

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Diplomová práce

Bc. Jana Tvrzníková

Život a dílo tiskaře a dřevořezáče Michaela Peterleho (zemř. 1588)
Biography and Works of Printer and Wood-Cutter Michael Peterle (†1588)

Praha 2015

Vedoucí práce: doc. PhDr. Petr Voit, Csc.

Poděkování

Na tomto místě děkuji vedoucímu své práce doc. PhDr. Petru Voitovi, Csc. za pomoc, cenné připomínky a čas věnovaný čtení celého textu. Dík patří též pracovníkům knihoven, kteří mi poskytli literaturu a staré tisky ke studiu. Za korekturu a podporu během studia děkuji svým spolužačkám Mgr. et Mgr. Kristýně Kaucké, Bc. Monice Hautkové a Bc. Mirce Pourové.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. prosince 2015

Abstrakt

Diplomová práce o životě a díle tiskaře a dřevořezáče Michaela Peterleho st. je zaměřena především na jeho domnělou dřevořezáčskou činnost (činný v období 1562-1588). Vychází z předpokladu, že ačkoliv Michael Peterle dřevořezy nesignoval, část svých tisků sám ilustroval. Jeho tiskárnu opustilo od konce 60. do konce 80. let 16. století množství příležitostných tisků a některé zajímavé ilustrované knihy. V rámci práce byla pořízena fotodokumentace a popis dřevořezových ilustrací a dekoru (podle *Soupisu tisků Michaela Peterla staršího a jeho nástupců* od Pravoslava Kneidla a dalších novějších zdrojů). Pozornost byla věnována také kontextu, v jakém byly ilustrace použity. Následně byly zmapovány ilustrace a dekor tiskařské konkurence u nás a v Německu. Provedeným výzkumem bylo zjištěno, že Michael Peterle nebyl dřevořezáčem, nýbrž jen briefmalerem a tiskařem. Tato práce tak poskytuje další pohled na tiskovou produkci předbělohorského období.

Klíčová slova: Peterle, Michael; tiskárna; knihtisk; dřevořez; ilustrace; dekor

Počet znaků: 228 022

Počet slov: 32 876

Normostran: 127

Abstract

This thesis about the life and work of a printer and a woodcutter Michael Peterle is focused mainly on his assumed woodcutting activity (he was active between years 1562-1588). It is based on the following assumption: although Michael Peterle did not sign his woodcuts, he illustrated portions of his prints. His printing office produced a multitude of topical compositions and some interesting illustrated books. Photodocumentation and description of woodcutting illustrations and decoration (according to *Soupis tisků Michaela Peterla staršího a jeho nástupců* by Pravoslav Kneidl and more recent sources) was created during writing of this thesis. Attention was also focused on the context of usage of illustrations. Afterwards, illustrations and decoration of Peterle's competition in the Czech Republic and Germany were examined. Conducted research showed that Michael Peterle was not a woodcutter, but only a colorist and a printer. This thesis provides another view on printing production in the second half of the 16th century.

Key words: Peterle, Michael; printer; bookprinting; woodcut; illustration; decoration

Obsah

ÚVOD.....	1
1 ŽIVOT MICHAELA PETERLEHO ST.	5
2 DŘEVOŘEZ V TISCÍCH MICHAELA PETERLEHO ST.	17
2.1 Technika dřevořezu	17
2.2 Dekor	18
2.2.1 Iniciály.....	19
2.2.2 Rámy	21
2.2.3 Bordury	25
2.2.4 Viněty a vlysy.....	27
2.2.5 Heraldické erby a znaky	28
2.2.6 Signety.....	31
2.2.7 Nototisk	32
2.3 Ilustrace	33
2.3.1 Ilustrace příležitostných tisků.....	34
2.3.2 Náboženská ilustrace	50
2.3.3 Herbářová ilustrace.....	65
2.3.4 Ilustrace administrativních tisků.....	73
ZÁVĚR	77

SEZNAM LITERATURY

SEZNAM WEBOVÝCH ZDROJŮ

SEZNAM PRAMENŮ

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHY

Úvod

Výroba obrazového jednolistu či knihy s ilustracemi vyžaduje propojení několika řemeslných i uměleckých činností. Michael Peterle byl především umělcem a jeho tisky jsou oceňovány díky umělecké stránce. V roce 1876 se Antonín Rybička o Peterlem poprvé vyjádřil jako o dřevořezáči.¹ František Josef Šternberk byl zdrženlivější, roku 1913 označil Michaela Peterleho slovy „Buchdrucker u. Illuminist in Prag“.² Friedrich Wilhelm Hollstein pak uvedl: „It seems very improbable that Michael Peterle has been active as woodcutter or draughtsman for woodcuts.“³ Přesto je Peterle v povědomí knihovědců zakořeněný jako německý tiskař a dřevořezáč.

Starší literatura zpravidla sděluje, že se Peterle narodil v saském Annaberku a působil nejdříve spolu s Jiřím Černým, posléze samostatně na Novém Městě pražském (později pod Zámeckými schody) jako tiskař a briefmaler (občas je nazýván rovněž dřevořezáčem). Vyzdvihována je Peterleho spolupráce s Janem Kozlem na pražském panoramatu v roce 1562 či jednolist s deseti patriarchy.⁴ Novější informace nepřineslo ani knihovědné kompendium z 90. let 20. století zmiňující Peterleho pouze jako autora tiskařských předmluv a jako vlastníka signetu.⁵ Cenné shrnutí a zhodnocení Peterleho činnosti přinesla až *Encyklopedie knihy* Petra Voita.⁶ Pominu-li práci Antonína Matějčka, která se zabývá evropskou ilustrací, vládne podobná situace i v oblasti výzkumu české knižní ilustrace 16. století. Dosud používaná Horáková souhrnná publikace o vývoji ilustrace a dekoru v české knize napsaná v roce 1948 měla spíše populárně naučný ráz, nadto byla ovlivněna nerovnoměrným zpracováním naší knižní

¹ RIEGER, František Ladislav, ed. a Jakub MALÝ, ed. *Slovník naučný*. 6. sv. Praha: Kober & Markgraf, 1876, s. 309.

² STERNBERG-MANDERSCHIED, Franz von. *Beiträge u. Berichtigungen zu Dlabacz Lexikon böhmischer Künstler*. Praha: André, 1913, s. 23-24, heslo Peterle Michael st.

³ HOLLSTEIN, 32. sv., s. 38.

⁴ Jmenuji např.: ZÍBRT, Čeněk a Antonín DOLENSKÝ, ed. *Z dějin českého knihtiskařství*. Mladá Boleslav: Hejda a Zbroj, 1939. 140 s. KABÁT, Karel. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936. 352 s. Antonín Rybička uveřejnil navíc pramenně nepodložené domněnky o Peterleho místě vyučení řezáckému a tiskařskému řemeslu. RIEGER, František Ladislav, ed. *Slovník naučný*, s. 309.

⁵ BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990, s. 206-207. ISBN 80-7038-131-0.

⁶ VOIT, s. 678-680, heslo Peterle Michael st.

kultury.⁷ Mirjam Bohatcová vyjma herbářů⁸ nezkoumala charakter ilustrace vůbec. Dlouhotrvající vakuum se pokusil zaplnit Petr Voit v *Českém knihtisku*⁹ a částečně Petra Večeřová v disertační práci o knihtiskárně Dačických.¹⁰ Tím pádem se do výzkumu ilustrace a dekoru vstupuje jen velmi těžko, což vede k jisté rozpačitosti a neúplnosti. Není v časových ani odborných silách zabývat se v rámci diplomové práce působením Michaela Peterleho na poli knižní kultury v plné šíři, proto jsem si vybrala pouze uměleckou stránku jeho činnosti. Výzkum typografie a typografických postupů ponechávám budoucímu studiu.

Úkolem předkládané práce je rozšířit poznatky o životě a díle Michaela Peterleho uveřejněné Pravoslavem Kneidlem v článku *Michael Peterle, přední pražský dřevorytec a tiskař 16. století*.¹¹ Jako výsledek klasické knihovnědy je tento článek zaměřený především na bibliografický soupis. Kneidl sice spojil jazykově českou a cizojazyčnou tiskařskou produkci, nepřinesl však odpovědi na otázky spojené s působením Michaela Peterleho. Jak bude uvedeno hned v první kapitole s Peterleho životopisem, byl Peterle v roce 1565 zapsán do cechovní knihy staroměstských malířů jako iluminátor. Od konce 60. let 16. století tiskl a svou činnost zaměřil na tisky o jednom listě s dřvořezy. Byl však skutečně autorem předloh dřvořezových štočků či štočků samotných, nebo jen dokázal využít konexí, které měl v uměleckých kruzích nejen v Praze, ale nejspíše i v Německu a Rakousku, a štočky si obstarával od externích dodavatelů? Takto jednal Jiří Melantrich, když pracoval na Mattioliho *Herbáři* a čtvrtém vydání *Bible*. Nezaplňený pražský trh přeci nabízel příležitost zahraničním řemeslníkům (převážně průměrného umu) a po přesídlení císaře Rudolfa II. do Prahy se stal ještě lákavějším. Na Rudolfově dvoře navíc vzniklo jedinečné umělecké manýristické centrum. Nabízejí se i další otázky. Josef Volf označil Peterleho za tiskaře a dřvořezáče, který u nás „zavedl“ tzv. malované listy (dřvořezy s krátkým textem, v němž byly zachyceny

⁷ HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha: František Novák, 1948. 253 s.

⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny. (České tištěné herbáře 16. století)*. In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie. 1993 [vyd. 1996], 38, č. 3-4, s. 1-65.

⁹ VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: KLP, 2013. 463 s. ISBN 978-80-86791-98-2.

¹⁰ VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihtiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar Jakubův Dačický*. Praha, 2012. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví.

¹¹ Kneidla doplnil o dva roky později Václav Bok. BOK, Václav. *Poznámky a doplňky k produkci pražské tiskárny Michaela Peterle st. a Michaela Peterla ml. (1562-1593)*.

různé senzační příběhy).¹² Uplatňoval u nás Peterle v německých zemích dávno zavedené postupy tamních briefmalerů, nebo se od svých zahraničních kolegů nějak lišil? Byly to Melantrichovy dřevořezy, které upevnily v české knize manýristický názor. Měla manýristická výzdoba Peterleho tisků podobně průkopnickou roli? A jak dalece mohla ovlivnit umělecké smýšlení českého čtenáře?

Abych dokázala na tyto a další otázky odpovědět, je nutné v relativní úplnosti soustředit dřevořezový doprovod knih z Peterleho tiskárny. Příloha obsahuje obrázky vzniklé nafocení tisků či jejich reprodukcí otištěných ve starších publikacích,¹³ nebo obrázky získané z digitálních kopií uveřejněných ve volně přístupné podobě na internetu.¹⁴ Obrázky v příloze jsou řazeny tematicky a chronologicky dle nejstaršího data dochování. Každý obrázek má přiřazené pořadové číslo, na které je v textu diplomové práce odkazováno. Mým cílem není udělat podrobný ikonografický rozbor ilustrací, ani určené motivy interpretovat, proto se ve většině případů omezují na předikonografický popis. Je ovšem třeba zaměřit se na prostředky, kterými řezáč dosáhl tvaru či plasticity díla a které jsou zpravidla jediným vodítkem k identifikaci autora, protože Peterleho dřevořezy v dřtivé většině nejsou signované. Pokud se nejedná o kopii či napodobeninu již existující, přichází problém oddělení invence kreslíře od dřevořezáčovy řemeslné reprodukce. Ani po prozkoumání umělcova stylu by ovšem popis nebyl úplný, pokud by chyběla znalost knižní grafiky specifické pro daný prostor a období. Je nanejvýš pravděpodobné, že při práci s Peterleho ilustrovanými tisky vyjdou najevo dosud neznámé informace umožňující rozšířit tiskařův životopis. Kapitola s životopisem se tak neomezuje jen na informace získané ze starší literatury. Kromě sestavení soupisu dřevořezů užitých v Peterleho tiscích a vytvoření jeho životopisu je třeba doplnit si historickou orientaci v daném období.¹⁵ První část práce se tedy věnuje Peterleho

¹² VOLF, Josef. *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*. Praha: Duch novin, 1930, s. 28.

¹³ Fotoaparát NIKON COOLPIX S3300 v automatickém režimu bez blesku.

¹⁴ Úprava v programu Adobe Photoshop CS verze 8.0.

¹⁵ K tomu mi dopomohly např. následující publikace: FUČÍKOVÁ, Eliška. *Rudolf II. a Praha: císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy: katalog vystavených exponátů: [Praha 30. května - 7. září 1997]*. Praha: Správa Pražského hradu, 1997. 522 s. ISBN 80-902051-7-8. HORNÍČKOVÁ, Kateřina, ed., Michal ŠRONĚK, ed. a Milena BARTLOVÁ. *Umění české reformace: (1380-1620)*. Praha: Academia, 2010. 555 s. ISBN 978-80-200-1879-3. TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy*. Díl XII. 2. vyd. Praha: Nákladem knihkupectví Fr. Řivnáče (Antonína Řivnáče), 1906. 431 s.

životopisu, druhá dřevořezům z Peterleho zásob a jejich užití v knižní kultuře. Pozornost je věnována nejdříve dekoru, poté ilustraci.

Předkládaná práce se zabývá především dřevořezy ze zásob Michaela Peterleho st. Dotýká se ovšem i dřevořezů jeho syna Michaela Peterleho ml. Pokud je pojednáno o otci, užívám pojmenování Peterle. V případě, že se zmiňuji o synovi, přidávám přídomek – Peterle ml. Dále je třeba zmínit opakující se zkrácené odkazy v poznámkách pod čarou. U odkazů na opakující se literaturu zpravidla volím zkratku složenou ze jména autora a čísla stránky, popř. číslování, které v dané publikaci zvolil sám autor.¹⁶ Zkrácené jsou též odkazy identifikující staré tisky – skládají se ze zkratky databáze, místa tisku a roku vytištění.¹⁷ Zbylé odkazy a závěrečný seznam literatury a webových zdrojů se řídí normou ČSN ISO 690:2010.

¹⁶ BOK, Václav. *Poznámky a doplňky k produkci pražské tiskárny Michaela Peterla st. a Michaela Peterla ml. (1562-1593)*. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. 1997, 3, s. 125-135. Číslo strany zkráceno: BOK, s. 1. Číslo soupisu zkráceno: BOK č. 1. HARMS, Wolfgang, ed. a Michael SCHILLING, ed. *Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich: Kommentierte Ausg.* Tübingen: Max Niemeyer, 1997. 341, 361 s. *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts*; 6., 7. sv. ISBN 3-484-10752-9. Číslo strany zkráceno: HARMS, s. 1. Pořadí svazku a číslo jednolistu zkráceno: HARMS I.1. HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm. *German Engravings, Etchings and Woodcuts, Ca. 1400-1700*. 1.-8. sv. Amsterdam: M. Hertzgerger; 9.-31. sv. Amsterdam: Van Gendt; 32.-44. sv. Roosendaal: Koninklijke Van Poll; 45.-82. sv. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1954-2014. *The New Hollstein German Engravings, Etchings and Woodcuts, 1400-1700*. Jost Amman: Book Illustrations. 10 sv. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 2002-2003. Pořadí svazku a číslo strany zkráceno: HOLLSTEIN, sv. 1, s. 1. KNEIDL, Pravoslav. *Michael Peterle, přední pražský dřevorytec a tiskař 16. století*. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. 1995, 1, s. 107-133. Číslo strany zkráceno: KNEIDL, s. 1. Číslo soupisu zkráceno: KNEIDL č. 1. U jednolistů z Dobřenského sbírky, které Kneidl nepodchytil, užívám Kopáčkovu číslování. KOPÁČEK, Jiří. *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*. Praha, 2000. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Číslo jednolistu zkráceno: KOPÁČEK č. 1. KUNZE, Horst. *Geschichte der Buchillustration in Deutschland: Das 16. und 17. Jahrhundert*. 2 sv. Leipzig: Insel, 1993. 682, 609 s. ISBN 3-458-16183-X. Číslo strany zkráceno: KUNZE, s. 1. STRAUSS, Walter L. *The German Single-leaf Woodcut, 1550-1600*. 3 sv. New York: Abaris Books, 1975. ISBN 80-7066-789-3. Číslo strany zkráceno: STRAUSS, s. 1. U první zmínky o umělcích odkazují na THIEME, Ulrich a Felix BECKER. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. 37 sv. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1907-1950. Pořadí svazku a číslo strany zkráceno: THIEME-BECKER, 1. sv., s. 1. VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. 2 sv. 655 s., 656 s. *Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica*. ISBN 978-80-7277-390-9. Číslo strany a heslo zkráceno: VOIT, s. 1, heslo Heslo.

¹⁷ Odkazují zpravidla na jeden bibliografický soupis v následující hierarchii: Databáze jazykově českých prvotisků REPERTORIUM [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/>> zkráceno: URB I. Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS> zkráceno: Knihopis č. 1. Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>> zkráceno: GW 1. Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen

1 Život Michaela Peterleho st.

Michael Peterle se narodil v roce 1537. Potvrzuje to mědirytina s Peterleho portrétem od Marina Roty.¹⁸ Antonín Rybička v *Naučném slovníku* Františka Riegra napsal, že se Peterle narodil v saském Annaberku¹⁹ a o jeho vyučení se vyjádřil následovně: „vyučiv se tiskařství a rytečství navštívil nejpřednější tiskařské a rytecké dílny tehdy v Němcích (v Lipsku, Norimberku) a Nizozemsku (Malíně, Amsterdamě)“.²⁰ Informaci o Peterleho vyučení se černému řemeslu vyvrací v roce 1585 stanovisko briefmalera Hanse Schultese st. k patisku a právu briefmalerů provozovat knihtiskařské řemeslo, ke kterému Schultes přidal seznam tiskařů bez vyučení. Na pátém místě stojí: „Michel Peterle Briefmaler zue Prag“.²¹ Pravoslav Kneidl se o tomto prameni vůbec nezmiňuje, uvádí pouze, že Peterle se vyučil v Norimberku.²²

Jak si všiml již Antonín Novotný, vydal-li Peterle spolu s Kozlem roku 1562 pohled na Prahu, „je zjevné, že oba byli tehdy již v Praze a pracovali tu společně již alespoň kol

Drucke des 16. Jahrhunderts: VD 16 [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2> zkráceno: VD16 A 1. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501–1800 (BCBT): Obsahová bohemika 16. a 17. století [online]. [Cit. 2015-11-13]. Dostupný z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/bohemika_obsah_16_17/LK_KVO_zboh16.html> a Tiskařská bohemika 16. a 17. století [online]. [Cit. 2015-11-13]. Dostupný z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/produkce-tiskaren-cr/LK_KVO_tiskari.html> zkráceno: CizBoh. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienen Drucke des 17. Jahrhunderts: VD 17 [online]. [Cit. 2015-11-04]. Dostupný z: <<http://www.vd17.de>> zkráceno: VD17 1. Universal Short Title Catalogue [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.ustc.ac.uk/>> zkráceno: USTC 1. Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo: EDIT16 [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm> zkráceno: EDIT16 1.

¹⁸ Pod portrétem se nachází nápis: "MICHAEL PETERLE | ÆTATIS SVÆ XLVIII | M.D.LXXXII". Srov. Bildindex: der Kunst und Architektur Thesaurus [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj67099879>>.

¹⁹ O Peterleho narození neexistuje záznam, zdejší Ev.-Luth. Kirchgemeide zavedl matriky až od roku 1556. Za informaci děkuji jejich pracovníci Rebece Freitag. Ani v archivu Annaberg-Buchholz bohužel nebyly nalezeny žádné dokumenty týkající se Peterleho pobytu v Annaberku. Za ochotu děkuji tamní pracovníci Kerstin Senger.

²⁰ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*, 6. sv., s. 309. Odtud informaci převzal i Josef Jireček. *Dějiny literatury české: Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku: ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. 2. sv. Praha: Nákladem B. Tempského, 1876, s. 106.

²¹ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik der frühen Neuzeit: Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*. Tübingen: M. Niemeyer, 1990, s. 367. Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur; 29. sv. ISBN 3-484-35029-6.

²² KNEIDL, s. 108.

r. 1560²³. Proč se Peterle vydal z Německa právě do Čech? Např. v Norimberku bylo v roce 1554 evidováno 20 tiskařů, 6 dřevořezáčů, 7 knihkupců a 9 briefmalerů. V roce 1571 to bylo 10 tiskařů, 5 dřevořezáčů a dokonce 17 briefmalerů.²⁴ Je tedy pravděpodobné, že Peterle, snad vyučený briefmaler, přišel do Prahy proto, že v Německu byl řemeslníků dostatek. Jako cizí umělec neměl však v Praze lehké postavení. Pražské malířské bratrstvo vystupovalo velmi usilovně proti tzv. „štolířům“ (osobám stojícím mimo cech) a stěhovavým zahraničním tovaryšům, dokonce i proti dvorským umělcům.²⁵

O poměrech v malířském bratrstvu 15. a 16. století referoval již v roce 1906 Karel Chytil.²⁶ Jeho závěry se jen málo liší od doprovodného materiálu k výstavě Umění a mistrovství, která se uskutečnila v roce 1997.²⁷ V průběhu 15. století bylo ustanoveno povinné členství v bratrstvu a byla zformulována závazná pravidla pro přijetí mezi cechovní mistry. Žadatel mohl být přijat po řádném vyučení, musel doložit manželský původ, získat výhostní list a měšťanské právo (mezi měšťany Starého města pražského jsem však Peterleho jméno nenalezla),²⁸ přihlásit se k utrakvistu²⁹ a zaplatit poplatek jednu kopy grošů.³⁰ Noví členové byli také povinni odevzdat mistrovský kus, zpravidla šlo o obraz Panny Marie s děťátkem.³¹ Někdy po polovině 15. století došlo k rozdělení celopražského cechu na staroměstský a novoměstský. V roce 1525 přistoupili ke staroměstskému cechu mistři z Malé Strany.³²

²³ NOVOTNÝ, Antonín. *Ikonografie Prahy od konce XV. do polovice XIX. stol. In: Památky archeologické. 1930, Díl XXXVI., Ročníky 1928–1930, s. 219-240.*

²⁴ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 22.

²⁵ Cechmistry opakovaně útočili např. na Virgila Solise ml., kterému musel Rudolf II. osobně povolit provozování umění. Jiný dvorský umělec Bartholomäus Spranger tomuto předešel a v roce 1584 vstoupil do cechu malostranského. Více CHYTIL, Karel. *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha staroměstská z let 1490-1582.* Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 14, 20-23.

²⁶ CHYTIL, Karel. *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku...*

²⁷ SEKYRKA, Tomáš. *Umění a mistrovství: pražská malířská bratrstva 1348-1783: katalog výstavy, Praha 21. května - 7. září 1997.* Praha: Scriptorium, 1997. 116 s. ISBN 80-7035-185-3.

²⁸ TEIGE, Josef. Seznamy měšťanů pražských [online]. [Cit. 2015-01-03]. Dostupný z: <<http://147.231.53.91/src/index.php/?s=v&cat=33&bookid=345>>.

²⁹ V 2. polovině 16. století již nebylo měšťanské právo tolik ztěžováno podmínkami jazykovými a náboženskými. Zůstaly jen požadavky na řádné zplození, zachovalost a u osob cizího původu prokázání se výhostním listem. Srov. CHYTIL, Karel. *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku...*, s. 22.

³⁰ Chytil však uvádí, že nejméně platili synové mistrů, nejvíce pak osoby stojící mimo rodinný kruh členů – půl kopy grošů. Srov. *Tamtéž*, s. 13.

³¹ Srov. *Tamtéž*, s. 24.

³² SEKYRKA, Tomáš. *Umění a mistrovství...*, s. 21.

Karel Chytil uvozuje zápis ve staroměstské cechovní knize týkající se Peterleho těmito slovy: „Jachym Sorg, malíř a Michal Petrle, illuminator přihlašují se do cechu za mistry. 1565, 6. ledna.“ Samotný přepis ze staroměstské cechovní knihy pak zní: „1565. Item na den Tří králuov vstupovali sú do cechu Jochma: Sorg malr a Michel Petrle bryffmaler, žádali sú, aby do pořádku našeho byli přijati za mistry, že chtějí se zachovati jako dobrým záležití a mají každej mastrštuk udělati do Středopostí a každému jest uloženo, aby dal x ßß míš., ale žádali milosti, a kdy štuky udělají, bude jim na to odpověď dána.“ Malíř Joachim Sorg a briefmaler Michael Peterle tedy 6. ledna 1565 vstoupili do cechu a zažádali si, aby byli přijati za mistry. Zároveň prosili o odpuštění poplatku deset kop míšenských.³³ Do 1. dubna 1565 měli odevzdat mistrovský kus, až poté jim měl být vstup mezi mistry umožněn nebo odepřen. Přestože verdikt nebyl zaznamenán, Chytil dává na srozuměnou, že zápisy v cechovní knize nejsou důsledné, někdy byly nejspíše dokonce dopisovány dodatečně z paměti.³⁴ Kneidl neuvádí cechovní knihu mezi prameny, přesto mu byla známa informace o Peterleho vstupu do cechu a poplatku deseti kop.³⁵

Zápis dokazuje, že v roce 1565 (a nejspíše i předtím) byl Peterle v kontaktu s augsburským rodákem Joachimem Sorgem, pravděpodobně jedním ze synů tiskaře Antona Sorga.³⁶ Nejpozději v roce 1546 začal Sorg pobývat na Malé Straně, oba umělci se tedy nejspíše seznámili v Praze. Roku 1565 Sorg vstoupil spolu s Peterlem do staroměstského cechu a byl jmenován dvorním malířem. Už v roce 1566 však Sorg krátce spolupracoval s Wolfgangem Meyerpeckem ml. v Augsburgu. Od roku 1568 pracoval ve Vídni.³⁷

Ve Vídni působil i Donat Hübschmann,³⁸ který se kreslířsky podílel na některých dřevořezech pro Peterleho jednolisty.³⁹ Hübschmann se narodil v Lipsku a zhruba od roku 1558 působil ve Vídni jako kreslíř, malíř a dřevořezáč portrétů. Pracoval pro Maxmiliána II. a Rudolfa II. Jako ilustrátor se uplatnil ve vídeňské tiskárně Rafaela

³³ Jak již bylo řečeno výše, osoby stojící mimo rodinný kruh členů cechu platily půl kopy grošů, jiný zdroj pak uvádí jednu kopy grošů. Požadavek na deset kop byl tedy neobvykle vysoký.

³⁴ CHYTIL, Karel. *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku...*, s. 203.

³⁵ KNEIDL, s. 108.

³⁶ THIEME-BECKER, 31. sv., s. 292.

³⁷ VOIT, s. 827, heslo Sorg Joachim.

³⁸ THIEME-BECKER, 18. sv., s. 52-53.

³⁹ Konkrétně příl. č. 2.2.2-9, 2.2.15-16.

Hofhaltera. Je mu připisán spojitý monogram DH,⁴⁰ který se nachází na erbu Viléma z Rožmberka otištěném poprvé v *Postile české* Tomáše Bavorovského.⁴¹ Podle Josefa Wünsche byl Hübschmann autorem sedmilistového alba polopostav Maxmiliána II. a šesti kurfiřtů, které v Praze roku 1568 vytiskl Peterle. Hübschmann zemřel roku 1583.⁴² Jak se zdá, měl Peterle v 60. a 70. letech kontakty v uměleckých kruzích nejen v Praze, ale i ve Vídni.

Poprvé se Peterle s tiskařským povoláním důvěrněji seznámil nejspíše skrze Jana Kozla (Bocka), se kterým spolupracoval v roce 1562 na pražském prospektu.⁴³ Jan Kozel byl též původem z Německa a jako malíř a tiskař se usadil v Praze. V roce 1562 koupil tiskárnu od Bartoloměje Netolického a provozoval ji zcela jistě do roku 1564. Nacházela se v domě humanisty Tomáše Mitise z Limuz. Snad u něj působili jako tovaryši Jiří Jakubův Dačický a Jiří Černý.⁴⁴ Na konci 70. let Peterle s Černým několikrát spolupracoval⁴⁵ a právě u Kozla se s ním mohl seznámit. Jiří Černý byl na počátku 70. let angažován dědicí Jana Jičínského, zároveň provozoval vlastní tiskárnu. Později pojal Jičínského vdovu za manželku. Byl významným pražským tiskařem, jehož aktivity na poli cizojazyčné knihy přivedly v rámci možností předbělohorské řemeslo v Čechách k absolutnímu vrcholu. Je třeba vyzdvihnout zejména jeho příležitostné humanistické tisky o jednom listě, které konkurovaly výrobkům ostatních pražských tiskáren náročnou figurální sazbou.⁴⁶ Mezi další Peterleho pražské konkurenty působící na tiskařském poli v 70. a 80. letech 16. století patřili kromě již zmíněných Jiří Melantrich a Daniel Adam, Jan Kosořský, Daniel Sedlčanský, Šebestián Oks či Burian Valda. Z mimopražských to byl např. Hans Burger v Chebu a příslušníci rodiny Olivetských v Olomouci.⁴⁷

⁴⁰ NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten, Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekanntenen Künstler aller Schulen, welche sich zur Bezeichnung ihrer Werke eines figürlichen Zeichens, der Initialen des Namens, der Abbriviaturesselben, &c., bedient haben*. 2. sv. München: Franz, 1858-1879, s. 430, č. 1123.

⁴¹ Knihopis č. 1005 Olomouc 1556-57.

⁴² VOIT, heslo Hübschmann Donat, s. 378.

⁴³ KNEIDL č. 1.

⁴⁴ VOIT, s. 494, heslo Kozel Jan st.

⁴⁵ Např. v roce 1578 na *Kázáních křesťanských*. Tiskaři zde použili cyklus apoštolů a evangelistů vypůjčený nejspíše od Jiřího Melantricha. Viz kapitola 2.3.2.3 Kázání křesťanská.

⁴⁶ VOIT, s. 186-187, heslo Černý z Černého Mostu Jiří.

⁴⁷ CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do r. 1860*. In: Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví Strahovská knihovna. 1966-1984, roč. 1-19.

Josef Volf podává důkaz, že Peterle otevřel svou tiskárnu nejpozději v roce 1568. Z cenzurních akt z let 1568/9 vyplývá následující: „Maxmilian psal 15. srpna 1568 svým radám na Hradě Pražském, že má jistou zprávu, že se listy a malování vytištěná o válce nýdrlandské, kteréž se netoliko na potupu a posměch krále španělského Filipa, ale náboženství katolického vztahují, v Čechách vydávají a prodávají.“ Tehdy uzavřeli úředně Peterlemu tiskárnu a teprve r. 1569 mu její otevření na opětovné prosby povolili.⁴⁸ Volf tento pramen bohužel blíže necituje. Kneidl pramen nezná, uvádí pouze, že Peterle vstoupil mezi pražské tiskaře kolem roku 1570.⁴⁹

V roce 1575 se Peterle poprvé hlásí v impresu k sídlu tiskárny v domě Brikcího zvonaře.⁵⁰ Dům zvonaře Brikcího č. 747-32 v Široké ulici (dnešní Jungmannově ulici) se nazýval u Zvonařů či tří zvonků. František Ruth sděluje, že „v domě tom od r. 1560 měl tiskárnu Michal Peterle z Annaberku, pochovaný 1588 u sv. Štěpána; dědicové tu tiskli knihy ještě r. 1606.“ Zároveň však uvádí, že Brikcí dům koupil až v roce 1581 od Jana Hoška z Proseče.⁵¹ V Široké ulici se ovšem nacházel ještě dům č. 572, kde kolem roku 1500 fungovala huť zvonaře Bartoše (potomka zvonaře Brikcího).⁵² Karel Chyba situoval tiskárnu do dnešní Jungmannovy ulice č. 28.⁵³ Kneidl pouze informuje, že Peterle pracoval nejdříve v Široké ulici, po roce 1582 pod Stupni Hradu.⁵⁴

Podle Zikmunda Wintera Peterle pořídil tiskárnu snad z peněz, které vyženil sňatkem s Apolenou. Dále uvádí, že roku 1571 byl ve vězení kvůli dluhu za papír u Fridricha Freye. Tehdy se za něj zaručil knihař Martin Kapalín a Peterle byl propuštěn. Tiskárnu prý vlastnil spolu s Jiřím Nigrinem.⁵⁵ Později měl Peterle svůj dům na Novém Městě,

⁴⁸ VOLF, Josef. *Dějiny novin v Čechách do roku 1848*, s. 28. Rozhodnutí císaře Maximiliana datované v Bratislavě 10. října 1569 znělo: „Doch ist eben unser gnäd. Befelch an Euch, ir wollet ihm [=Peterle] sowohl als auch allen Buchdruckern und Mahlern und Illuministen in unsern Präger Städten an unser Statt und mit Ernst auferlegen, dass sie sich dergleichen famosen Schrifften und Gesang und Gemälde, so uns, dem Hause Österreich, auch dem Churfürsten und anderen Potentaten zu schimpf gereichen möchten, zu drucken oder zu mahlen ohne unser Vorwissen und ausdrückliche Bewilligung fail zu haben und zu verkaufen bei Vermeidung schwerer Straf gänzlich enthalten.“ VOLF, Josef. *Tamtéž*, s. 177.

⁴⁹ KNEIDL, s. 108.

⁵⁰ KNEIDL č. 35.

⁵¹ RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*. 2. vyd., v NLN 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 441. ISBN 80-7106-130-1.

⁵² *Tamtéž*, s. 440.

⁵³ CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů...*, s. 204.

⁵⁴ KNEIDL, s. 108.

⁵⁵ WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526-1620)*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909, s. 203.

tiskárna se však jistě ještě v roce 1577 nacházela na původním místě. V roce 1584 měl koupit dům na Malé Straně.⁵⁶ V roce 1582 Peterle jistě tisknul „pod Stupni Hradu Pražského“.⁵⁷ Nejspíše odkazuje na dům č. 193-25 nazývaný „dům purkrabský na Stupních“ v dnešní Thunovské ulici. Jedná se o palác vybudovaný roku 1541, který byl ve vlastnictví pánů z Hradce.⁵⁸ Domnívám se, že Peterle sídlil v některém z menších domů poblíž paláce a tento dům po dvou letech koupil.

Peterle je doložen na frankfurtském knižním trhu v letech 1577, 1580 a 1587.⁵⁹ Ve Willerových katalogích⁶⁰ jsem Peterleho tisky v roce 1577 nenalezla. Roku 1580 se účastnil postního (Velikonočního) veletrhu s Martinovského spisem *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzlein*.⁶¹ V roce 1588 se účastnil opět postního veletrhu s následujícími tisky: *Poppysmus Gramaticus* Nicodema Frischlina,⁶² *Oratio* téhož autora,⁶³ *Ein heilsames und sehr Fruchtbare Büchlein* Dionisia van Rijkela,⁶⁴ *Antidotum* Lorenze Hermannutia.⁶⁵ Také měl zájem o účast na trhu lineckém, tam se však nedostavil.⁶⁶ Peterle se trhů neúčastnil pouze s uvedenými knihami, jak dokazuje pramen související s Thurneisserovým *Kalendářem k psaní všem hospodářům i písařům*,⁶⁷ o němž informoval Karel Kadlec: „V císařské knihovně v Berlíně jsou mezi papíry Thurneiserovými četné dopisy knihkupců z Frankfurta nad Mohanem, Vídně, Prahy a Ingolstadtu s podobnými žádostmi. Pražský knihař a iluminátor Michal Petterle žádal o dovolení, aby kalendář Thurneiserův směl přeložiti do češtiny, a nabízel za něj 10 rýnských ve zlatě. Zajímavo jest, že s nabídkou spojil hned připomenutí, že kalendář

⁵⁶ Tamtéž, s. 280.

⁵⁷ V roce 1582 uvádí v impresu „Vytištěno v Menším Městě Pražském pod Stupni“. Viz KNEIDL č. 54. O rok později uvádí přesněji „Vytištěno v Menším Městě pražském pod Stupni Hradu Pražského.“ Viz KNEIDL č. 26.

⁵⁸ Ruth bohužel Peterleho mezi majiteli domů v Thunovské ulici neuvádí. RUTH, František. *Kronika královské Prahy...*, s. 1044-1047.

⁵⁹ VOIT, s. 679, heslo Peterle Michael st.

⁶⁰ Augsburský knihkupec Georg Willer připravoval katalogy knižního zboží na frankfurtském trhu od roku 1564.

⁶¹ KNEIDL č. 51. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1973, s. 456. Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts; 2. sv.

⁶² KNEIDL č. 67.

⁶³ KNEIDL č. 72.

⁶⁴ KNEIDL č. 65 nebo novější vydání.

⁶⁵ KNEIDL č. 63 nebo novější vydání. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1581 bis Herbstmesse 1587*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1980, s. 541, 559. Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts; 2. sv.

⁶⁶ BACHLEITNER, Norbert. Norbert a Franz M. EYBL. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2000, s. 40. Geschichte des Buchhandels; 6. sv. ISBN 3-447-04129-3.

⁶⁷ KNEIDL č. 47.

i bez dovolení tak jako tak by byl patištěn, jako se skutečně dělo ve Štrasburku, Lipsku aj.⁶⁸

Kneidl ve svém článku uvádí, že roku 1577 měl Peterle zhotovit „ke královskému pohřbu 86 velkých pozlacených znaků, 47 menších, 134 velkých nepozlacených a 1089 malovaných znaků – za plat od 10 krejcarů po 1 zl. a 20 kr. Patrně znaky vytiskl a iluminoval.“⁶⁹ Kneidl naneštěstí přesně neocitoval svůj zdroj a ani po prostudování většiny jeho uvedené literatury jsem na tuto informaci nenarazila.⁷⁰

V 70. letech je možné vysledovat Peterleho spolupráci s umělci, kteří byli ve spojení s Frankfurtem nad Mohanem. V roce 1573 vytiskl a iluminoval dřevořezy Hanse Bocksbergera ml.⁷¹ (viz kapitola 2.3.1.2 Portréty). Tento malíř, freskař a kreslíř se narodil v roce 1540 v Salzburku a od roku 1560 pracoval samostatně v Augsburku, Mnichově, Frankfurtu nad Mohanem a Řezně. Kromě velkých nástěnných a tabulových kompozic se věnoval návrhům pro knižní dřevořez. Většina z nich byla realizována dílnou Josta Ammana.⁷² Nepředpokládám, že Bocksberger pracoval přímo pro Peterleho. Peterle spíše obchodoval s Ammanovou⁷³ norimberskou dílnou a štočky u ní zakoupil. Na konci 70. let Peterle obohatil své zásoby o povedené štočky signované různými podobami nespojitého monogramu IA.⁷⁴ Zda jde o práce pražského, vídeňského či německého kreslíře, popř. řezáče, se mi nepodařilo zjistit.⁷⁵ Vzhledem k nižší kvalitě štoček není pravděpodobné, že by šlo o Ammanova vyučence, avšak vliv grafik Virgila Solise st. a Josta Ammana je zřejmý (např. viz kapitola 2.3.2.1 Vita Christi). Virgil Solis byl norimberský kreslíř, malíř a grafik, který v návaznosti na francouzské a italské vzory jako první německý umělec tvořil dřevořezy a mědiryty v duchu manýrismu. Do tištěné knihy přinesl prvek bohatě tvarované nefigurální

⁶⁸ KADLEC, Karel. Počátky práva autorského: *Studie o vzájemných poměrech tiskařů a spisovatelů v minulých stoletích*. In: Časopis Musea Království českého. 1893, 67, s. 356.

⁶⁹ KNEIDL, s. 108.

⁷⁰ Neměla jsem k dispozici tuto literaturu uvedenou Kneidlem: K. Kabát: Kousek historie knihtiskáren pražských. L. C. Wharton: Brief Notes of Prague printed Books in the British Museum.

⁷¹ THIEME-BECKER, 4. sv., s. 160-161.

⁷² VOIT, s. 127, heslo Bocksberger Johann Melchior.

⁷³ THIEME-BECKER, 1. sv., s. 410-413.

⁷⁴ Příl. č. 1.3.3, 1.3.5, 2.3.2.1-13, 2.3.3.1-2.

⁷⁵ Nagler pod monogramy AI a IA žádného dřevořezáče užívajícího podobný nespojitý monogram a činného v Praze v 2. polovině 16. století nezmiňuje. Většinu monogramů přisuzuje Jostu Ammanovi, ačkoliv není pravděpodobné, že Amman všechny uvedené signatury skutečně používal. NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten...*, 1. sv., s. 339-345, č. 717-741, 3. sv., s. 731-754, č. 1767-1793.

kartuše sloužící jako bordura titulního textu nebo ilustrace.⁷⁶ Jeho žák Jost Amman pocházel z zwilingliánské rodiny v Curychu. Během basilejského pobytu se věnoval malbě na skle, avšak v roce 1560 odešel do Norimberku, kde setrval až do konce života. Tematickou různorodostí ilustrace či rafinovaností manýristických bordur a rámu Amman svého učitele předstihl. Nejčastěji pracoval pro frankfurtského nakladatele Sigmunda Feyerabenda.⁷⁷ Kneidl se Peterleho vazbami na umělecké okruhy nezabývá vůbec.⁷⁸

Z předmluv Johanna Habermanna je patrný jeho blízký vztah k Peterlemu. Základní informace o Habermannovi podává *Neue Deutsche Biographie*.⁷⁹ Podrobnější informace nabízí *Bautzeho Kirchenlexikon*⁸⁰ a *Killyho Literaturlexikon*.⁸¹ Nejpodrobněji píše o Habermannovi Jens Lyster, jeho studie však neobsahuje odkazy na prameny.⁸² Habermann se narodil 10. srpna 1516 v Chebu jako syn kramáře. Jediný Lyster tvrdí, že navštěvoval latinskou školu v Chebu, poté v Praze. V roce 1540 započal kněžskou dráhu u Rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou. Literatura se shoduje, že nejpozději v roce 1542 přestoupil k luterství a začal působit v saské oblasti (právě v této etapě se mohl s Peterlem narozeným roku 1537 v Annaberku poprvé setkat). Podle Bautze pracoval v Elsterbergu, Plavně, Schönfeldu, Lichtensteinu, Lößnitzu a Freibergu a od roku 1564 v Sokolově. Lyster dodává, že v roce 1543 se Habermann oženil se Sibyllou Merkelovou a strávil s rodinou několik let v Plavně, roku 1558 získal magisterský titul ve Wittenberku (který by vzhledem k luterskému vyznání mohl být dalším potenciálním místem setkání obou mužů), v letech 1560-64 působil jako kazatel ve Freiburgu a zároveň vyučoval hebrejštinu na latinské škole. V roce 1564 byl povolán hraběnkou Annou Schlickovou a tamní radou do Sokolova. Roku 1567 měl zanechat farní úřad synovi a odstěhovat se do Wittenberku, o rok později však byl opět činný

⁷⁶ VOIT, s. 826, heslo Solis Virgil st.

⁷⁷ VOIT, s. 51-52, heslo AMMAN, Jost.

⁷⁸ KNEIDL, s. 107-119.

⁷⁹ *Deutsche Biographie: Avenarius, Johann* [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz1645.html>>.

⁸⁰ BAUTZ, Friedrich Wilhelm, ed. a Traugott BAUTZ, ed. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Herzberg: Bautz, 1990. 2. sv., s. 419. ISBN 3-88309-032-8.

⁸¹ KILLY, Walther. *Literaturlexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache*. 4. sv. Gütersloh: Bertelsmann, 1989, s. 444. ISBN 3-570-04674-5.

⁸² Jedná se o přípravou studii k internetovému vydání edice Habermannova Gebetbuchu 1567. Více: LYSTER, Jens. 1516-2016: Johann Habermann (Johannes Avenarius) 1516-1590: Sein Leben und sein Gebetbuch [online]. [Cit. 2015-02-21]. Dostupný z: <<https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https%3A%2F%2Fsites.google.com%2Fsite%2Fjenslyster%2FHabermanns%2520Gebetbuch.pdf%3Fattredirects%3D0%26d%3D1>>.

v Sokolově. V roce 1573 se s hraběnkou dostal do sporu a přestěhoval se do Jeny, kde začal opět vyučovat hebrejštinu. Literatura se shoduje, že roku 1571 Habermann zahájil svou akademickou kariéru v Jeně a Wittenberku. V roce 1576 začal zastávat místo superintendanta v Naumburku a Zeitzu, kde setrval až do své smrti. Nejpozději roku 1579 začal Habermann spolupracovat s Peterlem na profesionální úrovni. Kneidl se Habermannem blíže nezabývá.⁸³

Protože wittenberská reformace klade důraz na „Slovo“, ať už psané či mluvené, které je prostředkem obnoveného hlásání evangelia, hrály knihtisk a knižní kultura v šíření luterství velkou roli. Sasko pak bylo mateřskou zemí Lutherovy wittenberské reformace.⁸⁴ V roce 1567 se luteránské farnosti na Chebsku formálně odtrhly od řezenské diecéze a po dohodě s městskou radou v Chebu byla ustanovena zvláštní chebská konzistoř pro „chebskou diecézi“ v čele se superintendantem. Vznikla samostatná chebská církev augsburského vyznání, jejíž faráři se od roku 1580 scházeli dvakrát ročně v Chebu na pravidelném konventu.⁸⁵ Peterleho tisky, na kterých se Habermann podílel, mohly být směřovány buď luteránům v Sasku, nebo právě na Chebsko, kde byly tiskařské aktivity silně sledovány tamní městskou radou.⁸⁶ K tomu přispívá fakt, že spis *Vita Christi* nebyl zachycen ve Willerových katalozích, tudíž nejspíše nebyl nabízen na frankfurtském knižním trhu.⁸⁷ V Chebu provozovali v 70. letech živnost Němci Hans Burger, Michael Mülmarckart a Johann Preu. Z produkce této tiskárny jsou dochovány německo-jazyčné publikace: drobné novinové letáky, nototisky, projevy humanistického básnictví a učebnice.⁸⁸ V letech 1572-1593 byl činný Klemens Stefani, tiskař domácího původu, jehož produkce se však zřejmě nedochovala. Nejspíše tiskl vlastní dramatickou tvorbu určenou k prodeji na jarmarcích.⁸⁹

⁸³ KNEIDL, s. 112.

⁸⁴ Srov. HLAVÁČEK, Petr. *Otazníky nad luteránskou kulturou v předbělohorských Čechách*. In: HORNÍČKOVÁ, Kateřina, ed. *Umění české reformace*, s. 266.

⁸⁵ Srov. *Tamtéž*, s. 264.

⁸⁶ VOIT, s. 383, heslo Cheb.

⁸⁷ WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1581 bis Herbstmesse 1587*

⁸⁸ Srov. VOIT, s. 145, heslo Burger Hans.

⁸⁹ Srov. VOIT, s. 840, heslo Stefani Klement.

Jak si všiml i Kneidl,⁹⁰ do Peterleho života zasáhl také malíř figuralista nejspíše též luterského vyznání Bartolomäus Spranger.⁹¹ Narodil se roku 1546 v Antverpách. V rodném Nizozemí se vyučil krajinářem, pak se vydal na cestu Evropou. V roce 1580 přesídlil do Prahy.⁹² Roku 1584 Peterle zakoupil zmíněný dům v Praze na Zámeckých schodech v těsném sousedství Sprangerova domu.⁹³ Nejspíše v roce 1587 si u něj objednal malovaný epitaf, jak uváděla nedochovaná datace na zadní straně.⁹⁴ O nesporných kvalitách díla byl prý přesvědčen i sám autor. Ústřední náboženskou scénu lze srovnat s kompozicemi Sprangerových mytologických maleb. Seskupení postav vyjadřuje příznačný manýristický *horror vacui*. Postavy Krista a andělů s *arma Christi* představují manýristický kánon na vysoké úrovni. Skupinový portrét Peterleho rodiny je formálně odlišný, pravděpodobně se tedy jedná o práci jiné ruky, i když výrazná strnulost až hieratičnost postav mohla být záměrem. Zmrtvýchvstalý Kristus triumfující nad smrtí (v nástavci doplněný shlížejícím Bohem Otcem) je považován za výraz objednatelova i malířova protestantského vyznání a odpovídá spíše nekatolické ikonografii epitafů.⁹⁵ Spranger vytvořil kromě zakázek pro Rudolfa II. pouze dva epitafy: pro svého tchána zlatníka Müllera a pro Michaela Peterleho. Snad by tento fakt mohl být dalším důkazem o blízkém vztahu těchto umělců.

Peterleho původ a styky s luterány vypovídají o umělcově náboženském přesvědčení.⁹⁶ Jak uvádí Václav Vladivoj Tomek, luteráni v Čechách se často dostávali do sporu s konzervativními utrakvisty. Roku 1562 si utrakvisté stěžovali na šíření Lutherova

⁹⁰ KNEIDL, s. 109.

⁹¹ THIEME-BECKER, 31. sv., s. 403-406.

⁹² Ve Francii se pověřil v portrétním umění a v kreslení křídou. Řadu let strávil v Itálii, kde se seznámil nejdříve s freskařskou technikou, Giulio Clovio ho uvedl do tajů umění miniatury a díky objednavce papeže Pia V. se naučil virtuózně kreslit perem. V Caprarole pracoval pod vedením mnoha významných italských umělců na výzdobě slavné vily kardinála Farneseho. Výzvou pro něj bylo pozvání Maxmiliána II. do Vídně k práci na výzdobě Neugebäude. Spranger si dokázal vytvořit vlastní výrazný styl. V obraze *Zmrtvýchvstání Krista* se odráží jeho italské zkušenosti v dynamické kompozici, vzrušených dramatických pohybech a v bohaté jasné barevnosti. V té době se projevoval také jako virtuózní kreslíř originálního rukopisu. Henrik Goltzius jeho kresby reprodukoval ve svých grafických listech. Díky tomu Sprangerův „Knollen- či Teigstil“ rozšířil na přelomu 16. a 17. století po Nizozemí a střední Evropě a významně přispěl k formování internacionálního pozdně manýristického stylu. Vedle rozměrných pláten tvořil díla drobných rozměrů s mytologickými, náboženskými a alegorickými náměty určené pro císařovy sbírky. FUČÍKOVÁ, Eliška. *Rudolf II. a Praha...*, s. 23-25.

⁹³ Spranger bydlel v dnešní Thunově ulici č. 196-19. Přikoupil i dva sousední domy. RUTH, František. *Kronika královské Prahy*, s. 1046.

⁹⁴ JAKUBEC, Ondřej. *Bartholomeus Spranger, Epitaf Michaela Peterleho z Annabergu*. In: HORNÍČKOVÁ, Kateřina, ed. *Umění české reformace*, s. 402.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 402.

⁹⁶ Kneidl se Peterleho vyznáním nezabývá. KNEIDL, s. 107-119.

učení po pražských školách.⁹⁷ V roce 1566 luterští stavové neúspěšně žádali o náboženskou svobodu pro svou augsburskou konfesi.⁹⁸ Stejný odpor katolíků i utrakvistů vyvolala jejich žádost též v roce 1570 a snaha začlenit utrakvisty pod augsburskou konfesi v roce 1575.⁹⁹ Přes pravidelné spory utrakvistů a luteránů ovšem byly z důvodu nedostatku utrakvistických kněží do kostelů dosazováni luterští kazatelé, což vedlo k protestům arcibiskupa.¹⁰⁰ Nezdá se však, že by Peterle měl kvůli tištění spisů luterských kněží Habermanna a Martinovského na českém území nějaké potíže. Kdyby mu koneckonců za tuto činnost hrozil nějaký postih, nevydával by díla těchto autorů znovu v českém jazyce.

Dalším význačným grafikem, se kterým Peterle přišel do styku, byl rytec Marino Rota.¹⁰¹ Deutsche Nationalbibliothek v Lipsku vlastní jeho mědiryt Peterleho portrétu.¹⁰² Pod bustou Peterleho v klobouku se nachází nápis: „MICHAEL PETERLE | ÆTATIS SVÆ XLVIII | M.D.LXXXII“. Grafika tedy měla vzniknout v roce 1582 a Peterle je na ní vyobrazen ve věku 48 let. Jedinou zmínku o tomto portrétu jsem našla v dodatcích k Dlabáčovu lexikonu.¹⁰³ Kneidl portrét nezná.¹⁰⁴ Marino Rota se narodil někdy v letech 1540-1545 v Šibeniku. Učednická léta strávil nejspíše u místního zlatníka Orazia Fortezzy. Počátky jeho tvůrčí činnosti jsou spjaty s Itálií, kde působil nejspíše do roku 1572. Pracoval podle předloh Michelangela, Tiziana či Muziana. Nejpozději v roce 1573 přesídlil do Vídně, kde setrval do roku 1580. Poté se přestěhoval do Prahy, kde roku 1583 zemřel. Důležitou roli v jeho tvorbě zastávají právě portréty (např. Rudolfa II.).¹⁰⁵

Jak referuje Kneidl,¹⁰⁶ Peterle si v 80. letech dal razit medaili se svým portrétem od Antonia Abondia. Abondio¹⁰⁷ se narodil nejspíše v roce 1538 v Riva del Garda.

⁹⁷ TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy*, díl XII., s. 129-130.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 179.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 204-206, 231-232.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 183, 214.

¹⁰¹ THIEME-BECKER, 29. sv., s. 82.

¹⁰² Srov. Bildindex: der Kunst und Architektur Thesaurus [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj67099879>>.

¹⁰³ STERNBERG-MANDERSCHIED, Franz v. *Beiträge u. Berichtigungen zu Dlabacz Lexikon böhmischer Künstler*. Praha: André, 1913, s. 23.

¹⁰⁴ KNEIDL, č. 107-119.

¹⁰⁵ VOLRÁBOVÁ, Alena. *Rudolf II. a mistři grafického umění*. Národní galerie v Praze, 2012, s. 131. ISBN 978-80-7035-515-2.

¹⁰⁶ KNEIDL, s. 109.

Pracoval pro arciknížete Ferdinanda Tyrolského, pak jako dvorní portrétista pro Maximiliána II. Po jeho smrti přešel v roce 1576 do služeb Rudolfa II. a od roku 1580 působil na císařském dvoře v Praze. Byl převážně medailérem. Jeho dílo obsahuje na sto z velké části portrétních medailí, náměty však čerpal i z bible a antické mytologie. Vyznačují se harmonickou kompozicí se silou výrazu, čistotou kresby a bohatými malířskými efekty. Tvořil ve stylu italsko-nizozemského manýrismu. Spolupracoval též s mincovnami. Sklonek života strávil ve Vídni, kde roku 1591 zemřel.¹⁰⁸

Peterle zemřel 17. září 1588 v Praze. Zanechal svým dědicům fungující tiskárnu vybavenou na tu dobu úctyhodným množstvím moderních dřevořezových štočků, z nichž některé vznikly spoluprací s významnými umělci. Kneidl tvrdí, že rokem 1589 mizí z Peterleho dílny jednolisty, syn Peterle ml. se již omezuje na tisk knížek. Okolnost, že jednolist Petra Codicilla z roku 1589 vyšel ozdobený jen renesančním rámcem, dle jeho názoru svědčí o tom, že autorem grafických jednolistů byl Peterle st.¹⁰⁹ Po průzkumu dřevořezů dochovaných u Peterleho ml. bych ráda upřesnila, že i Peterleho syn se snažil zásoby štočků rozšiřovat, byl mu však vyměřen jen krátký čas. V roce 1593 předčasně zemřel a tiskárnu vedla samostatně jeho vdova Lidmila za Závořic. Kneidl se krátce věnuje i dalším osudům tiskárny: V roce 1596 se Lidmila provdala za Václava Marina z Jenčic, jenž však záhy zemřel. Jejím třetím manželem se stal Jiří Závěta ze Závětic. V roce 1610 tiskárnu koupil Henyk z Valdštejna a instaloval ji na svém zámku v Dobrovici. Po Bílé hoře byla tiskárna přestěhována do Saska, kde v roce 1627 Henyk z Valdštejna zemřel. Tiskárnu postoupil Kryštofu Meganderovi.¹¹⁰

¹⁰⁷ THIEME-BECKER, 1. sv., s. 26-28.

¹⁰⁸ VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla. *Biografický slovník českých zemí*. Praha: Libri: Academia: Historický ústav AV ČR, 2004. A, s. 23-24, heslo ABONDIO, Antonio. ISBN 80-7277-214-7.

¹⁰⁹ KNEIDL, s. 112, 119.

¹¹⁰ KNEIDL, s. 119.

2 Dřevořez v tiscích Michaela Peterleho st.

2.1 Technika dřevořezu

Historici umění definují dřevořez jako nejstarší techniku umělecké grafiky známé v Evropě již v druhé polovině 14. století. Jedná se o druh tisku z výšky. Štoček odřezaný podélně z kmene stromu, nejčastěji hrušně, třešně, olše, ořechu, jabloně nebo lípy je poměrně měkký a uzpůsobený pro odřezávání netisknoucích částí různě tvarovanými nožíky. Štoček je tedy reliéfem linií, jejichž povrch tvoří kresba tisku. Kresba je provedena na vyhlazenou plochu a je do štočku řezána zrcadlově obráceně. Křehkost dřevěného reliéfu kresby si vynucuje hmotnější linii, aby se při tisku zamezilo jeho prasknutí nebo ulomení.¹¹¹ Z knihovědného hlediska je dále důležité, že na rozdíl od mladšího dřevorytu,¹¹² kde je špalík z kmene řezán napříč, nejsou v řezu patrné letokruhy. Velké plotny vznikaly v několika menších segmentech, které se po vyřezání sklízily k sobě. Do 1. čtvrtiny 15. století byla nabarvená forma otištěna na ležící papír. Pak byl na ležící formu přikládán navlhčený papír, který barvu přijímal tlakem hladítka, ručního a později knihtiskařského lisu. Z jednoho štočku lze pořídit před jeho naprostým vyčerpáním až 15 tisíc otisků.¹¹³

Dřevořez se uplatnil nejdříve při pořizování anopistografických deskotisků.¹¹⁴ S rozšířením knihtisku přišla nová éra liniového dřevořezu; ilustrace a knižní dekor

¹¹¹ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník: (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997, s. 87, heslo Dřevořez. ISBN 80-200-0609-5.

¹¹² Na tomto místě bych ráda upozornila na fakt, že ve starších knihovědných publikacích se setkáme s pojmem 'dřevoryt' i v případě, že se jedná o dřevořez. Např. Antonín Matějček hovoří v kapitole o ilustraci v tištěné knize 15. a 16. století o dřevorytu. V kapitole o ilustraci v knize a časopisu 19. století pak píše: *Šlo o obnovu dřevorytu jako techniky reprodukční, a to na novém základě technickém*. Srov. MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: Jan Štenc, 1931, s. 99, 197.

¹¹³ VOIT, s. 220, heslo Dřevořez.

¹¹⁴ Petr Voit uvádí, že výroba deskotisků se vydělila ze spotřebního sortimentu řezáčů (od forem pro pekaře či cukráře) a její sériovost postavila dřevořez na komerční základ. Vedle devoční grafiky byly vytvářeny hrací karty a blokové knihy. Srov. VOIT, s. 221, heslo Dřevořez. Podle Baleky až vynález knihtisku, založeného na použití volných kovových liter (tedy nikoli blokové strany), přinesl s existenčním zajištěním řezáčů i jejich specializaci. Srov. BALEKA, Jan. *Výtvarné umění...*, s. 87 heslo Dřevořez. Velice oblíbenou u nás však musela dle Dokoupilových zjištění být alespoň výroba hracích karet, protože se v prvotiskové éře v Brně uživilo 6 výrobců karet současně. Srov. DOKOUPIL, Vladislav. *První tiskaři a některá příbuzná povolání v Brně v 15. století*, In: *Knihtisk v Brně a na Moravě*. Sborník z konference Brno - 4. září 1986. 1987, s. 24.

(zejména iniciály) zvýšily uměleckou a výpovědní hodnotu tištěných knih.¹¹⁵ Zásadou knihtisku a dřevořezu přestávalo být umění přepychem a výsadou hospodářsky silných vrstev. Tištěný obraz stejně jako tištěné slovo se staly skutečným převratem a počátkem nové etapy ve vývoji kultury.¹¹⁶ Experimenty s touto grafickou technikou pak knihu obohatily o soutisk liniového dřevořezu a barevných štočků, dřevořez bílé linie či šerosvitový dřevořez. V Čechách však nové postupy zvítězily nad zažitou představou černé linie na bílém pozadí jen málokdy.¹¹⁷

Již na nejstarších tiscích velkých evropských tiskáren je patrná snaha o grafickou a výtvarnou syntézu dekoru, tiskového písma a ilustrace.¹¹⁸ Syntézu těchto prvků typografie umožňovala součinnost tiskaře (či vydavatele) a ilustrátora (či grafika).

2.2 Dekor

Dekor je souhrnné označení typografických prvků odvozených od ornamentu. Tyto typografické prvky plnily estetické funkce, rytmizovaly sazbu a napomáhaly prostorovému rozvržení textu a zřetelnosti orientaci. Pravidla užívání dekoru ustálila typografie raného 16. století, navíc podtrhla jeho individualitu (např. vyhradila titulní stranu signetu).¹¹⁹ Typickým nositelem ornamentálního i figurálního dekoru byla v době předbělohorské především titulní strana. Její kompozice operuje buď jen s estetickou úpravou typografické sazby, eventuálně je kombinována s nápisovými štočky, nebo je naopak zdůrazněna bohatou dřevořezovou bordurou či rámem. Druhé hlavní místo zaujímají iniciály. K nim přistupují rámy tiskových stran, linky, vlysy a viněty, ale i tiskařské signety a nespočetné heraldické znaky autorů, vydavatelů, mecenášů nebo třeba měst.¹²⁰

Úroveň i množství dekoru, kterým byly vybavovány knihy v zahraničí i u nás, byla samozřejmě různá. Výběr dekoru přitom nebyl odvislý jen od vybavenosti tiskárny.

¹¹⁵ VOIT, s. 221, heslo Dřevořez.

¹¹⁶ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění...*, s. 88, heslo Dřevořez.

¹¹⁷ Dřevořez bílé linie se v Čechách uplatnil nejdříve u Mikuláše Konáče, Jiříka Štyrsky či v Tiskárně severinsko-kosořské. Pozdější výskyty např. u Schumannů na přelomu 16. a 17. století jsou většinou jen rezidua starších zásob. VOIT, s. 221, heslo Dřevořez.

¹¹⁸ Popř. i knižní vazby.

¹¹⁹ VOIT, s. 202, heslo Dekor.

¹²⁰ Srov. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Knižní dřevořez v Čechách a na Moravě od 60. let 15. století do 1620*. In: BLAŽÍČEK, Oldřich. *Dějiny českého výtvarného umění. Od počátku renesance do závěru baroka*. II/1. Praha: Academia, 1989, s. 107.

Např. v roce 1588 vydal věhlasný nakladatel Sigmund Feyerabend *Historicum omnium romanorum Tita Livia*¹²¹ pouze s doprovodem několika konturových verzál na ornamentálním pozadí, kdežto *Kayserische Chronick Gaia Julia Caesara*¹²² vyzdobil množstvím manupropriových iniciál, manýristických bordur, vinět a ilustrací. Podobně Peterle vybavil jazykově českou a německou verzi Habermannova spisu *Vita Christi*¹²³ kromě manýristických ilustrací rámy s biblickou tematikou, avšak latinská verze tyto rámy postrádá a nahrazují je jen tenké linky, které se lépe hodily k elegantní antikvě.¹²⁴ Žádná česká tiskárna se neblížila možnostem Sigmunda Feyerabenda zásobovaného grafikami známých umělců Virgila Solise st. a Josta Ammana, ukážu však, že Peterle se právě touto výbavou mohl inspirovat. Mezi větší pražské dílny patřila v 70. letech 16. století tiskárna Jiřího Melantricha¹²⁵ a v 70. a 80. letech zejména tiskárna Jiřího Černého.¹²⁶ Jejich přístup k dekoru lze demonstrovat na několika příkladech: Melantrich sice přispěl ke zlepšení úrovně soudobého dřevořezového dekoru (např. ve čtvrtém vydání *Bibli české*¹²⁷ angažoval jako kreslíře manýristické bordury Ambrože Ledeckého¹²⁸), avšak běžnější produkci určenou většímu okruhu odběratelů nadále vybavoval jen střídmě (např. *Kázání pobožné a křesťanské o... božském milosrdenství*¹²⁹ Erasma Rotterdamského vyzdobil dřevořezem na rubu titulní strany, dvěma iniciálami a manupropriovou vinětou na konci textu). Jiří Černý zase neváhal v roce 1574 investovat do výroby ilustrace pro naukovou publikaci *Beschreibung: Allerfürnemisten Mineralischen Ertzt*, ale doplnil ji pouze několika staršími manupropriovými vinětami a různorodými iniciálami. Cílem následujících podkapitol je zpracování a zhodnocení dekoru, zejména dřevořezového, užívaného v Peterleho dílně.

2.2.1 Iniciály

Iniciála je velikostí, tvarem, pozadím a barvou zdůrazněné písmeno stojící na počátku myšlenkově uzavřené pasáže (odstavce, kapitoly). Plnila stejně jako ostatní prvky

¹²¹ VD16 ZV 9799 Frankfurt nad Mohanem 1588.

¹²² VD16 G 2541 Frankfurt nad Mohanem 1588.

¹²³ Česky KNEIDL č. 46, německy BOK č. 103, latinsky KNEIDL č. 55.

¹²⁴ O výzdobě spisu *Vita Christi* viz kapitola 2.3.3.1 Vita Christi.

¹²⁵ VOIT, s. 578-582, heslo Melantrich z Aventinu Jiří st.

¹²⁶ VOIT, s. 186-188, heslo Černý z Černého Mostu Jiří.

¹²⁷ Knihopis č. 1104 Praha 1570.

¹²⁸ THIEME-BECKER neuvádí.

¹²⁹ Knihopis č. 2350 Praha 1573.

knižního dekoru optické a estetické funkce. Bližší klasifikace postihuje kresebný styl (např. renesanční), písmový řez (plný, konturovaný a plasticky trojrozměrný), umístění (ve volném prostoru, na bezpříznakově ornamentálním, šrafovaném, tečkovaném nebo ilustrovaném pozadí), velikost (výšku) a grafickou techniku (např. dřevořez, kovoryt). Každá tiskárna vlastnila několik písmových sad iniciál. Jejich výběr byl ovlivňován technickými možnostmi výroby a žánrem, rozsahem a obsahem díla, s nímž iniciály občas korespondovaly stejně jako ilustrace. Někteří tiskaři poslední třetiny 15. století (Aldo Manuzio, Anton Koberger st., Günther Zainer) nenakupovali iniciály jako zboží, ale cílevědomě spolupracovali s kreslíři a řezáči za účelem dosažení jednoty všech prvků knihy.¹³⁰ Pro knihtisk 15. století v Čechách byla iniciála prvkem druhořadým a do popředí zájmu se dostala až v roce 1513.¹³¹ Za jakýsi katalog iniciál 1. poloviny 16. století lze považovat Münsterovu *Kozmografii českou*,¹³² jejíž výtvarnou složku z finančních důvodů tvoří téměř výlučně iniciály nashromážděné z několika pražských i mimopražských tiskáren. Nachází se zde manupropriové novinky i stylově zaleželé lombardy s perlou. Patrně Jiří Melantrich z Aventinu na sklonku 40. let uvedl do Čech zvláště v Německu oblíbené manupropriové iniciály - mohutná švabachová či frakturová písmena konstruovaná z plných či konturových pásů.¹³³ Za zmínku jistě stojí zdobnost iniciál Tiskárny bratrské, např. prosekávané manupropriové iniciály s ornamentálními zakončeními ve volném prostoru z kralické šestidílné *Bible*.¹³⁴ Ačkoliv Peterle nevěnoval iniciálám tak nadstandardní péči jako Tiskárna bratrská, jeho iniciály přispívají k jednotě sazby, dekoru a ilustrace manýristické knihy u nás a řadí se po bok dekoru tou dobou užívaného v Německu. Peterle používal sadu konturových verzál na rozvilinovém pozadí,¹³⁵ jednou otiskl také několik konturových verzál na vegetabilním pozadí se zoomorfními prvky.¹³⁶ Neobešel se ani bez sady plných iniciál s ornamentálními zakončeními ve volném prostoru.¹³⁷ Zcela osamoceně pak stojí některé Peterleho další, zejména manupropriové jednotliviny¹³⁸ užívané zpravidla v příležitostných tiscích. V rozsáhlejších publikacích sahal spíše po iniciálách ze svých

¹³⁰ VOIT, s. 406-407, heslo Iniciála.

¹³¹ Srov. VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 168.

¹³² Knihopis č. 5969 Praha 1554.

¹³³ VOIT, s. 406-407, heslo Iniciála.

¹³⁴ Knihopis č. 1107 Kralice 1579-1601.

¹³⁵ Příl. č. 1.1.1, 1.1.2.

¹³⁶ Příl. č. 1.1.3.

¹³⁷ Příl. č. 1.1.4.

¹³⁸ Příl. č. 1.1.5.

kompletních sad. Využití tzv. mluvicí iniciály, která spojuje pozadí s vlastní literou zároveň evokující pojmenování zobrazeného výjevu, u nás dokládá první vydání Mattioliho *Herbáře jinak Bylináře*¹³⁹ u Jiřího Melantricha. Použil zde např. štoček, v němž je do výjevu Herakla bojujícího s drakem umístěno písmeno „H“.¹⁴⁰ V produkci Peterleho, dosud považovaného za dřevořezáče, se žádná mluvicí iniciála nenachází. Mohlo by to však souviset s probíhajícím přechodem od dřevořezového dekoru k užívání typografických ozdůbek.

2.2.2 Rámy

Rám sloužil v různých stylových proměnách k optickému zdůraznění titulní strany, ilustrace nebo textových stran díla. Je charakteristický tenkými bílými linkami, které prozrazují místa, do nichž při sestavování jednotlivých prvků nevnikla tiskařská barva. Starší rámy vznikaly spojením štočků samostatných lišt. V Německu zažily tyto rámy rozkvět v první polovině 16. století.¹⁴¹ Do Čech je uváděli v první čtvrtině 16. století Mikuláš Konáč z Hodiškova, Pavel Olivetský či Tiskárna severinsko-kosořská. Lišty byly řezány dle starších benátských a německých vzorů. Protože pozdější tiskaři byli silně konzervativní, sestavovali již archaické lišty do ráků i po polovině 16. století. Umožňovaly jim to menší nároky čtenářstva na tematickou jednotu kompozice. Jako pěkný příklad slouží Paprockého *Zrcadlo slavného Margkrabství moravského*,¹⁴² jehož titulní text je zářmován mezi dvě svislé figurální lišty, které ideově souvisejí s textem, a mezi dva vodorovné biblické dřevořezy, jejichž morálně apelativní náměty s dílem vůbec nesouvisí.¹⁴³

K vytvoření ráků sloužilo Peterlemu několik skupin lišt. Pokud známo, nejstarší lišty Peterle použil na reprezentativních jednolístech s vyobrazením šesti kurfiřtů.¹⁴⁴ Jde o dvě svislé renesanční vegetabilní lišty a jednu vodorovnou rolverkovou lištu vytvořenou technikou dřevořezu bílé linie.¹⁴⁵

¹³⁹ Knihopis č. 5416 Praha 1562.

¹⁴⁰ VOIT, s. 406, heslo Iniciála.

¹⁴¹ KUNZE, s. 146.

¹⁴² Knihopis č. 6862 Olomouc 1593.

¹⁴³ VOIT, s. 738, heslo Rám.

¹⁴⁴ KNEIDL č. 3-9. Správě by mělo být 3-8. STRAUSS, s. 838. HOLLSTEIN, sv. 15a, s. 101-102.

¹⁴⁵ Příl. č. 1.2.1-3.

Další lišty otiskl v roce 1579 v jazykově českém vydání Habermannova spisu *Vita Christi*.¹⁴⁶ Jedná se o 3 skupiny vodorovných lišt¹⁴⁷ a 2 skupiny svislých lišt,¹⁴⁸ celkem 47 štočků. Všechny mají společné biblické téma. Zdá se, že byly vytvořeny jednou rukou. Vyznačují se nejistou obrysovou linií a nepravidelnou obloučkovou šrafurou, jejíž užití vzhledem k malým rozměrům štočku vede až k nepřehlednosti. Je možné, že autorem lišt je monogramista IA podepsaný na Kristovi z profilu zdobícím počátek spisu (viz kapitola 2.3.2.1 *Vita Christi*).¹⁴⁹

Další skupinu tvoří krásné manýristické lišty s alegoriemi křesťanských Ctností: Vírou a Nadějí, Láskou a Spravedlností, Moudrostí a Umírněností, Statečností a Trpělivostí.¹⁵⁰ Peterle jimi vybavoval své jednolisty.¹⁵¹ Lehkost kresby odkazuje na vliv personifikované Víry a Naděje z titulního listu Melantrichova čtvrtého vydání *Bible české*.¹⁵² Za kreslíře užitých bordury je považován malíř Ambrož Ledecký.¹⁵³ Je možné, že kreslíř Peterleho lišt se inspiroval Ledeckého lištami označenými monogramem AL,¹⁵⁴ jejichž fragmenty se dochovaly v jednom ze strahovských prvotisků.¹⁵⁵ Peterleho lišty s Ctnostmi se staly předmětem kopírování v několika dalších tiskárnách, např. v tiskárně Dačických či v tiskárně Jana Stříbrského.¹⁵⁶ Kopie jsou však naivní a úplně postrádají manýristický náboj. Tuto skupinu svislých lišt Peterle opakovaně kombinoval se dvěma vodorovnými lištami nesoucími další ženské personifikace (Sláva a Vítězství, Svornost a Vědění).¹⁵⁷ Lišty vznikly opět snad pod vlivem podobných lišt nesoucích monogram AL a dochovaných ve výše jmenovaném prvotisku. Oproti Ledeckého lištám působí vodorovné Peterleho lišty o poznání těžkopádněji. Přispívají k tomu zachmuřené tváře Ctností i andálků a užívání křížové šrafury na větších plochách. Lišta se skládala ze dvou částí. Středovou část lišt tvoří prázdné kartuše, do kterých Peterle umisťoval

¹⁴⁶ KNEIDL č. 46.

¹⁴⁷ 1. velké příl. č. 1.2.4-5, 2. malé horní č. 1.2.6-15, 3. malé dolní lišty č. 1.2.16-26.

¹⁴⁸ 1. velké příl. č. 1.2.27-30, 2. malé lišty č. 1.2.31-50.

¹⁴⁹ Příl. č. 2.3.3.1.

¹⁵⁰ Příl. č. 1.2.53-56.

¹⁵¹ KNEIDL č. 20. KOPÁČEK č. 84, Kneidl ani Bok neevidují.

¹⁵² Knihopis č. 1104 Praha 1570.

¹⁵³ VOIT, s. 518, heslo Ledecký Ambrož.

¹⁵⁴ NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten...*, 1. sv., s. 363, č. 808. (Mylně A. Langmayer).

¹⁵⁵ Pruhy z Kodiceillovy unikátní jednolistové minuce posloužily k uchycení předsádky. Srov. VOIT, Petr. *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2015. 1335 s. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, 6, s. 450.

¹⁵⁶ Blíže: VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický...*, příloha č. XXXVI. Fürstenberská knihovna Křivoklát sg. XLIV J 11 Praha [s. a.].

¹⁵⁷ Příl. č. 1.2.51-52.

portréty a znaky (např. medailon se znakem habsburské monarchie¹⁵⁸ v *Písni v nově složené* z roku 1579).¹⁵⁹ I tyto Peterleho lišty se dochovaly vedle Ledeckého lišt ve vazbě zmíněného strahovského prvotisku.¹⁶⁰

V roce 1580 Peterle otiskl na titulní straně Mitisova letáku *Strena ad potentis* dřevořez Klanění tří králů,¹⁶¹ který orámoval vodorovnými lištami s Bohem a s posledním soudem¹⁶² a svislou levou lištou s Izajášem a pravou lištou s Jeremiášem.¹⁶³ Ačkoliv vodorovné lišty jsou vyřezány ledabyleji než svislé (tvarování obličejů Izajáše a Jeremiáše je věnována velká pozornost), stejná nepravidelná mírně obloučková šrafura a snaha o návaznost oblaků všech čtyř rámců naznačují, že všechny části byly vytvořeny stejným řezáčem.

Kalendáře Peterle opatřoval rámem se sedmi personifikacemi Planet.¹⁶⁴ Rám je tvořen celkem osmi medailony v rolverkových ozdobách doplněných maskarony a ovocem. Dolní lišta s ženskými anděli má vyměnitelný medailon, kam tiskař umístil svůj signet nebo císařský znak.¹⁶⁵ Šat andělů se vyznačuje podobným řázením jako na výše zmíněných svislých lištách s personifikovanými Ctnostmi známými z Kodexu Dobřenského.¹⁶⁶ I zbylé lišty jsou charakteristické lehkou kresbou a úzkou jemnou šrafurou. Tohoto rámu si všiml ve své souhrnné publikaci o české ilustraci František Horák a uvedl, že Peterle vybavoval titulní listy vynikajícími dřevořezy jemného a vkusného provedení a prozrazují tak „vybrané umělecké cítění svého původce, i když

¹⁵⁸ Příl. č. 1.5.5.

¹⁵⁹ KNEIDL č. 20. KOPÁČEK č. 84, Kneidl ani Bok neevidují.

¹⁶⁰ Za upozornění a zapůjčení reprodukcí fragmentů citovaných v tomto odstavci děkuji vedoucímu své práce doc. PhDr. Petru Voitovi, Csc.

¹⁶¹ Příl. č. 2.3.1.6.

¹⁶² Příl. č. 1.2.57-58.

¹⁶³ Příl. č. 1.2.59-60.

¹⁶⁴ Příl. č. 1.2.61-64. Zajímavý pramen související s Thurneisserovým *Kalendářem k psaní všem hospodářům i písařům* (KNEIDL č. 47) byl v roce 1893 otištěn v Časopise Musea království českého: „V císařské knihovně v Berlíně jsou mezi papíry Thurneyseryovými četné dopisy knihkupců z Frankfurta nad Mohanem, Vídně, Prahy a Ingolstadtu s podobnými žádostmi. Pražský knihář a illuminátor Michal Petterle žádal o dovolení, aby kalendář Thurneyseryův směl přeložiti do češtiny, a nabízel za něj 10 rýnských ve zlatě. Zajímavo jest, že s nabídkou spojil hned připomenutí, že kalendář i bez dovolení tak jako tak by byl patišťen, jako se skutečně dělo ve Štrasburku, Lipsku aj.“ KADLEC, Karel. *Počátky práva autorského*, s. 356.

¹⁶⁵ KNEIDL č. 47, 64.

¹⁶⁶ KNEIDL č. 20. KOPÁČEK č. 84, Kneidl ani Bok neevidují.

není vždycky zaručena jejich originalita.“¹⁶⁷ Není však pravděpodobné, že původcem – řezáčem rámu byl Peterle.

Další lišty byly užity ve společném podniku Peterleho a Jiříka Černého *Kázání křesťanská*¹⁶⁸ (viz kapitola 2.3.3.2 Kázání křesťanská). Publikace vznikla v Černého tiskárně. Zdá se, že z Černého zásob pochází i v publikaci užitá svislé lišty s ženskými anděly spolu s navazujícími vodorovnými lištami s maskarony, svislé lišty s atlantem a karyatidou spolu s navazujícími vodorovnými lištami s hlavičkami andílků a svislé lišty se sloupy a vodorovné lišty s hlavičkou andílka a se zvířecí hlavou.¹⁶⁹ Skupinky lišt se nevyznačují jednotnou výškou, šířkou, ani kvalitou zpracování. Černý tyto lišty běžně používal jako ozdobu titulních dřevořezů, např. lišta s atlantem a karyatidou spolu s lištami s hlavičkami andílků v *Kázání o Boháči pekelníku a Lazarovi*,¹⁷⁰ lišty se sloupy ve spojení s lištami s hlavičkou andílka a se zvířecí hlavou v jednodlistu *Elegia pro felici exordio*.¹⁷¹

Michael Peterle ml. užil několik lišt, které stylově nesouzní s dekorem, který užíval jeho otec. Jedná se o jednu vodorovnou notně zaleželou renesanční lištu s nahým mužem ležícím na břiše (která byla překvapivě otištěna nad páté kázání počínající Žalmem 116 v *Sedmi kázáních o životu věčném synův božích*)¹⁷² a dvě jednoduché úzké lišty (florální a vegetabilní).¹⁷³ Ve funkci lišty Peterle ml. užíval též dva vlysy se znaky.¹⁷⁴

Tzv. komponovaný typ rámu byl pořizován sazbu, k níž se užívaly jednoduché linky, perlovce, fleurony či typografické ozdůbky. Tyto rámy zavedl od 60. let 16. století manýristický knihtisk.¹⁷⁵ S oblibou je skládal Jiří Černý.¹⁷⁶ Peterle dával přednost dřevořezovým štočkům před sázenými rámy.¹⁷⁷ Přesto se u něj nachází zdobení pomocí

¹⁶⁷ Srov. HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti...*, s. 114.

¹⁶⁸ KNEIDL č. 44.

¹⁶⁹ Příl. č. 3.2.1-6.

¹⁷⁰ Knihopis č. 1208 Praha [1571-1616].

¹⁷¹ KOPÁČEK č. 31.

¹⁷² Příl. č. 4.4. KNEIDL č. 96.

¹⁷³ Příl. č. 4.22-23.

¹⁷⁴ Příl. č. 4.19-20.

¹⁷⁵ VOIT, s. 737-738, heslo Rám.

¹⁷⁶ STRAKA, Cyril. *Typografická úprava tisků příležitostných koncem XVI. století*. In: Ročenka českých knihtiskařů. 1925, 8, s. 36.

¹⁷⁷ *Tamtéž*, s. 38-40.

trojlinek s bodem uprostřed, linek z kasetek s křížkovým kvítkem, závitnic, půllístků a trojlístků.¹⁷⁸

2.2.3 Bordury

Bordura byla na rozdíl od funkčně příbuzného rámu reprodukována kompaktním štočkem, jehož středová část mohla být kvůli sazbě textu snížena, nebo zcela vyřiznuta. Nejprve sloužila k optickému zdůraznění dedikace a předmluvy, poté zakotvila na titulní straně. Ačkoliv vyprávěcí potenciál bordury v průběhu 16. století sílil, vazba mezi obrazem a textem byla velmi volná. Mladší titulní bordury čerpaly motivy z lišt italských a francouzských; šlo o prvky heraldické, rostlinné (akant, vinný hrozen), figurální (andělci, biblické postavy), zvířecí či mytologické. Bezpříznakovost bordury dovolila otiskovat stejnou borduru v obsahově různých dílech. Z morfologického hlediska existují dva typy bordur. Starší bordure s pravoúhlou konstrukcí vyhovoval konceptu dvou bočních opěr vyobrazovaných jako pilastry či volně stojící. Renesanční názor byl nahrazen v polovině 16. století moderním pojetím bordur Virgila Solise st., Josta Ammana a Tobiase Stimmera.¹⁷⁹ Podpůrné funkce antikizujících sloupů přebíraly atlant a karyatida, popř. jejich pozice obsadily personifikované Ctnosti stojící volně ve výklencích. Tympanon mezi sloupy nahradila rolverková kartuš s dominantním výjevem (např. mytologická nebo biblická scéna). Mladší typ bordury s nepravoúhlou kompozicí se u nás prosadil s nástupem rudolfínské umělecké generace a byl vesměs vyhrazen cizojazyčným bohemikům.¹⁸⁰ V Peterleho produkci se žádná bordura tohoto typu nedochovala.

Nejstarší známé Peterleho bordury jsou otištěny ve *Sněmovních artykulech* z roku 1575.¹⁸¹ Peterle artykuly uvedl bordurou s císařským znakem Habsburků neseným gryfy.¹⁸² Tuto borduru použil téhož roku ještě pro *Kalendář hvězdářský k psaní*, který vydal spolu s Janem Bognerem.¹⁸³ Silná obrysová linie způsobuje, že bordura působí

¹⁷⁸ Např. KNEIDL č. 22.

¹⁷⁹ THIEME-BECKER, 32. sv., s. 57-62.

¹⁸⁰ VOIT, s. 130-134, heslo Bordura.

¹⁸¹ KNEIDL č. 35.

¹⁸² Příl. č. 1.3.1.

¹⁸³ KNEIDL č. 38.

tvrdším dojmem. Další bordura užitá v artykulech rámuje portrét císaře Maximiliána.¹⁸⁴ Má podobu rolverkové kartuše s maskarony. Užitá široká šrafura způsobuje, že bordura oproti Maximiliánově portrétu vyhlíží těžkopádně a hrubě. Peterleho zásoba štočků v roce 1576 tedy byla, co se týče umělecké úrovně, značně nevyrovnaná. Rolverkové ozdoby kolem znaků heraldické bordury i bordura v podobě rolverkové kartuše však nastiňují raný vliv manýristických ilustrátorů. V dalších Peterleho známých bordurách označených monogramem IA se již plně prosadil manýristický umělecký názor. První bordura vyobrazuje čtyři andílky flankující okolo vavřínového věnce s ovocem.¹⁸⁵ Je zdobena rolverkem a maskarony. Byla otištěna na jednolistu *Panegyrica aliquot carmina* v roce 1578.¹⁸⁶ V roce 1585 Peterle použil povedenou borduru s českými lvy držícími korunu, meč, jablko a žezlo, která sice nenese monogram IA, avšak se zbylými bordurami stylově souzní.¹⁸⁷ Trio manýristických bordur uzavírá bordura s personifikovanými Ctnostmi: Vírou, Spravedlností, Opatrností a Sílou signovaná monogramem IA.¹⁸⁸ Peterle borduru užíval v roce 1586. Je zkrášlena rolverkem, vázou s ovocem a maskarony. Walther L. Strauß i Friedrich Wilhelm Hollstein ji zařadili mezi práce Josta Ammana.¹⁸⁹ Ačkoliv se kompozice bordur podobají např. Ammanově borduře se ženami a dvěma putti,¹⁹⁰ jak uvádí Petr Voit, ztotožnění užitého monogramu s Jostem Ammanem „je sice lákavé, ale dosud předčasné“.¹⁹¹ Monogram IA si řezáč mohl zvolit čistě z úcty k Ammanově práci. Nejspíše jiný řezáč vytvořil další manýristickou borduru v podobě věnce s kvítky, plody a štíty.¹⁹² Ta byla otisknuta na jednolistu *Applausus Nobili ac Erudito Ivveni Claudio Labbe*.¹⁹³ Je prací zručného řezáče a též směle navazuje na témata manýristů. Ač by se mohlo zdát, že manýristické bordury byly Peterleho doménou, dorazily i do dílen jeho pražských kolegů, např. Jiří Nigrin otiskl v *Artikulích těchto na sněmu obecním* v roce 1589 rolverkovou borduru

¹⁸⁴ Příl. č. 1.3.2.

¹⁸⁵ Příl. č. 1.3.3.

¹⁸⁶ KNEIDL č. 43.

¹⁸⁷ KNEIDL č. 61. Příl. č. 1.3.4.

¹⁸⁸ Např. KNEIDL č. 66. Příl. č. 1.3.5.

¹⁸⁹ STRAUSS, s. 27. HOLLSTEIN, sv. Jost Amman Book illustrations, part 10, s. 234-235.

¹⁹⁰ Vyobrazení in: O'DELL, Ilse. *Jost Ammans Buschmuck-Holzschnitte für Sigmund Feyerabend: zur Technik der Verwendung von Bildholzstöcken in den Drucken von 1563-1599*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1993, s. 156. Repertoiren zur Erforschung der frühen Neuzeit; 13. sv. ISBN 3-447-03393-2.

¹⁹¹ VOIT, s. 52, heslo Amman Jost.

¹⁹² Příl. č. 1.3.6.

¹⁹³ KNEIDL č. 31.

s andílky.¹⁹⁴ Duch manýrismu ovládal rovněž výtvarnou složku bordur Tiskárny bratrské, např. promyšlená rolverková bordura s beránkem božím v *Evangeliích* z roku 1571.¹⁹⁵

2.2.4 Viněty a vlysy

Viněta je nejběžnější typ ornamentálního, emblematického, kaligrafického, popř. kombinovaného dekoru, který knihu provází od počátku 16. století. Nejstarší viněty známé z titulních stran jazykově českých publikací užíval Jiřík Štyrsa.¹⁹⁶ Renesanční viněty u nás i v zahraničí měly symetrický půdorys tvaru obdélníku či trojúhelníku a byly tvořeny kaligrafickým pletencem (manupropriové viněty), zavilínami akantu, rozvilinovou vegetativní maureskou či arabeskou. Často se objevovaly na titulní straně, kde napomáhaly vizuálnímu předělu mezi názvem díla a impresem. Dále byly využívány při sazbě, a to za posledním řádkem kapitoly či díla nebo všude tam, kde byl vyvolán horror vacui. Tiskaři vlastnili obvykle několik vinět, často zděděných po svých předchůdcích a v jednom díle je několikrát opakovali. Viněta byla užívána bez ohledu na jazyk nebo čtenářské určení díla. Až do poloviny 17. století zpravidla nebyla opatřována signaturou tvůrce. Zajímavou funkci měly viněty tiskárny Jednoty bratrské. Obsahovaly monogramy, které jinak nevyprávěcí dekor povýšily na signet tvůrčího kolektivu.¹⁹⁷ Peterle používal jednak kosočtvercovou arabeskovou vinětu,¹⁹⁸ jednak trojúhelníkovou geometrickou vinětu.¹⁹⁹ Na stejnou vinětu jsem narazila např. na augsburském jednolistu Josia Werliho.²⁰⁰ Podobnou, avšak bez šrafování, zachytila Večeřová v příloze knihy o Šumanské tiskárně.²⁰¹ Upozorňuje však, že šlo o prodejní materiál a bylo tedy možné, aby jeden vzor vlastnily různé tiskárny.²⁰² Šumanovu vinětu zaregistrovala také u dědiců Daniela Adama z Veleslavína 1592, Daniela Sedlčanského 1594 a Jonaty Bohutského z Hranic 1611. Její četné doklady se

¹⁹⁴ Knihopis č. 336 Praha 1589.

¹⁹⁵ Knihopis č. 2264 Ivančice 1571.

¹⁹⁶ VOIT, s. 992, heslo Viněta.

¹⁹⁷ VOIT, s. 991-994, heslo Viněta.

¹⁹⁸ Příl. č. 1.4.2.

¹⁹⁹ Příl. č. 1.4.1.

²⁰⁰ HARMS III.164.

²⁰¹ Srov. VEČEŘOVÁ, Petra. *Šumanská tiskárna. tiskárna (1585-1628)*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2002, s. 337, obr. 32/22. ISBN 80-8619742-5.

²⁰² *Tamtéž*, s. 80.

vyskytují také v německých humanistických gratulačních tiscích tohoto období.²⁰³ Peterle ml. pak navíc užíval v té době velice rozšířenou maskaronovou vinětu.²⁰⁴ Nízký výskyt vinět se dá vysvětlit vzrůstající oblibou typografických ozdůbek.

Vlys je podlouhlý knižní dekor s estetickou, optickou a částečně i významovou funkcí. Od počátku 16. století byl otiskován na jednolístech a u začátků rámcových částí knihy, textu a jednotlivých kapitol. První vlysy uvedli do bohemikálních publikací zahraniční tiskaři, např. Peter Liechtenstein do Bible benátské.²⁰⁵ Pro vlys je charakteristický ústřední motiv, z něhož se ornament odvíjí na obě strany zrcadlově obráceně. Vzniká otiskem kompaktního štočku, anebo je trojdílný (jeho postranní ornamentální části jsou vyměnitelné). Středový prvek renesančního vlysu je tvořen bezpříznakovým maskaronem či příznakovým medailonem, ve kterém často přichází Zvěstování Panně Marii, okřídlený Pegas, pelikán živící mláďata vlastní krví atd. V některých případech se motiv přimyká těsněji k obsahu textu, např. katolická literatura byla vybavována akantovými vlysy, jejichž střed tvořily emblémy IHS s probodnutým srdcem nebo MAR s planoucím srdcem.²⁰⁶ Peterle využívá místo vlyců výše zmíněné vodorovné lišty s volným místem pro středový medailon a personifikovanými Ctnostmi.²⁰⁷ Peterle ml. užíval dva vlysy se znaky na vegetabilním pozadí. Prostřední znak vždy drží dva andělé.²⁰⁸

2.2.5 Heraldické erby a znaky

Erb je trvalé znamení ve štítě vytvořené dle ustálených heraldických pravidel na základě vžitého, nebo uděleného práva. Znamení dědičné, které se týká fyzických osob, se nazývá erb, znamení nedědičné (např. reprezentující stát) se jmenuje znak. V tištěném zboží oba heraldické prvky zastávají identifikační, prestižní a dekorační funkce. Dřevořezky tohoto typu byly otiskovány již v 15. století na administrativních jednolístech, odpustkových listech, ale třeba i v liturgické literatuře. V 16. století přešly erby a znaky doprostřed spodního okraje titulní bordury nebo rámu. Při opakovaném použití byla vnitřní část štítu odřezávána a ponechána prázdná. Peterle také používal

²⁰³ *Tamtéž*, s. 81.

²⁰⁴ Příl. č. 4.21.

²⁰⁵ Knihopis č. 1097 Benátky 1506.

²⁰⁶ VOIT, s. 996-997, heslo Vlys.

²⁰⁷ Příl. č. 1.2.51-52.

²⁰⁸ Příl. č. 4.19-20.

dvě lišty s personifikovanými Ctnostmi, jejichž středovou část zaujímal oválná rolverková kartuše.²⁰⁹ Do vnitřní plochy kartuše pak otiskl medailon s portrétem, erbem či znakem.²¹⁰ Ústup rámu po polovině 16. století dovolil oběma znamením zaujmout celou plochu titulní strany. Ve stejnou dobu se erby a znaky staly v souvislosti s prosazením humanistické poetiky rámcových částí působivou složkou dedikací a veršů na oslavu autora či mecenáše.²¹¹ Např. v latinské verzi spisu *Vita Christi* Peterle umístil dedikantův erb²¹² v závěru díla naproti podobizně dedikanta.²¹³ Dalším často využívaným místem byl rub titulního listu, u Peterleho např. v knize *Eheliche Hochzeit Ringe*.²¹⁴

Peterle samostatný štoček s erbem občas umísťuje do vnitřní části bordury, např. prázdný štít erbu uvnitř bordury s andílky v knize *Panegyrica aliquot carmina*.²¹⁵ Jindy se uvnitř bordury nachází erb či znak ověšený vavřínovým věncem, např. znak vratislavského biskupství uvnitř vavřínového věnce a bordury s personifikovanými Ctnostmi v *Carmen genethliacum* věnované vratislavskému biskupovi.²¹⁶ Vavřínový věnec byl otisknut také např. okolo erbu Kašpara Kropče na jednolistu *Cenotaphion Casparis Cropacij* vydaném na Kropčovu památku.²¹⁷ Za zmínku stojí i manýristická bordura v podobě věnce s kvítky a plody otisknutá na jednolistu *Applausus Nobili ac Erudito Ivveni Claudio Labbe*.²¹⁸ V rozích bordury se nacházejí čtyři znaky: vlevo nahoře dvouhlavá orlice, vpravo nahoře jednohlavá orlice, zbylé štíty jsou prázdné.

²⁰⁹ Příl. č. 1.2.51-52.

²¹⁰ Např. v *Písni v nově složené* (KNEIDL č. 20) jsou použity rámy s portrétem císaře Rudolfa II. (příl. č. 2.2.25) a znakem Habsburské monarchie (příl. č. 1.5.5), kdežto na jednolistu *Fausta precatio* (KOPÁČEK č. 84 Kneidl ani Bok neevidují.) se v kartuších nachází portrét Viléma z Rožmberka (příl. č. 2.2.42) a erb pánů z Rožmberka (příl. č. 1.5.14).

²¹¹ VOIT, s. 346-347, heslo Erb a znak.

²¹² Příl. č. 1.5.9.

²¹³ KNEIDL č. 55. Příl. 2.2.39. Portrét se nachází na straně R10b, erb na straně R11a.

²¹⁴ KNEIDL č. 68. Na rubu titulní strany se nachází znaky Rožmberků a Pernštejnů ve vavřínových věncích.

²¹⁵ KNEIDL č. 43. Příl. č. 1.5.3.

²¹⁶ KNEIDL č. 66. Příl. č. 1.5.12.

²¹⁷ KNEIDL č. 23. Příl. č. 1.5.6. Tento tisk neobsahuje impresum, Peterlemu ho připsal Pravoslav Kneidl. Bordura, ani erb nebyly použity v žádném jiném známém Peterleho tisku.

²¹⁸ KNEIDL č. 31. Příl. č. 1.3.6.

Znaky jsou zakomponovány do Peterleho veduty Prahy²¹⁹ (viz kapitola 2.3.1.1 Veduta Praha) a do úvodního dřevořezu s českými zemskými patrony k liturgické příručce *Obsequiale sive Benedictionale*²²⁰ (viz kapitola 2.3.3.2 Ostatní náboženské ilustrace).

Erby a znaky byly nedílnou součástí administrativních tisků. Sněmovní artykule z roku 1575²²¹ a *Kalendář hvězdářský k psaní na rok 1576*²²² Peterle uvedl bordurou s císařským znakem Habsburků neseným gryfy.²²³ Dále jsou na borduře vyobrazeny tři erby, dolní nesený lvy. V artykulích otiskl také znak Českého království s ženskými anděly držícími jablko a žezlo.²²⁴ Práci charakterizuje nepravidelná obloučkovitá šrafura a schopnost věnovat se detailům připojených bust panovníků Maxmiliána II. a Rudolfa II. V úředních tiscích užíval Peterle hned několik císařských znaků Habsburků,²²⁵ např. na jednolistu *Ybrlauffové aneb Auzpeyt na starobylých a svobodných Horách Kutnách*²²⁶ nebo v *Mandátu a nařízení strany mince* z roku 1577.²²⁷

Heraldické štočky nepochází od jednoho řezáče. Materiál ze 70. let je spíše podprůměrné kvality.²²⁸ V 80. letech Peterleho heraldickou výbavu obohacuje zručný řezáč pracující s jistou obrysovou linií a hrubší šrafurou. O jeho práci, která byla ve shodě se stylem Josta Ammana,²²⁹ podávají svědectví erb Nikolase Langa von Langenhart²³⁰ a erb Crinita z Hlavačova.²³¹ Jak lze vypožorovat ze způsobu tvarování a formování akantu, tento grafik vytvořil několik erbů také pro tiskaře Jiříka Černého, příležitostně jsou jeho erby užity u jiných pražských tiskařů.²³² Jemnější práci jiného umělce je možné sledovat na erbu Kašpara Kropče²³³ či na borduře v podobě věnce se

²¹⁹ KNEIDL č. 1. Příl. č. 2.2.1.

²²⁰ KNEIDL č. 61. Příl. č. 2.5.2.

²²¹ KNEIDL č. 35.

²²² KNEIDL č. 38.

²²³ Příl. č. 1.3.1.

²²⁴ KNEIDL č. 36. Příl. č. 1.5.1.

²²⁵ Příl. č. 1.5.2., 4, 5, 16.

²²⁶ KNEIDL č. 19.

²²⁷ KNEIDL č. 41.

²²⁸ Viz příl. 1.5.1, 2 a 3.

²²⁹ Ukázka Ammanova bujného akantu in: HOLLSTEIN, sv. Jost Amman Book illustrations, part 6, s. 137.

²³⁰ Kneidl ani Bok neevdují. VD16 XL 119. Příl. 1.5.7.

²³¹ KNEIDL č. 55. Příl. č. 1.5.9.

²³² Viz Dobřenského sbírka jednolistů. Od Jiříka Černého č.: 44, 47, 59, 63, 86, 87, 199A, 241, 270, 379. Od Daniela Sedlčanského nejst. č. 240. Od Jana Schumanna st. č. 248. Od neznámého tiskaře č. 331.

²³³ KNEIDL č. 23. Příl. č. 1.5.6.

znaky.²³⁴ Kadeřavě řasený akant netvarovaný šrafurou dává tušit, že erb s prázdným polem z letáku *Panegyrica aliquot carmina*²³⁵ je prací stejného řezáče, který vytvořil erb Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic pro jednolist č. 137 z Dobřenského sbírky jednolistů. Ačkoliv dobový vpisek odkazuje na tiskárnu Dačických, použitá heraldická bordura se lvy i jednoduchý vavřínový věnec²³⁶ okolo erbu napovídají, že jednolist mohl vzniknout v Peterleho tiskárně. Další erby otiskl Peterle ml., např. erby dedikantů v *Sedmi kázáních o životě věčném synův Božích* z roku 1604.²³⁷

2.2.6 Signety

Signet je grafická značka s identifikačním a silně dekorativním nábojem. Provázel tištěnou knihu už od poloviny 15. století. Užívali ho tiskaři, nakladatelé i knihkupci. Motivy čerpali pravděpodobně z notářských pečeti, filigránů a později ze starověké a křesťanské emblematicky. Součástí signetu se stávaly iniciály tiskařova jména, občas znak města, kde tiskárna pobývala. Nejmasovější transpozice se dočkaly erby s devízami vlastníků živností. Navzdory všem uvedeným individualizacím signet nepožíval žádné zákonné ochrany, ani nedokázal zabránit patisku. Někteří tiskaři se signetem neprokazovali vůbec, jiní jich naopak vlastnili několik. Štočky se v tiskárnách dědily z generace na generaci, značky kolovaly i v podobě kopií a imitací.²³⁸

V 2. polovině 16. století dosáhly tiskařské a nakladatelské značky vrcholného rozkvětu.²³⁹ I Peterle otiskl ve svých tiscích několikrát signet.²⁴⁰ Dochoval se však až jeho výskyt v *Kalendáři k psaní všem hospodářům* z roku 1581.²⁴¹ V elipsovitém medailonu se vynořují z obou stran z oblaků dvě ruce. Levá drží svíci hořící, pravá svíci zhasnutou.²⁴² Výjev obklopuje nápis „Praeluceamus“ (tj. Osvěcujme, Svitme vpřed). Pochodeň snad představuje světlo, oheň a život a odvozeně se vážící k poznání,

²³⁴ KNEIDL č. 31. Příl. č. 1.3.6.

²³⁵ KNEIDL č. 43. Příl. č. 1.5.3.

²³⁶ Viz příl. č. 1.3.4.

²³⁷ KNEIDL č. 96. Příl. č. 4.26-29.

²³⁸ VOIT, s. 807-813, heslo Signet.

²³⁹ HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti...*, s. 134.

²⁴⁰ Příl. č. 1.6.1.

²⁴¹ KNEIDL č. 52. Dále se Peterleho signet nachází v č. 55 a 64.

²⁴² HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti...*, s. 138. BOHATCOVÁ, Mirjam. *Signety pražských tiskařů do konce stavovského státu*. In: *Knihy a dějiny*. 1996, 3, č. 2, s. 13.

vzdělání, pokroku a samostatnosti.²⁴³ Nelze rovněž vyloučit narážku na motiv „světla víry“, který byl u nás poprvé prezentován v tzv. Malostranském graduálu.²⁴⁴ Signet je tvořen několika obrysovými tahy a krátkou formující šrafurou. Perlovec ani obrysová linka oválu nejsou pravidelné. Peterle ml. k otcově tiskařské značce přidal propracovanější signet.²⁴⁵ Na stole stojí svícen s hořící svící, nad níž je rozvinuta páska s nápisem: „LVCEAT LVX VESTRA CORAM HOMINIBVS“ (tj. Ať vaše světlo svítí před lidmi). Pozadí tvoří úzká rovnoměrná šrafura.

2.2.7 Nototisk

Další oblastí knižní tvorby, ve které se uplatnil dřevořez, je nototisk, tedy rozmnožování notových materiálů tiskem. Noty a notace se rozmnožovaly tiskem z výšky (dřevořezem nebo typografickým nototiskem), hloubky i plochy. V tištěné produkci byly v návaznosti na produkci rukopisnou záznamem církevního nápěvu doplňovány misály. Nejstarší prvotiskaři používali gotickou notaci chorální, jež pomocí černých čtverečků udávala alespoň absolutní výšku tónu. Vedle ní se uplatnila přesnější notace menzurální, dovolující fixovat i trvání tónu. V průběhu 16. století byly zaváděny taktové čáry. Kvadrátní notace od 30. let ustupovala dodnes užívaným notám okrouhlého tvaru. Zároveň se zjednodušovala menzurální časoměrná znaménka. Technologie nototisku se vyvíjela pomalu. V 16. století byla rozmnožována zpravidla mědirytem nebo typografickým nototiskem.

V roce 1520 vytiskl Hieronymus Höltzel na objednávku Mikuláše Kancelaria liturgickou příručku opatřenou notami *Obsequiale sive Benedictionale*.²⁴⁶ Druhého vydání se chopil v roce 1585 právě Peterle, což vzhledem k sazečským schopnostem konkurenčního tiskaře Jiřího Černého udivuje. Jelikož Peterle k tisku nepoužil dřevořez, nýbrž upravenou Haultinovu metodu, nebude tato oblast knižní tvorby součástí této diplomové práce.

²⁴³ VOIT, s. 806, heslo Signet.

²⁴⁴ O Malostranském graduálu blíže: ŠÁROVCOVÁ, Martina. *Malostranský graduál*. In: HORNÍČKOVÁ, Kateřina, ed. *Umění české reformace*, s. 446-450.

²⁴⁵ Příl. č 4.33.

²⁴⁶ Knihovna Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou sg. XVI E 16 Norimberk 1520. CizBoh. VOIT, Petr. *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*. In: Documenta Pragensia. 2010, 29, s. 407.

Předchozí podkapitoly představily dochovanou zásobu dekoru v Peterleho tiskárně. Peterle vlastnil kromě jednotlivin několik sad antikvových a gotických iniciál, které souzněly se zbylou vizuální výbavou knihy. Náměty bordur a lišt jsou povětšinou biblické postavy nebo ženské personifikace. Typovost těchto témat umožňovala otisknout dekor ve větším počtu publikací. Bezpříznakové jsou též pouhé dvě viněty z Peterleho zásob (je však třeba myslet na časté nahrazování vinět obrázky z typografických ozdůbek). Peterle ml. je obohatil o další – maskaronovou vinětu. Poměrně velký prostor dostaly módní erby a znaky, ať už samostatně, otištěné ve středovém medailonu lišty či bordury, nebo jako nedílná součást ilustrace. Nad jiné vynikají erby neznámého řezáče, který vytvářel erby i pro jiné soudobé pražské tiskaře. V několika případech Peterle užil též signet. Při výběru dekoru se inspiroval grafickým materiálem umělců Virgila Solise st. a Josta Ammana, kteří svou práci dodávali frankfurtskému nakladateli Sigmundu Feyerabendovi. Dekor užitý na Peterleho jednolístech i v jeho knihách se pak stal inspirací pro výzdobu knih soudobých pražských tiskařů (např. užití neumělých kopií lišt s personifikovanými Ctnostmi u Dačických).

2.3 Ilustrace

V širším slova smyslu postihuje pojem ilustrace kompletní výtvarnou složku knihy, tedy i dekor. Častěji se však vztahuje k doprovodnému obrazu. Vazba mezi textem a ilustrací je mnohem těsnější než u bezpříznakového dekoru: obraz textové sdělení dotváří a pozvedává. Od ilustrace krásné literatury, která odkazuje volně či těsně k něčemu v textu a umocňuje literární dílo výtvarným zážitkem, rozeznáváme ilustraci naukovou, jež se vyznačuje popisnou názorností a ztělesňuje objekt existující v reálném světě.²⁴⁷ Autor tisku se na ilustrační výbavě knihy podílel jen výjimečně, výzdoba byla většinou doménou tiskaře. Pokud se nejednalo o ilustrace mravně závadné nebo ideologicky neúnosně útočné, nezajímala se o ně ani cenzura. Té se ke schválení předkládal především rukopis díla, grafická úprava knihy se realizovala až později. Zájem cenzury mohla vzbudit jednolístová publicistika, ta však v případě českých zemí postrádala pohoršlivý ilustrační doprovod.²⁴⁸ Autoři výzdobných štočků se téměř nepodepisovali,

²⁴⁷ VOIT, s. 389-393, heslo Ilustrace.

²⁴⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Knižní dřevořez...*, s. 115.

autoři ilustrací jen zřídka. Obvykle použili jen monogram. Občas byl do dřevorezu vyřezán rok jeho vzniku, při druhotném použití štočku však býval tento letopočet vyhlazen.²⁴⁹

2.3.1 Ilustrace příležitostných tisků

Existuje mnoho forem příležitostných tisků. Jako jednolist se označuje forma vydání sloužící rychlé agitaci, informaci, reklamě či výzdobě interiérů. Německá terminologie odlišuje obrazový jednolist (Bilderbogen) od jednolistu čistě textového nebo kombinovaného (Flugblatt). Vícelistový novinový leták s obdobným posláním pak označuje jako Flugschrift. Jednolisty vznikaly již na počátku 15. století technikou deskotisku. Nejstarší zachovaný příležitostný tisk vzniklý pomocí pohyblivých liter vytvořil snad již v roce 1447 Johannes Guttenberg.²⁵⁰ Nejstarším známým jednolistem pocházejícím z Čech je jazykově česká minuce z roku 1484.²⁵¹ Zpravodajská produkce byla často publikována bez jména autora a tiskaře, přísným cenzurním nařízením tiskař čelil tzv. falešným impresem.²⁵² Distribuce probíhala přímo na ulici a na trzích, jednolisty pak kolovaly mezi lidem až do úplného zničení. Část z nich se zachovala do dnešních dob svázaná ve sběratelských konvolutech, např. Václava Dobřenského z Černého Mostu²⁵³ a Johanna Jakoba Wicka.²⁵⁴

V případě Peterleho jednolistů byla textová složka reprodukována sazbou, obrazová dřevorezem, což bylo u soudobých jednolistů obvyklé. Velikost jednolistů vycházela z technických parametrů ručního knihtiskařského lisu. Větší tiskař slepoval z několika částí. Jednolistová produkce se vyznačuje širokým žánrovým spektrem, široké byly i její

²⁴⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 148

²⁵⁰ VOIT, s. 419-420, heslo Jednolist.

²⁵¹ URB XLI 1484? Vimperk.

²⁵² Jak upozornil Václav Bok, i Peterleho jméno se nejspíše objevuje ve falešném impresu, a to v protijezuitské publikaci Lukáše Osiandera *Von der Jesuiter blutdurstigen Praktiken* (BOK č. 110). Je nepředstavitelné, že by tisk s touto tematikou mohl v Praze vyjít. Protože se jediný známý exemplář nachází v knihovně v Edinburku, srovnání s jinými Peterleho tisky nebylo možné provést. BOK, s. 127.

²⁵³ Kodex Dobřenského je uložen v Knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Podle Kopáčkova číslování se z něm nachází 393 jednolistů ze 16. století. Více: KOPÁČEK, Jiří. *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*. Praha, 2000. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví.

²⁵⁴ Kolekce Johanna Jakoba Wicka z curyšské Zentralbibliothek obsahuje 429 jednolistů a 499 letáků sestavených mezi 1559/60-87/88 ve 25 svazcích. Více: BOHATCOVÁ, Mirjam. *Jednolisty v curyšské sbírce zvané Wickiana*. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. 2001, 4-5, s. 155-170. HARMS, Wolfgang, ed. a Michael SCHILLING, ed. *Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich: Kommentierte Ausg.: Die Wickiana*.

společenské funkce. Z Peterleho tiskárny vycházely slavnostní bilderbogeny, zpravodajské flugblatly a polosoukromé projevy humanistického básnictví. Produkce jednolistů vrcholila vždy v období politických střetů, kromě satirické a polemické roviny se však zaměřovaly na senzační společenské a hospodářské zprávy o živelných pohromách, lidských monstrech a vraždách.²⁵⁵ Peterleho produkce se tomuto trendu nijak nevymykala.

Průzkum jednolistů je ztížen stupněm dochování této spotřební publicistiky, ale i tím, že tato forma vydání je žánrově velice pestrá. Komplexnější pohled na obrazovou publicistiku nabízí Michael Schilling, který si předmět svého zájmu definoval jako skupinu jednolistů, které obsahují obrázek a text vztahující se k obrázku, obrázek pak vyplňuje polovinu nebo většinu archu.²⁵⁶ Omezuje se na německojazyčný prostor, ten však ovlivňoval i okolní země.²⁵⁷ V Německu se na výrobě ilustrovaných letáků, jaké u nás vyráběl Peterle, mohlo podílet až sedm osob: nakladatel, autor (popř. kompilátor), tiskař, kreslíř předlohy, kreslíř na dřevořezovou desku, dřevořezáč (popř. Patronierer, jak se nazýval výrobce šablon pro běžnou výzdobu prostoru kolem zrcadla sazby) a briefmaler. Patronierer, dřevořezáč a briefmaler zpravidla nebyli uváděni jmenovitě. Jedna osoba většinou vykonávala více činností.²⁵⁸ Briefmaleři často fungovali zároveň jako nakladatelé nebo tiskaři jednolistu.²⁵⁹ V počátcích tak mohl většinu jmenovaných profesí vykonávat Peterle sám: náklad finančně zaopatřit, napsat či přeložit text z jiného soudobého letáku (popř. jej zadat jinému překladateli, autorovi), převzít či vytvořit návrh obrazové složky, tu vyřezat (popř. snížit náklady použitím staršího štočku) a vše vytisknout a kolorovat. V impresech dochovaných jednolistů se Peterle k dalším spolupracovníkům většinou nehlásil.²⁶⁰ Pouze v roce 1562²⁶¹ byl spolupracovníkem tiskaře Jana Kozla a v roce 1575 v Zelotýnově kalendáři uvedl spolupráci s Janem Bognerem.²⁶² Přesto není pravděpodobné, že by Peterle po celou dobu vykonával

²⁵⁵ VOIT, s. 419-420, heslo Jednolist.

²⁵⁶ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 3.

²⁵⁷ *Tamtéž*, s. 4.

²⁵⁸ *Tamtéž*, s. 12-13.

²⁵⁹ *Tamtéž*, s. 17.

²⁶⁰ Viz KNEIDL č. 1-34.

²⁶¹ KNEIDL č. 1.

²⁶² KNEIDL č. 38.

všechny činnosti sám. Kupř. augsburský výrobce jednolistů Hans Schultes nejst.²⁶³ zaměstnával v roce 1584 celkem šest tovaryšů.²⁶⁴

Neexistují žádné shrnující analýzy ani českého, ani německého edičního programu nakladatelů či tiskařů obchodujících s obrazovou publicistikou. Michael Schilling nabízí jen své závěry, které formuloval na základě rozboru edičních programů třech německých tiskařů. Jeden z nich, Bernhard Jobin,²⁶⁵ byl činný ve Štrasburku přibližně ve stejnou dobu jako Peterle v Praze. Z 67 známých jednolistů tvoří 43% portréty. Ty představovaly na jednu stranu riziko, protože zpravidla nebylo možné štoček znovu použít. Jobin však výrobní náklady mohl snížit opakovaným užíváním bordur odpovídajících rozměrů (u Peterleho je možné vysledovat stejnou praxi). Nejcennější je asi poznatek, že nejméně 61% jednolistů pojednává o osobách, událostech a tématech týkajících se Štrasburku a jeho okolí. Jobin tak zamýšlel své produkty nabízet v první řadě na místním trhu.²⁶⁶ Peterleho produkce zahrnuje obrazové jednolisty vytištěné v českém jazyce, většina je však v jazyce německém. Mohly tak být nabízeny jak v českém, tak v německém jazykovém prostoru.

Kromě již jmenovaných Hanse Schultese a Bernharda Jobina patřili mezi Peterleho konkurenty lipský Nikolaus Nerlich st.²⁶⁷ či pražský Jiří Černý.²⁶⁸ Standardní uspořádání ilustrovaného jednolistu se vyvíjelo již v průběhu 15. století. O století později se takřka ustálilo do podoby, kterou je možné sledovat i v produkci Peterleho a jeho současníků: pod víceslovným titulem se nachází grafika zaujímající čtvrtinu až polovinu plochy a to tak, že po levé ani pravé straně není možné umístit text. Ten se nachází pod grafikou a je formálně uzavřen impresem.²⁶⁹ V průběhu 16. století byly hlavními nástroji konkurence text a obraz, objevují se však i novější formy (např. figurální sazba).²⁷⁰ Zatímco autoři textů příležitostných tisků zpravidla nedostávali honorář,²⁷¹ grafici ze své práce žili, a tak se snažili zboží co nejvíce podřídít vkusu

²⁶³ THIEME-BECKER, 30. sv., s. 325.

²⁶⁴ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 18.

²⁶⁵ THIEME-BECKER, 19. sv., s. 25.

²⁶⁶ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 19-20.

²⁶⁷ THIEME-BECKER, 25. sv., s. 391.

²⁶⁸ Viz Dobřenského sbírka jednolistů. Nikolaus Nerlich st. je zde zastoupen bilderbogeny, Jiří Černý množstvím jednolistů s figurální sazbou.

²⁶⁹ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 57.

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 61.

²⁷¹ Mívali však k dispozici určitý počet volných výtisků. Více *Tamtéž*, s. 15-16.

a možnostem zákazníka. Pokud grafici měli zaručený odbyt, vyměňovali zejména v 17. století levný dřevořez za mědiryt – na druhou stranu však ve stejné době neváhali použít staré dávno vyčerpané dřevořezové štočky 16. století.²⁷² Konkurence šla ruku v ruce s patiskem. Patisku se týkal např. augsburský spor mezi Valentinem Schönigkem a Hansem Schultesem nejst. z roku 1585.²⁷³ Tiskař se mohl chránit privilegiem od císaře. V oblasti obchodu s drobnými tisky je však možné setkat se s privilegiem ve větší míře pouze právě u Peterleho a rytců Franze Hogenberga²⁷⁴ a Bernharda Jobina.²⁷⁵ Peterleho privilegium se nachází konkrétně na jednolistu *Píseň v nově složená* oslavující jméno císaře Rudolfa II.²⁷⁶ a na Peterleho jediném jazykově maďarském tisku s portrétem Janoše Hunyadiho.²⁷⁷ Oba tisky nesou označení „Cum gratia et privilegio“.

Výši nákladu jednolistů Schilling odhaduje na přibližně 1500 exemplářů.²⁷⁸ Většina jednolistů byla nabízena zákazníkům při přímém setkání (face-to-face), tedy kolportáží nebo podomním obchodem.²⁷⁹ Tito obchodníci nenabízeli jen tisky, jejich sortiment zahrnoval i brýle, růžence, hřebeny či nůžky.²⁸⁰ Obchodu s drobným zbožím se nebránily ani renomované firmy účastníci se frankfurtských a lipských trhů.²⁸¹ Peterle měl zájem účastnit se mezinárodních knižních trhů²⁸² a jeho obrazové jednolisty mohly být důležitým artiklem, se kterým zde obchodoval. Kromě toho bylo toto zboží

²⁷² *Tamtéž*, s. 17-19.

²⁷³ V tomto sporu musel Schultes mj. obhájit své právo na svobodnou tiskařskou živnost. Součástí jeho obhajoby je seznam soudobých nevyučených tiskařů, mezi kterými nalezneme i Michaela Peterleho a Jiřího Melantricha. *Tamtéž*, s. 22-23.

²⁷⁴ THIEME-BECKER, s. 306-309.

²⁷⁵ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 24.

²⁷⁶ KNEIDL č. 20.

²⁷⁷ KNEIDL č. 32.

²⁷⁸ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 24-25.

²⁷⁹ *Tamtéž*, s. 26-28. Tito konkurenti kamenných prodejců bývají popisováni jako „häufig zwielichtige Existenzen, Glücksritter und Abenteurer ohne gelehrten Beruf, herunterkommene Landsknechte, Spielleute und auch Bettler, kräftige Schmarotzer.“ In: *Tamtéž*, s. 31.

²⁸⁰ *Tamtéž*, s. 33.

²⁸¹ Ačkoliv katalogy knižního zboží na frankfurtském trhu, které připravoval od roku 1564 augsburský knihkupec Georg Willer, o drobných tiscích mlčí, jejich přítomnost dokazují mnohé archiválie a dobová svědectví. *Tamtéž*, s. 26-27.

²⁸² Je doložen na frankfurtském trhu v letech 1577, 1580 a 1587. VOIT, s. 679, heslo Peterle Michael st. Ve Willerových katalozích jsem Peterleho tisky v roce 1577 nenalezla. V roce 1580 se účastnil postního veletrhu s Martiniho spisem *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein*. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*, s. 456. V roce 1588 se účastnil opět postního veletrhu s následujícími tisky: *Poppysmus Gramaticus* Nicodema Frischlina, *Oratio* téhož autora, *Ein heilsames und sehr Fruchtbare Büchlein* Dionisia van Rijkela, *Antidotum* neznámého autora. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1581 bis Herbstmesse 1587*, s. 541, 559. Také měl zájem o účast na trhu lineckém, tam se však nedostavil. BACHLEITNER, Norbert. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, s. 40.

nabízeno o nedělích, svátcích či korunovacích²⁸³ na místních trzích, náměstích, u kostelů, občas na půdě univerzity. Od místa prodeje se odvíjelo téma, a tak byly např. o nedělích u kostelů nabízeny jednolisty náboženské a moralistní povahy.²⁸⁴ Michael Schilling uvádí, že výrobní cena malovaného jednolistu v roce 1625 kolísala mezi jedním a dvěma feniky. Prodejní cena se pak pohybovala mezi dvěma a čtyřmi krejčary dle použitého formátu. Dodává, že za čtyři krejčary bylo možné v Augsburgu v roce 1640/41 nakoupit 250 g másla, nebo dvanáct vajec.²⁸⁵ Ačkoliv se tyto údaje týkají mladšího období, jsou dokladem výnosnosti a zároveň cenové dostupnosti jednolistů.

2.3.1.1 Veduta Prahy

Vůbec nejstarším dřevořezem, se kterým je spjato Peterleho jméno, je veduta se známým pohledem na Prahu.²⁸⁶ Vedutou se nazývá vyobrazení města z vyvýšeného pohledu. Kresebně přesná knižní veduta skutečné lokality se objevila již v druhé polovině 15. století. Od té doby se veduty staly součástí knižních topografických cyklů, ale byly přestovány i jako samostatná ilustrace na jednolistech, devoční grafice a novinových letácích. Protože zobrazovacím formátem je obdélník, otisk často musel být pořízen na dvoustranu, popř. nezávisle na sazbě textu jako rozkládací příloha. Nejznámější tištěnou knihou s vedutami je Schedelova *Liber chronicarum* z roku 1493,²⁸⁷ jejíž součástí je i nejstarší tištěný pohled na Prahu z ateliéru Wolgemutova²⁸⁸ a Pleydenwurffova.²⁸⁹

Druhý nejstarší skutečný pohled na Prahu, volný prospekt PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA 1. 5. 6. 2. (Praha metropole Čech, nejpečlivěji vyobrazená 1562), je dochován ve dvou exemplářích. Stockholmský má nadpis uvnitř rámu ohraničujícího vedutu. Nadpis vratislavského prospektu se nachází nad rámem veduty, který postrádá text v dolní části a je kolorovaný.²⁹⁰ Nadpisy

²⁸³ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 37.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. 35.

²⁸⁵ *Tamtéž*, s. 38-41.

²⁸⁶ KNEIDL č. 1. Příl. č. 2.2.1.

²⁸⁷ GW M40784 Norimberk 1493.

²⁸⁸ THIEME-BECKER, 36. sv., s. 175-181.

²⁸⁹ THIEME-BECKER, 27. sv., s. 153-154. VOIT, s. 981-982, heslo Veduta.

²⁹⁰ Kozák a Szykuła si kladou otázku, v jakém časovém rozmezí oba exempláře vznikly a který byl vytvořen dříve. Domnívají se, že tyto otisky vznikly pro srovnání možných postupů a přiklání se k možnosti, že kolorovaný vratislavský exemplář byl otištěn až po exempláři stockholmském. KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag 1.5.6.2.: Das Prager Stadtpanorama aus dem Jahre*

nejsou u obou známých exemplářů identické.²⁹¹ Ani text nebyl součástí štočku veduty, byl natisknut na dlouhý pás papíru a k vedutě přilepen. Rozměrná pražská veduta o pěti listech byla vytištěna z deseti štočků. Lazarová a Lukas uvádějí jako tiskaře Jana Kozla, jako nakladatele Jana Kozla a Michaela Peterleho, autora předlohy Michaela Peterleho s otazníkem, řezáč jim není znám.²⁹² Prospekt měl sloužit jako dar pro císaře Ferdinanda I., který odcestoval do Prahy na korunovaci svého syna Maxmiliána II. na českého krále konanou 10. září 1562.²⁹³ V souvislosti s korunovaci Maxmiliána II. na uherského krále vznikl ve Vídni v roce 1563 ještě pohled na Bratislavu Donata Hübschmanna.²⁹⁴ Pražský prospekt si rychle našel cestu do světa, jako předloha byl použit kupř. v Münsterově Kosmografii vydané v Basileji.²⁹⁵ V roce 1602 narušily výsostné postavení Peterleho prospektu veduty Jana Willenberga.²⁹⁶ Zájem o prospekt byl znovu oživen v moderní době: v roce 1904 byla vydána nákladem pražské obce a tiskem Unie fotolitografická reprodukce ve dvou velikostech. Tzv. vratislavskému exempláři se podrobně věnuje dokonce speciální publikace Jana Kozáka a Krystyny Szykułové.²⁹⁷

Prospekt je rozdělen na dvě části: obrazovou a textovou. Obrazová část byla znázorněna v mírném nadhledu z jihozápadního stanoviště na Petříně nad levým břehem řeky a její kreslíř předurčil zorné pole mnoha pozdějším vedutistům. Až do 19. století poskytovaly stráně Petřína poutavý nadhled, který zahrnoval jak Hradčany, Pražský Hrad a Malou

1562 von Jan Kozel und Michael Peterle nach dem Exemplar der Universitätsbibliothek Wroclaw/Breslau. Weissenhorn: Konrad, 1995, s. 32. ISBN 3-87437-322-3.

²⁹¹ Např. u stockholmského exempláře chybí za slovem Metropolis tečka. *Tamtéž...*, s. 31.

²⁹² Srov. LAZAROVÁ, Markéta a Jiří LUKAS. *Praha: Obraz města v 16. a 17. století: Soupis grafických pohledů pohledů = Prague: picture of the town in the 16th and 17th centuries: list of views on graphic art pieces = Prag: Stadtbild im 16. und 17. Jahrhundert: Verzeichnis graphischer Ansichten.* 1. sv. Praha: Argo, 2002. Soupis 3. ISBN 80-7203-433-2.

²⁹³ *Tamtéž*, s. 3.

²⁹⁴ STRAUSS, s. 448-449. HOLLSTEIN, sv. 15a, s. 100. Pražský jednolist se od bratislavského liší např. tím, že popisný text netvoří kapitála v nápisových páskách, nýbrž volně vložená polokurzíva.

²⁹⁵ VD16 M 6701 Basilej, 1572. Lazarová a Lukas kromě toho uvádí jednolist jako předlohu pro následující veduty: Hogenbergovu pro *Civitates Orbis Terrarum* (VD16 B 7169 Kolín nad Rýnem 1572), Valegiovu pro *Raccolta di le piu illustri et Famose citta di tutto il mondo* (EDIT16 75495 Benátky po 1572), od anonymního rytce pro *Parvum Theatrum Urbium* (VD16 ZV 19752 Frankfurt nad Mohanem 1587). LAZAROVÁ, Markéta a Jiří LUKAS. *Obraz města...*, Soupis 3.

²⁹⁶ THIEME-BECKER, 36. sv., s. 17. Z roku 1602 pochází známý Willenbergův skicář, téhož roku podle nich vzniklo patnáct dřevořezů jako doprovod Paprockého knihy *Diadochos* (Knihopis č. 6843 Praha 1602). VOIT, s. 1021, heslo Willenberg Jan.

²⁹⁷ KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag...*

Stranu, tak město na pravém břehu.²⁹⁸ Jednotlivé části Prahy a některé kostely jsou označeny latinskými popisky. V pravém horním rohu panoramatu jsou vyobrazeny tři znaky nesené anděly. Uprostřed se nachází císařský znak Habsburků, po stranách pak menší znaky Starého a Nového Města pražského.

Antonín Novotný poukazuje na kreslířovu znalost Prahy, srovnává prospekt s pohledem na Prahu z dílny Wolgemutovy-Pleydenwurffovy a zmiňuje vliv italské renesance: „... nutno mu přiznati, že se díval dobře. Tam, kde mezi r. 1545 až 1563 vlašský mistr Augustin budoval pro Jana z Lobkovic dnešní palác Schwarzenberků, zcela správně naznačil lešení stavby... když pak otočil sochu Rolandovou na Karlově mostě o 180 stupňů a obrátil ji k jihu, tu je to důkazem, že i o tomto detailu věděl... Věrnost těchto detailů mluví jen ve prospěch celku, nejinak i snaha o krajinářskou charakteristiku pražského okolí, jež traktováno je mnohem primitivněji nežli na ilustraci kroniky Schedelovy, bez energického zhnětení terénu dřevorytcem dílny Wolgemuth-Pleydenwurffovy... Zato vnáší do svého listu dvě nové noty: život a dekoraci. Neukazoval-li obraz Schedelovy kroniky ještě nic z ruchu a shonu města, u prospektu vratislavského plaví se po řece vory a loďky, na Velkých Benátkách cvičí střelci... Touto stafáží list zlidštl, stal se bližším a pozbyl také přísnosti díla Wolgemuthova... Skupina tří vavřínových věnců se znaky sv. říše, Starého a Nového města, každý věnec nesený andílkem – to byla stylová novota italské renaissance...“

Jiří Kropáček přisuzuje živost vyobrazení naopak nizozemským vlivům a všímá si chyb v kompozici: „Městskou krajinu Peterle oživil figurální stafáží, pojatou žánrovým způsobem, jež utvrdily nové vlny nizozemských vlivů. Líčí ruch na mostě, v ulicích... Vedle oživení vyvolává stafáž iluzi měřítka budov a prostranství. Celku obrazu nutno ovšem vytknout mnohé chyby, zejména nesoudržnost kompozice a v mnoha úsecích nejistotu kresby. Náležitě není zvládnuta ani perspektiva a tím ani základní, sjednocující měřítko hmot.“²⁹⁹

Prospekt z roku 1562 je tedy úplně oprostěn od Wolgemutovy goticky tvrdě lomené linie, nenachází se zde ani typická bohatá šrafura. V Praze se hlásí o slovo čistá

²⁹⁸ KROPÁČEK, Jiří. *Pražské veduty: Proměny obrazu města (1493-1908)*. Praha: Aventinum, 1995, s. 72. ISBN 80-7151-480-2. Podrobný popis vč. kreslířových nepřesností nabízí: KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag...*, s. 15-29.

²⁹⁹ KROPÁČEK, Jiří. *Pražské veduty...*, s. 72.

renesanční linie modelovaná jen jednoduchou šrafurou. Ta byla vzhledem k úmyslu pozdějšího kolorování zcela na místě. Nepřehlédnutelná je lehkost, s jakou řezáč pracoval, a tak se domnívám, že šlo o zkušeného umělce. Chyby v kompozici napovídají, že kreslíř, ač dokázal do veduty umně zasadit figurální stafáž a dodat jí tak oživení, nebyl zkušeným vedutistou. To by skutečně mohlo ukazovat na mladého, teprve pětadvacetiletého briefmalera Peterleho jako na autora předlohy. Detailní znalost Prahy, které si všimli Novák i Kropáček, by pak mohla být důkazem, že Peterle ve městě pobýval dlouho před rokem 1562. Iluminátorské práce pak již jistě připadly Peterlemu.

Textová část prospektu, která byla k dolní části veduty přilepena,³⁰⁰ je rozdělena do deseti sloupců. První sloupec obsahuje Kozlovo věnování císaři spolu s poděkováním za privilegium tisknout latinské, německé a české knihy. Kozel zde také zdůrazňuje, že list vyšel z jeho (snad nové) tiskárny.³⁰¹ Ve druhém až devátém sloupci popisuje Georg Handsch³⁰² dějiny města. V posledním se nachází z básně přednosti vládnoucího rodu od Matouše Kolína z Chotěřiny.³⁰³ Pod básně byla umístěna zmínka o císařském privilegii a dobrozdání arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice.³⁰⁴

2.3.1.2 Portréty

Vůbec nejstarší příležitostné tisky, na kterých je Peterle podepsán jako tiskař, jsou ozdobeny dřevořezy s portréty. Pod číslem dvě Kneidl eviduje jednolist *Wie Gott der Almechtig erhelt... der Römisch Kay., das gantz Reich sembt den sieben Churfürsten, so*

³⁰⁰ KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag...*, s. 32.

³⁰¹ V roce 1562 koupil Kozel tiskárnu od Bartoloměje Netolického z Netolic a provozoval ji zcela jistě do roku 1564. VOIT, s. 494, heslo Kozel Jan st.

³⁰² Georg Handsch se narodil roku 1529 v České Lípě. V Praze se stal pomocníkem Matouše Kolína z Chotěřiny a seznámil se s významnými humanisty. Roku 1550 se vydal do Itálie a začal v Padově studovat medicínu. Začal se zajímat o botaniku a seznámil se např. s Andreem Mattiolim (v roce 1563 se podílí na překladu jeho herbáře do němčiny). Později Mattioliho nahradil v roli lékaře Ferdinanda Tyrolského. Zemřel roku 1578. Více: SMOLKA, Josef a Marta VACULÍNOVÁ. *Renesanční lékař Georg Handsch (1529-1578)*. In: Dějiny věd a techniky. = History of sciences and technology. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky. 2010, 43, č. 1, s. 1-26.

³⁰³ Matouš Kolín z Chotěřiny se narodil 1516 v Kouřimi. Studoval v Praze a ve Wittenberku, kde se stýkal s Philipem Melanchtonem. Roku 1540 odešel do Prahy, kde působil jako humanista a pedagog (vyučoval řečtinu a latinu, byl autorem několika učebnic). Pro své konfesijní názory ovlivněné desetiletým pobytem ve Wittenberku se dostával do sporů se starokališníky, jeho postavení však bylo posilováno přízní některých šlechticů, např. Jana st. Hodějovského z Hodějova. Zemřel roku 1566. Více: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol. *Biografický slovník českých zemí*, 9. sešit, s. 444-445.

³⁰⁴ Podrobný popis obsahu textu podává KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag...*, s. 3-4.

*im geivertig sein auf erden.*³⁰⁵ Pod názvem Peterle otiskl portrét (konkrétně hlavu a poprsí) císaře Maxmiliána II. s císařskou korunou, žezlem a říšským jablkem.³⁰⁶ Vlevo od císaře se nachází Hübschmannův spojitý monogram DH³⁰⁷ a nad ním letopočet: 1568. Panovníkova tvář je formována kratší šrafurou sdruženou do pásů, jeho roucho je zdobené ornamenty. Na ornamentálně zdobeném pozadí vlevo se nachází kolorovaný (možná zlacený)³⁰⁸ habsburský orel. Portrét je kladen do souvislosti se sérií vyobrazení šesti kurfiřtů, volitelů císaře Maxmiliána II.³⁰⁹ Kurfiřti jsou též vyobrazeni s odznaky své moci, za nimi se nachází ornamentálně pojaté pozadí. Autorem námětů byl Donat Hübschmann. Spolupráce Hübschmanna a Peterleho byla úspěšná, o čemž svědčí fakt, že Peterle sérii císaře Maximiliána a jeho volitelů otiskl znovu v roce 1576, tentokrát však nebyla kolorována.³¹⁰

Další portrét císaře Maxmiliána se u Peterleho dochoval ve sněmovních artikulech z roku 1575.³¹¹ Panovník je vyobrazen pravým bokem blíže k divákovi, opět s císařskou korunou, žezlem a jablkem. Jeho tvář je formována několika nepravidelnými linkami. Má zdobené roucho, na levé straně dále od diváka vyšrafované. Tento oválný portrét Walther L. Strauß i Friedrich Wilhelm Hollstein evidují spolu s bordurou s křesťanskými Ctnostmi jako práci Josta Ammana.³¹² Vycházel z monogramu IA umístěného na borduře. Ale jak již bylo pojednáno výše (viz kapitola 2.2.3 Bordury), spojení pražského dřevořezáče IA s Ammanovou dílnou prozatím není prokázané.

Georg Kaspar Nagler sděluje, že v roce 1573 Peterle vytiskl a iluminoval dřevořezy Hanse Bocksbergera ml. pod titulem *Triumph und aigentliche Contrafactur wie und welcher Gestalt etc. Maximilian II. etc. mit seinen und den Churfürsten auf den Reichstagen geritten ist.* Dílo má formu bilderbogenu a je krásně iluminováno.³¹³

³⁰⁵ KNEIDL č. 2. STRAUSS, s. 828. HOLLSTEIN, sv. 15a, s. 101.

³⁰⁶ Příl. č. 2.2.2.

³⁰⁷ NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten...*, 2. sv., s. 430, č. 1123.

³⁰⁸ K dispozici jsem měla pouze černobílou reprodukcí. W. L. Strauß však upozorňuje: „illuminated with gold, probably for the Emperor“. STRAUSS, s. 451.

³⁰⁹ KNEIDL č. 3-9. Správně by mělo být 3-8. STRAUSS, s. 838. HOLLSTEIN, sv. 15a, s. 101-102. Příl. č. 2.2.3-8.

³¹⁰ Kneidl ani Bok druhé vydání neevidují. Kneidl vydání přehlédl nejspíše proto, že ho Strauß zmiňuje pouze u Donata Hübschmanna pod položkou č. 17. STRAUSS, s. 435-436.

³¹¹ KNEIDL č. 35.

³¹² STRAUSS, s. 27. HOLLSTEIN, sv. Jost Amman Book illustrations, part 10, s. 234-235.

³¹³ NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten...*, 3. sv., s. 189, č. 606.

Hollstein dodává, že se jedná o 22 dřevořezů a měly by být uloženy ve Vídni.³¹⁴ Bohužel jsem je neměla v žádné formě k dispozici.

Další portrét Peterle použil při výrobě vůbec prvního maďarskojazyčného tisku u nás.³¹⁵ Jednolist se stojícím Ladislavem Hunyadi byl vytvořen k jeho počtě patrně na objednávku některého uherského šlechtice působícího na pražském císařském dvoře.³¹⁶ Kneidl jednolist nedatoval, mohl však snad vzniknout až po roce 1577, protože použitý portrét vykazuje společné rysy s ilustrací Štěpána Bathoryho z roku 1577.³¹⁷ Portrét Ladislava Hunyadiho je oproti Bathorymu zrcadlově obrácený. Hunyadi má mladší tvář, přes rameno si opírá žezlo, město na pozadí portrétu řezáč úplně vynechal. Oba portréty však mají společné řasení uherského oděvu, pokrývku hlavy a vysoké střevice. Peterleho jednolist s Hunyadi je tedy jednodušší a méně propracovaný. Řezáč dává vyniknout některým detailům, např. ornamentu na jeho oděvu či pohozenému štítu vlevo dole. Pro formování užívá zahnutou šrafuru.

V koncové části Peterleho publikace *Vita Christi* z roku 1583,³¹⁸ ale i samostatně v Dobřenského sbírce jednolistů,³¹⁹ se nachází hlava a poprsí Davida Crinita z Hlavačova.³²⁰ Jeho tvář je formována nepravidelnou šrafurou, ta je kombinována s jemnou kříženou šrafurou odkazující na vliv mědirytových portrétů. Portrét má tvar oválu, lemuje ho nápis tvořený Crinitovým jménem. Pod portrétem je umístěna tabulka zdobená rolverkem hlásající, že je zde Crinitus vyobrazen ve věku 51 let. Pozadí dřevořezu je vyšrafované, celý dřevořez je opatřen jednoduchým rámečkem. Ačkoliv portrét byl otištěn ve spisu *Vita Christi*, kultivovaná šrafura užitá v portrétu vypovídá o tom, že nejde o práci řezáče christologického cyklu z této publikace podepsaného monogramem IA (viz kapitola 2.3.3.1 Vita Christi).

³¹⁴ HOLLSTEIN, sv. 4, s. 131 a sv. 32, s. 38.

³¹⁵ KNEIDL č. 32. Tisk je vysazen antikvou. Příl. č. 2.2.9.

³¹⁶ KNEIDL, s. 111.

³¹⁷ Vyobrazení in: HOLLSTEIN, sv. Jost Amman, part I, s. 115.

³¹⁸ KNEIDL č. 55. V tomto případě se jedná o portrét mecenáše knihy. Dřevořezové obrazy autorů a mecenášů v doprovodu erbů a znaků se nachází v rámcových částech českých knih zhruba od 60. let 16. století, např. Andrea Mattioli a Tadeáš Hájek z Hájku v *Herbáři jinak bylináři* (Knihopis č. 5416 Praha 1562).

³¹⁹ KOPÁČEK č. 46b.

³²⁰ Příl. č. 2.2.39.

2.3.1.3 Ostatní

Mezi nejznámější Peterleho příležitostné tisky patří bilderbogen *Deset patriarchů Kristových Starého zákona v prvním věku až do Noe*.³²¹ Podle Herberta Zschelletzschkyho vyšel původní jednolist již v roce 1530 pod názvem *Die zehn alten Erzväter des Alten Testaments*.³²² Dřevořezovou sérii deseti patriarchů s manželkami a dětmi vyřezal Nikolaus Meldemann dle návrhu Sebalda Behama.³²³ Zschelletzschky se zaměřuje na námět Adama a Evy a upozorňuje, že vyobrazení tohoto páru v blízkosti smrti není ojedinělým Behamovým³²⁴ námětem. Většinou však Smrt varuje nahého Adama a Evu před prvotním hříchem. V případě jednolistu jsou manželé oblečení, přítomnost Smrti již pouze stvrzuje výsledek jejich neposlušnosti a dědičnost jejich hříchu. I ostatní patriarchové jsou vyobrazeni s manželkou (ačkoliv není známo, jestli byli všichni ženatí) a andílky, kteří si pohrávají s jejich atributy. Zdatný dřevořezáč pražského jednolistu se od předlohy odchýlil jen minimálně, kopie se od originálu zpravidla liší jen délkou šrafury. Jediný známý exemplář Peterleho jednolistu je kolorovaný. Jazykově český doprovodný text podává základní informace o každém patriarchovi a o některých Ctnostech: moudrosti, opatrnosti, pracovitosti, výmluvnosti, stálosti, vážnosti, víře, spravedlnosti, svornosti a zbožnosti.

Následující část se bude zabývat Peterleho dalšími příležitostnými tisky, zejm. flugblatty, a to za prvé tematicky (protiturecká a ostatní tematika), za druhé chronologicky. Z roku 1569 pochází jednolist s jednoduchým dřevořezem s vyobrazením hlavy Turka s hady místo vlasů a vousů, která se dle německého textu zprávy objevila ve vejci, jehož podoba před roztlučením je ztvárněna vpravo od Turka.³²⁵ Vyobrazený zázrak se měl dle textu jednolistu odehrát v Lotrinsku téhož roku. Dřevořez se vyznačuje jistou silnější obrysovou linkou a krátkou neuspořádanou šrafurou. Je natištěn uprostřed velké nezaplněné plochy ohraničené silným jednoduchým rámem. Další ilustrace s čistě tureckým motivem se nachází na jednolistu z roku 1575 podávajícím svědectví o pohřbu tureckého sultána Selima II. a jeho pěti

³²¹ KNEIDL č. 22. Příl. č. 2.2.27-36.

³²² ZSCHELLETZSCHKY, Herbert. *Die „drei gottlosen Maler“ von Nürnberg: Sebald, Beham, Barthel Beham und Georg Pencz: Historische Grundlagen und ikonologische Probleme ihrer Graphik zu Reformations- und Bauernkriegszeit*. Leipzig: E. A. Seeman, 1975, s. 193-194.

³²³ THIEME-BECKER, 24. sv., s. 357. Kneidl ve svém článku uvedl pouze, že kopie byla vytvořena podle obdobné Behamovy řady. KNEIDL, s. 111.

³²⁴ THIEME-BECKER, 3. sv., s. 193-195.

³²⁵ KNEIDL č. 10. STRAUSS, s. 830. Příl. č. 2.2.10.

synů zavražděných následníkem trůnu Muradem III.³²⁶ Dominantu tvoří stan s jednou velkou a pěti menšími rakvemi ověščenými turbany. Nedůležitá role připadla třem mužům v pozadí, jeden z nich se modlí. Mohutná architektura v pozadí pak působí spíše rušivým dojmem. Kreslíř neuměl příliš pracovat s perspektivou, avšak důležitá je u jednolistů hlavně jejich názornost. Dřevořez je hojně modelován jednoduchou i křížovou šrafurou a vyzdoben množstvím ornamentů. Přesto byl dochovaný exemplář dodatečně kolorován. Tento Peterleho jednolist se nejspíše stal předlohou pro podobný štrasburský jednolist z téhož roku.³²⁷ Další dřevořez je dochován na letáku z roku 1579. Vyobrazuje vraždu sultána Mehmeda. Ten byl zavražděn dervišem, v textu označovaném za bláznivého.³²⁸ Téma vraždy se odehrává v pravé horní části plochy. Levá dolní část pak zůstává prázdná. V zadním plánu je možné sledovat dvě jdoucí ženy – snad manželky sultána, jak lze soudit ze stejně zdobeného roucha, a její služebné – a popravu muže, který vraždu spáchal. Užito je tak vrstvení plánu, podobně jako v christologickém cyklu *Vita Christi* (viz kapitola 2.3.3.1 Vita Christi). Jedná se o práci řezáče jisté obrysově linie a nepravidelné šrafury. Posledním dřevořezem s tureckou tematikou je vyobrazení sultána na stupních dochovaném v letáku *Turecká obřízka* z roku 1582.³²⁹ Sultán (dle textu před obřízkou) je vyobrazen jako mladý muž, jehož šat je vyzdoben ornamenty, pozadí není zdobeno vůbec. Kvalitou provedení se řadí k jednodušším. Způsob tvarování očí a nepravidelnost šrafury napovídají, že na obrázku pracoval stejný řezáč jako v předchozím případě.

Nepřímým varováním před Turky je také jednolist s vyobrazením Krista na kříži v oblacích ve spojitosti se souhvězdím Kasiopea z roku 1572.³³⁰ Leták upozorňuje, že před posledním soudem stihne svět několik pohrom. Bůh „Tu jasnú hvězdu postavil, vůli svú skrz ni vyjevil: že pro naše nepravosti musí nás trestat z lítosti.“ Kasiopea má být znamením pohromy v podobě tureckého nebezpečí. Ilustrace situaci dokumentuje a vysvětluje. I negramotný zákazník si Kasiopeu spojí s božím varováním před děním v dalekých tureckých městech. Zajímavé je rozdělení plochy na dvě části. V centru pozornosti stojí a většinu plochy zabírá ukřížovaný Kristus, meč po levé a luk se šípem

³²⁶ KNEIDL č. 13. STRAUSS, s. 832. HARMS VII.63. Příl. č. 2.2.13.

³²⁷ STRAUSS, s. 1343. HARMS VII.64.

³²⁸ KNEIDL č. 45. Příl. č. 2.2.26.

³²⁹ KNEIDL č. 54. Příl. č. 2.2.37.

³³⁰ KNEIDL č. 11. Příl. č. 2.2.11.

po jeho pravé straně. Dolní část vyplňuje drobnokresba s postavami po stranách hledících na turecké město a lodě v dálce. Jak uvádí Michael Schilling, bylo zakomponování postav otočených zády k zákazníkovi jednou z častých strategií výrobců jednolistů. Mělo vyvolat dojem, že se zákazník události přímo účastní, vidí, co se odehrává, na vlastní oči.³³¹ Řezáč pracující s jistou obrysovou linií a mírně neuspořádanou šrafurou v drobnokresbě rozhodně nebyl nováčkem. Kromě české je známa jazykově německá³³² verze s použitím stejného dřevořezu. Předpokládám, že tímto způsobem Peterle šetřil náklady pravidelně.³³³ Český jednolist je jemně kolorovaný, na německém jednolistu se dochovala jen jeho spodní část. Varování před Turky se díky vydání letáku ve dvou jazykových mutacích rozšířilo mezi větší okruh odběratelů. A protože německé publikum bylo zvyklé na určitý standard, mohlo pouhé nahrazování německého textu českým s ponecháním kvalitněji provedeného dřevořezu vést ke kultivaci českých zákazníků.

Jediné dochované vyobrazení bitvy z tureckých válek spadá až na sklonek Peterleho života, tedy do roku 1588. Jedná se o pohled na bitvu shora otištěný na jednolistu *Warhaffter kurtzer Bericht, wie es sich in der Schlacht... war.*³³⁴ Přestože jsem originál uložený v Augsburgu neviděla, pokud lze soudit ze zmenšené reprodukce, kterou otiskl Václav Bok, dokumentuje ilustrace bitvu velice detailně. Orientaci napomáhají písmena odkazující na přitištěnou legendu. Legenda v zákazníkovi vyvolává pocit podrobné dokumentace i hodnověrnosti.

Méně pečlivě byl vypracován dřevořez s motivem mučení čtyř provinilců před popravou pro jednolist *Warhafftiger Bericht von zweyen Juden* z roku 1574.³³⁵ Zločin se měl dle textu jednolistu odehrát v Litomyšli téhož roku. Co se týče kompozice, většina figur je seskupena v pravém horním rohu, zcela odděleno je pak mučení muže vlevo dole. Řezáč se nekoncentruje na detaily, všichni zúčastnění mají stejný zasmušilý výraz tváře. Dřevořez nedosahuje kvality zpracování soudobého ilustračního doprovodu

³³¹ SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 67-68.

³³² Kneidl ani Bok nevidují. HARMS VII.49.

³³³ Bylo to běžné i v jiných českých tiskárnách, např. v tiskárně Dačických. Viz VOIT, příl. 298.

³³⁴ BOK č. 111. Příl. č. 2.2.40.

³³⁵ KNEIDL č. 12. STRAUSS, s. 831. Příl. č. 2.2.12.

Peterleho jednolistů. I Kneidl udává, že atribuce tohoto jednolistu Peterlemu není jistá.³³⁶

Na jednolistu z roku 1576 je vyobrazen ruský bohoslužebný obřad, který se dle německojazyčného textu jednolistu konal v Řezně.³³⁷ Harmsova edice jednolistů přisuzuje kreslířskou funkci Donatu Hübschmannovi.³³⁸ Výjev je řezán jistou rukou a modelován dlouhou nesouměrnou šrafurou. Tváře zúčastněných jsou zvrásněné, pláště některých z nich jsou zdobeny vegetabilními ornamenty. Stejně znaky nese i bilderbogen s dřevořezem ruské delegace ze třech částí z téhož roku, toto vyobrazení přisuzuje Donatu Hübschmannovi i Hollstein.³³⁹ Zobrazuje zástup 28 mužů v ruských krojích, kteří jsou všichni vyjmenováni v přitištěném textu. Zatímco podlaha je šrafovaná, pozadí zůstává nezdobené. Oba dochované exempláře těchto jednolistů jsou kolorovány.

Dne 12. října 1576 zemřel římský císař Maximilian II. Peterle tuto událost využil k vydání několika letáků. Na titulních stranách dvou vydání *Leichpredigt über Maximiliani des Andern... Absterben und Begrebnuß* se nachází dřevořez s motivem pohřbu. Starší vydání z roku 1576³⁴⁰ je ozdobeno hrubým dřevořezem s rakví se znaky (snad dvě dvouhlavé orlice) a korunami. Okolo tmavé rakve jsou postaveny čtyři svíce. Dřevořez otisknutý v mladším vydání z roku 1577³⁴¹ je kopií jedné z ilustrací Josta Ammana pro španělský rytířský román *Newe Historia vom Amadis*.³⁴² Dřevořezáči se podařilo odchytil od předlohy jen minimálně, což ukazuje na zdatného kopistu.

V roce 1577 vyšel českojazyčný jednolist pojednávající „O hrozně a předivně kometě“, která měla být vyjádřením božího hněvu nad lidskými hříchy. Pravoslav Kneidl připsal tento leták Petra Kodocilla na vrub Peterleho tiskárně.³⁴³ Dokonce vyslovil domněnku,

³³⁶ KNEIDL, s. 121.

³³⁷ KNEIDL č. 15. STRAUSS, s. 833. HARMS VII.81. Příl. č. 2.2.15.

³³⁸ HARMS, s. 160.

³³⁹ KNEIDL č. 16. STRAUSS, s. 834-835. HARMS VII.80. HOLLSTEIN, sv. 15a, s. 100. Příl. č. 2.2.16.

³⁴⁰ KNEIDL č. 39. Příl. č. 2.2.17.

³⁴¹ BOK č. 39b. VD16 XL 118 Praha 1577. Příl. č. 2.2.18.

³⁴² VD16 A 2113 Frankfurt nad Mohanem 1569. Vyobrazení in: HOLLSTEIN, sv. Jost Amman Book Illustrations, part III, s. 112.

³⁴³ KNEIDL č. 17. Příl. č. 2.2.19.

že Peterle na letáku zpodobnil sám sebe, jak kometu kreslí.³⁴⁴ V tomtéž roce vydal Jiří Jakubův Dačický tento Kodiccillův leták v němčině pod názvem *Von einem schrecklichen und wunderbarlichen Cometen* a doplnil ho dřevořezem, který byl připsán Donatu Hübschmannovi.³⁴⁵ Domnělý Peterleho dřevořez je jeho zvětšenou a méně povedenou kopií (znamení Vodnáře nahrazuje změť šrafur). Jak však zjistil Petr Voit, vyznačovací textura i textový švabach patří Jiřímu Černému.³⁴⁶

Z roku 1579 pochází zajímavý jednolist *Ybrlauffové aneb Auzpeyt na Starobylých a svobodných Horách Kutnách* s ilustracemi havířů a průřezu dolem.³⁴⁷ V horní části jednolistu se nachází císařský znak Habsburků (viz kapitola 2.2.5 Heraldické erby a znaky). Havíři drží buď zemský znak, nebo nástroj, který používají při vykonávání řemesla. Stojí na ohraničeném kousku země, kolem nich rostou květiny. Peterle se při zadávání zakázky mohl volně inspirovat kompozicí známých ilustrací mnichů v řádových oděvech od Hanse Sebalda Behama z roku 1526. Ti také stojí na ohraničeném kousku země s rostlinami.³⁴⁸ Je zajímavé, že i Beham vytvořil ilustraci s motivem dolování, je však mnohem propracovanější než Peterleho průřez horou.³⁴⁹ Havíři jsou formováni ledabylou šrafurou, průřez horou pak kříženou šrafurou připomínající plastičnost mědirytu.

Až z roku 1583 je znám jednolist se třemi Slunci a třemi duhami na obloze.³⁵⁰ Je vytištěn v českém jazyce a informuje o zázraku, který se objevil na obloze v Norimberku. Text včetně ilustrace byl převzat z jednolistu *Cotrafactor des jüngst erschienen wunderzeichens*, který téhož roku vytiskl v Norimberku Matthias Rauch.³⁵¹ Ačkoliv text zprávy připouští, že astronomové dokážou úkaz na obloze vědecky vysvětlit, zabývá se skrytým významem zázraku – varováním před neznámou katastrofou. Záhy nabádá čtenáře, aby se vyvaroval hříchů. Je zajímavé, že v roce 1572

³⁴⁴ KNEIDL, Pravoslav. *O kometě před čtyřmi sty léty*. In: Strahovská Strahovská knihovna: Sborník památníku národního písemnictví. 1979-80 [vyd. 1980], č. 14-15, s. 192. Po srovnání jednolistu s Peterleho dvěma známými portréty je nutno připustit, že Kneidlova úvaha není od věci.

³⁴⁵ WEBER, Bruno. *Zeichen der Zeit: aus den Schatzkammern der Zentralbibliothek Zürich*. Zürich: Neue Zürcher Zeitung, 2002, s. 80. ISBN 3-85823-855-4. STRAUSS, s. 163. HARMS VII.87.

³⁴⁶ VOIT, s. 679, heslo Peterle Michael st.

³⁴⁷ KNEIDL č. 19. Příl. č. 2.2.20-24.

³⁴⁸ Vyobrazení in: HOLLSTEIN, 3. sv., s. 236-237.

³⁴⁹ Ilustrace byla použita v patnácti knihách vytištěných v průběhu 16. století ve Frankfurtu. Vyobrazení in: HOLLSTEIN, sv. 1, s. 240.

³⁵⁰ KNEIDL č. 26. Příl. č. 2.2.38.

³⁵¹ STRAUSS, s. 851. HARMS VII.145.

mohl být výše uvedený text o znamení Kasiopey spojeném s hrozbou turecké války otisknut jako fakt, zatímco o jedenáct let později bylo třeba čtenáře upozornit, že existuje i jiné – vědecké vysvětlení. Podobně jako u jednolistu se znamením Kasiopey zabírá největší část plochy obloha s ústředním tématem třech Sluncí. V umenšené dolní části pak stojí na kopci za městem diváci. Figurální stafáž i vyobrazení těles na obloze byly divákovi jakousi ikonografií letáku, který pojednává o zázračných znameních.³⁵² Řezáč pracoval s čistou obrysovou linkou a mírně neuspořádanou šrafurou.

Pravoslav Kneidl uvádí, že Peterle měl vydat leták s dřevořezem „Kristovy vinice“.³⁵³ Pod tímto označením uveřejnil Walther L. Strauß německojazyčný tisk s alegorickou ilustrací, který byl vydán u příležitosti udělení řádu zlatého rouna Rudolfovi II. v jezuitské koleji.³⁵⁴ Uprostřed ilustrace se nachází Kristus, jehož krev prýští do šesti svatostánků reprezentujících vysvěcení na kněze, pokání, křest, biřmování, poslední pomazání a sňatek. Výjev ohraničuje věnec z vinné révy evokující řád zlatého rouna. V dolní části jsou vyobrazena zvířata a rytíři - mezi nimi Rudolf II. Shora dění pozorují Bůh a Matouš s andělem. Řád zlatého rouna byl Rudolfovi II. udělen až roku 1585 (jednolist tedy rozhodně nevznikl před rokem 1576, jak udává Kneidl). Atribuce do Peterleho dílny Kneidlem i Harmsem se zřejmě opírá o tiskařovu angažovanost ve dvorských zakázkách. Kneidl tvrdí, že je ilustrace dřevořezová, avšak dle Harmse, který měl na rozdíl od Kneidla přístup k originálu, je provedena technikou leptu, kterou Peterle, pokud je známo, do té doby nikdy nepoužil. Jednolist ve své době vyvolal kontroverzi, když ho tübingský teolog Lukáš Osiander³⁵⁵ označil za výzvu k vyhlazení protestantské církve.³⁵⁶ Na přelomu 70. a 80. let se přitom Peterle angažoval v zakázkách pro luterány. Domnívám se, že jezuitský jednolist nebyl vytvořen v Peterleho tiskárně.

³⁵² O stereotypním opakování témat na letácích více: SCHILLING, Michael. *Die Bildpublizistik...*, s. 71.

³⁵³ KNEIDL č. 14.

³⁵⁴ STRAUSS, s. 836-837. HARMS VII.157. Příl. č. 2.2.14.

³⁵⁵ Jedná se o stejného Lukáše Osiandera, kterého zmiňuje Václav Bok jako autora *Von der Jesuiter blutdürstigen Praktiken*. Bok označuje Peterleho jméno v impresu této protijezuitské publikace za potenciálně falešné. BOK, s. 127. Jednolist uvádí ve svém soupisu. BOK č. 110.

³⁵⁶ Proti tomu se energicky postavili ingolstadští Jezuité Christoph Rosenbusch a Georg Scherer. BOK, s. 127. Harmsova edice jednolistů obsahuje i letáky se stejnou ilustrací, tentokrát s textem namířeným proti Jezuitům. HARMS VII.167, IV.65.

Cílem této podkapitoly bylo představit jednolistovou tvorbu z Peterleho tiskárny a zhodnotit používaný ilustrační materiál. Peterle se na poli tiskařském uvedl spoluprací na druhém nejstarším pohledu na Prahu. I později měl štěstí na státní zakázky, např. slavnostní portréty císaře Maxmiliána II. a jeho volitelů. Některé jeho jednolisty dokonce nesou záznam o privilegiu. Středobodem jeho příležitostných tisků opatřených ilustračním doprovodem však byly výnostné zpravodajské flugblatly informující o obvyklých soudobých událostech (zejm. pohromách a zázracích). Peterle fungoval jako jejich nakladatel a tiskař, občas je koloroval. Vydával jednolisty v podobě, na kterou byli navyklí čtenáři v českých i německých zemích: horní část zaujímal ilustrace, dolní část byla vyhrazena textu. Text mu dodávali pražští autoři, nebo ho čerpal ze starší zahraniční jednolistové produkce. Ačkoliv je považován za vydavatele především německých jednolistů, flugblatly s ilustracemi u něj vycházely zároveň v českojazyčných i německojazyčných mutacích. To vše bylo součástí obchodní strategie, která mu umožňovala distribuovat výrobky jak na místní, tak na mezinárodní knižní trhy.

2.3.2 Náboženská ilustrace

Dosud naznačovaná návaznost Peterleho dřevorezů na německé vzory je nejpatrnější u náboženské ilustrace. Německá ilustrace měla koneckonců velký vliv na naši knižní kulturu již od počátků knihtisku,³⁵⁷ proto zde budou nejdříve v krátkosti představeny příklady prolínání německé a české knižní kultury v oblasti náboženské ilustrace od počátků knihtisku do Peterleho současnosti. Poté se pokusím zasadit dva christologické cykly, které se dochovaly v Peterleho produkci, do kontextu jak německé, tak české náboženské knižní ilustrace. Prostor dostanou i některé jednotlivé náboženské ilustrace z produkce Peterleho a jeho syna.

Tradicí čerpání vzorů z německých zemí dokazuje již první ilustrovaná česká *Bible kutnohorská*,³⁵⁸ jejíž dřevorezy sice nejspíše vytvořil domácí kreslíř a řezáč v jedné osobě, avšak vzor našel v *Norimberské bibli*.³⁵⁹ Když Tiskař Pražské bible potřeboval

³⁵⁷ O vazbách naší knižní kultury první poloviny 16. století na Norimberk pojednal již Petr Voit ve svém článku *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*.

³⁵⁸ URB X Kutná Hora 1489.

³⁵⁹ GW 04303 Norimberk 1483. O tom blíže: VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 214-215.

ilustrace pro *Pasionál*,³⁶⁰ také se obrátil do Norimberku. Následně na rub titulního listu umístil celostránkový Poslední soud, který vznikl samostatnou adaptací obrazu z *Schatzbehalteru*.³⁶¹ Kromě toho *pasionál* provází 137 štočků s novozákonní tematikou a opakovanými portréty světců.³⁶² Ve vydání prvního *Nového zákona* s ilustracemi³⁶³ byl angažovaný pravděpodobně pražský řezáč. I on se ovšem držel paradigmat ustálených německými plenáři 80. let a volnou devoční grafikou. Cyklus tvoří 118 štočků a až do poloviny 16. století byl bezkonkurenčně nejpodrobnějším christologickým cyklem zveřejněným u nás.³⁶⁴

Masová produkce Biblí je spojena s osobou Martina Luthera, který věnoval nemalou pozornost i ilustraci svých překladů (ilustrace měla co nejpřesněji odpovídat textu, který doprovázela, a plnit tak nikoli čistě uměleckou, ale výchovnou funkci). Nejdříve vyšel v září roku 1522 tzv. *September-Testament*³⁶⁵ s jednadvaceti Cranachovými³⁶⁶ dřevořezy doprovázejícími zjevení sv. Jana a iniciálami na začátku evangelií a epištol. Ještě v prosinci téhož roku byl publikován vylepšený *Dezember-Testament*³⁶⁷ se třemi vyměňenými dřevořezy, které nevyznívaly tolik antipapežsky.³⁶⁸ To nejlepší z reformačního období v Německu představuje úplný Lutherův překlad Bible³⁶⁹ se 117 dřevořezy na 124 místech. Ilustrace jsou podepsány monogramem MS³⁷⁰ a Luther na jejich výrobu osobně dohlížel.³⁷¹ Zatímco česká Severinova Bible z roku 1529 je ovlivněna kontrastními černobílými dřevořezy Georga Lembergera,³⁷² další Severinova Bible z roku 1537 navazovala na dílo monogramisty MS z ateliéru Lucase Cranacha.³⁷³ Těchto 118 kopií ilustrací k první úplné německé Bibli Martina Luthera pak posloužilo

³⁶⁰ URB XXV Norimberk 1495.

³⁶¹ GW 10329 Norimberk 1491.

³⁶² VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 216-217

³⁶³ URB XLV Praha 1497-98.

³⁶⁴ VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 228-229

³⁶⁵ VD16 B 4318 Wittenberk 1522.

³⁶⁶ THIEME-BECKER, 8. sv., s. 55-58.

³⁶⁷ VD16 B 4319 Wittenberk 1522.

³⁶⁸ V roce 1523 se Silvan Otmar pokusil vydat *Nový zákon* (VD16 B 4322 Augsburg 1523) se svěbytnými ilustracemi Hanse Burgkmaira. Vedle Cranachových ilustrací se však Burgkmairova interpretace neujala. SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel: 1522-1700*. Basel: Friedrich Reinhardt Verlag, 1977, s. 128. ISBN 9783858830166.

³⁶⁹ VD16 B 2694 Wittenberk 1534.

³⁷⁰ THIEME-BECKER, 37. sv., s. 436.

³⁷¹ SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel...*, s. 179.

³⁷² THIEME-BECKER, 23. sv., s. 21-23. O tom blíže VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 282.

³⁷³ Knihopis č. 1099 Praha 1537.

ještě na konci 40. let 16. století Bartoloměji Netolickému³⁷⁴ a v roce 1570 jako předlohy pro ilustrace čtvrtého vydání Bible Jiřímu Melantrichovi,³⁷⁵ jenž zaangažoval domácího malíře Ambrože Ledeckého a kreslíře Floriana Abela³⁷⁶ a Francesca Tertia.³⁷⁷ Abel a Tertio pracovali s členitým krajinným prostředím a s perspektivně viděnou architekturou, uvnitř níž se odehrávají barvitě scény jednotlivých protagonistů či rozsáhlého komparsu. Jejich kresebné předlohy jsou významné tím, že mezi domácími tiskaři upevnily manýristický výtvarný názor. A jelikož dosavadní ilustrované biblické tisky českého původu užívaly vesměs kopie německých dřevořezů, nelze Jiřímu Melantrichovi nepřiznat průkopnickou roli vydavatele prvního původního a nadto koncizního souboru biblických ilustrací v Čechách.³⁷⁸

V roce 1545 Luther svoji Bibli naposledy redigoval, text ani ilustrace pak již nebyly měněny a podoba wittenberských Biblí zůstala po dalších 140 let stejná. Výzdoba pozdějších tisků Bible pak takřka otrocky čerpala buď z tradice luterské, nebo stále ještě z tradice započaté Biblí norimberskou³⁷⁹ (která čerpala z Bible kolínské³⁸⁰). Jen Nikolas Wolrab použil (nejspíše v závislosti na svém neluterském vyznání)³⁸¹ v Novém zákoně³⁸² kromě Cranachových a Lembergerových obrázků také ilustrace k evangeliím opírající se o některý starší plenář či evangelistář. Tyto ilustrace však v kompletních Biblích plně zdomácněly až v 17. století.³⁸³ Nová epocha ilustrovaných Biblí se počala Biblí Virgila Solise st. vydanou roku 1560 u Sigmunda Feyerabenda.³⁸⁴ Druhá Bible s moderním ilustračním doprovodem vyšla roku 1564 též u Sigmunda Feyerabenda.³⁸⁵ Na ilustracích pracovali Hans Bocksberger ml. a Jost Amman.³⁸⁶

Virgil Solis se zasloužil také o oblíbené obrazové knihy s popisnými texty, tzv. *Icones biblicae*. U Sigmunda Feyerabenda vyšel v roce 1562 jeho starozákonní cyklus

³⁷⁴ Knihopis č. 1101 Praha 1549.

³⁷⁵ Knihopis č. 1104 Praha 1570.

³⁷⁶ THIEME-BECKER, 1. sv., s. 18.

³⁷⁷ THIEME-BECKER, 32. sv., s. 546-548. VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 294-298.

³⁷⁸ VOIT, s. 395, heslo Ilustrace 16. století.

³⁷⁹ GW 4 Sp.109a Norimberk 1483.

³⁸⁰ GW 04307 Kolín 1478.

³⁸¹ SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel...*, s. 134.

³⁸² VD16 B 4431 Lipsko 1542.

³⁸³ KUNZE, s. 598-611

³⁸⁴ VD16 S 6973 Frankfurt nad Mohanem 1560.

³⁸⁵ VD16 B 6067 Frankfurt nad Mohanem 1564.

³⁸⁶ SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel...*, s. 245.

obohacený o nefigurální kartuše sloužící jako bordura.³⁸⁷ O tři roky později zde byly vydány Ammanovy *Neuwe biblische Figuren* přidržující se úzu německých biblí a tím pádem ilustrující kromě starozákonních scén pouze evangelisty a apokalypsu (nikoliv christologický cyklus).³⁸⁸ Christologický cyklus si časem našel v obrázkových biblích své místo, jak dokazují např. ilustrace Josta Ammana otištěné roku 1571 u Martina Lechnera na náklad Sigmunda Feyerabenda v *Icones novi Testamenti*.³⁸⁹ V našem prostředí tuto formu vydání zvolila až rodina Balzerových,³⁹⁰ která v první polovině 19. století opakovaně vydávala *60 Biblische Geschichte des Alten (Neuen) Testaments*.³⁹¹

Již jmenovaní umělci se podíleli také na výtvarné složce zpěvníků, které si získaly oblibu díky luterskému hnutí. Nejprve v roce 1529 vyšel tzv. *Klugsches Gesangbuch*³⁹² spolu s ilustracemi z Lembergerova okruhu, které vyšly nově pod názvem *Geistliche Lieder*³⁹³ u Valentina Bapsta. V opakovaném vydání u Gabriela Haina³⁹⁴ a Valentina Neuberá³⁹⁵ byly v 50. letech použity ilustrace Virgila Solise st. Další pokrok umělecké úrovně zaznamenává *Straßburger Gesangbuch* Bernharda Jobina³⁹⁶ nebo zpěvníky vydávané ve Frankfurtu nad Mohanem na náklad Sigmunda Feyerabenda zdobené dřevořezovými štočky Josta Ammana.³⁹⁷ V tomto ohledu držely krok s cizinou kancionály, které pro své vnitřní potřeby vydávala Tiskárna Jednoty bratrské. Narativní ilustraci považovali bratřští za prvek, který vnímatele odváděl od textového sdělení, výtvarná funkce však připadla promyšlenému knižnímu dekoru. Způsob zavilínové ornamentiky, kompozice iniciál a vlysů čerpá právě z raného manýrismu Virgila Solise a výtvarného názoru Josta Ammana.³⁹⁸ Je zajímavé, že se Peterle nepokusil při vydání své liturgické příručky s notami *Obsequiale sive Benedictionale*³⁹⁹ o něco podobného,

³⁸⁷ VD16 s 6974 Frankfurt nad Mohanem 1562.

³⁸⁸ VD16 B 6067 Frankfurt nad Mohanem 1564.

³⁸⁹ VD16 I 36 Frankfurt nad Mohanem 1571.

³⁹⁰ THIEME-BECKER, 2. sv., s. 429-430.

³⁹¹ VOIT, s. 89, heslo Balzer Jan Jiří.

³⁹² VD16 ZV 6454 Wittenberk 1529.

³⁹³ VD16 ZV 6459 Lipsko 1553.

³⁹⁴ VD16 ZV 6463 Norimberk 1557.

³⁹⁵ USTC 554197 Norimberk 1557.

³⁹⁶ USTC 708957, USTC 552832 Štrasburk 1572.

³⁹⁷ KUNZE, s. 591-592

³⁹⁸ VOIT, s. 894 heslo Tiskárna bratrská

³⁹⁹ KNEIDL č. 61

ačkoliv tvorbu obou umělců znal. Místo toho udělal pouze „levný“ přetisk Höltzelovy příručky.⁴⁰⁰

Dřevořezy nepostrádaly ani další tisky religiózního obsahu – knížky lidového čtení, kalendáře či již pojednané jednolisty (viz kapitola 2.3.1 Ilustrace příležitostných tisků). U nás se novozákonní ilustrace nachází v podobě christologického cyklu v produkci tzv. Severinského ateliéru. První rozsáhlejší cyklus vytvořil Mistr Nového zákona pro *Nový Zákon* z let 1497-1498.⁴⁰¹ Další cyklus o 71 položkách vznikl prací monogramisty ME v letech 1533-34 pro dnes neznámou edici. Dochované dřevořezy nezvyklého formátu (ca 68×50 mm) zachycují klíčové momenty vybraných scén bez figurální stafáže nebo městských a krajinných panoramat.⁴⁰² Z dalšího cyklu monogramisty EWA je známo pouze 13 obrazů. Torzo se uchovalo díky prvnímu a třetímu dílu Melantrichovy edice Ferovy *Postily* 1574-1575. Zdatný figuralista dokázal jinak vyjádřit výraz sverepých židovských kněží, jinak výraz vznešeného Krista a jeho učedníků. Právě to spojuje jeho dílo s ilustracemi Georga Lembergera.⁴⁰³ Novozákonní ilustrace ze Severinského ateliéru tedy sloužily Jiřímu Melantrichovi ještě v 70. letech, tzn. přibližně v době, kdy Peterle vydal spis *Vita Christi* doprovázený mnohem modernějším ilustračním materiálem. Kromě toho Melantrich vlastnil christologický cyklus monogramisty HF, kterým vyzdobil Husovu postilu.⁴⁰⁴ Ilustrace jsou jemného kresebného pojetí s řídkou používanou šrafurou a řadí se k běžným sériovým raně manýristickým projevům.⁴⁰⁵ Další christologický cyklus otiskl Jiří Černý v *Pohřbu Krista pána*.⁴⁰⁶ Cyklus je pořízen pevnou obrysovou linií a širokou šrafurou. Užívané jednotlivé náboženské štočky byly různého stáří i kvality. Večeřová např. udává, že šumanská tiskárna tiskla „ilustrace náboženského a biblického obsahu, vyobrazení světců“. Dřevořezy s náboženskou tematikou jsou prý v porovnání s ostatními motivy tiskárny překvapivě ojedinělé (zmiňuje pouhých šest ilustrací). Dále uvádí, že narazila jen na dvě vyobrazení světců – sv. Víta a sv. Václava.⁴⁰⁷ V příloze své disertační práce o tiskárně Dačických uveřejnila

⁴⁰⁰ Knihovna Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou sg. XVI E 16 Norimberk 1520. CizBoh.

⁴⁰¹ URB XLV Praha 1497-1498. O tom blíže: VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 230-247.

⁴⁰² O tom blíže: *Tamtéž*, s. 269-279.

⁴⁰³ *Tamtéž*, s. 266.

⁴⁰⁴ Knihopis č. 3262 Praha 1564.

⁴⁰⁵ VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 266.

⁴⁰⁶ Knihopis č. 1104 Praha 1605.

⁴⁰⁷ VEČEŘOVÁ, Petra. *Šumanská tiskárna...*, s. 71-72

jak jednotlivé obrázky s náboženskou a moralistní tematikou, tak jednoduchý christologický a apoštolský cyklus.⁴⁰⁸

Velice rozšířené byly ještě před Lutherovým vystoupením modlitební knížky (*Straßburger Gebetbuch* či *Hortulus animae*). První českou katolickou modlitební knížku představuje františkanský *Hortulus anime* Jana Mantuána Fencla z roku 1520.⁴⁰⁹ Unikátní torzo obsahuje 70 drobných figurálních dřevořezů, z nichž jsou některé připisovány Hansu Springinkleemu⁴¹⁰ a Erhardu Schönovi.⁴¹¹ Ilustrace byly zčásti převzaty z Peypusova originálního latinského vydání.⁴¹² Z Norimberku štočky putovaly do Plzně, aby posloužily Tomáši Bakalářovi v roce 1533 k vytištění druhého vydání *Hortulu*.⁴¹³ Přes Bartoloměje Netolického a Jiřího Melantricha se mohly dostat až do Peterleho zásob (viz kapitola 2.3.3.2 Ostatní náboženské ilustrace). V Německu zaznamenala díky novému obsahu velký úspěch Lutherova *Betbüchlein* a to i bez ilustračního doprovodu (v letech 1522 až 1525 byla vydána jedenadvacetkrát). Ilustrace se však objevily v pozdějších vydáních. Johann Schönsperger nejml.⁴¹⁴ a Heinrich Steiner⁴¹⁵ přidali ve 20. letech 11 dřevořezů Hanse Schäufoleina,⁴¹⁶ popř. neznámého řezáče. Na ně též s úspěchem navázal Hieronymus Andreae s ilustracemi Sebaldy Behama.⁴¹⁷ Od roku 1529⁴¹⁸ byla i wittenberská vydání pod Lutherovým dozorem opatřena padesátkou dřevořezů – nápodob Dürerových⁴¹⁹ Malých pašijí. V předmluvě k tomuto vydání Luther mj. sděluje, že obrázky jsou určeny dětem, které si tak lépe zapamatují obsah biblických příběhů.⁴²⁰ I seznam tzv. Evangelienharmonii v databázi VD16 napovídá, že ilustrace nebyla zpočátku samozřejmou součástí německých výtahů z evangelií (občas doplňovaných modlitbami) o životě Krista. Lutherovy evangelijní překlady zůstaly s výjimkou několika ilustrovaných vydání Nového zákona (např. u

⁴⁰⁸ *Tamtéž*, s. 435-441

⁴⁰⁹ Knihopis č. 3171 Norimberk 1520. VD16 5117 Norimberk 1520.

⁴¹⁰ THIEME-BECKER, 31. sv., s. 412-416.

⁴¹¹ THIEME-BECKER, 30. sv., s. 218-220.

⁴¹² VD16 5114 Norimberk 1518.

⁴¹³ Knihopis č. 3172 Plzeň 1533.

⁴¹⁴ VD16 L 4081 Augsburg 1522, VD16 ZV 18696 Augsburg 1522.

⁴¹⁵ VD16 L 4089 Augsburg 1523.

⁴¹⁶ THIEME-BECKER, 29. sv., s. 557-561.

⁴¹⁷ VD16 L 4098 Norimberk 1527.

⁴¹⁸ Poprvé VD16 L 4100 Wittenberk 1529.

⁴¹⁹ THIEME-BECKER, 10. sv., s. 63-70.

⁴²⁰ „... allermeist um der Kinder und einfältigen willen, welche durch bildnis und gleichnis besser bewegt werden, die göttliche Geschichte zu behalten denn durch bloße wort oder lere.“ (KUNZE, s. 593).

Wolraba⁴²¹) dlouho neilustrované.⁴²² Luther však svolil k ilustrování historií o životě Ježíše Krista. Tyto ilustrace pak nečerpaly ze starých plenářů, nýbrž z Lutherových ilustrovaných postil.⁴²³ Christologické dřevorezy Josta Ammana v typických ozdobných rámech, vyšly v Lutherově *Passiu* u Sigmunda Feyerabenda.⁴²⁴ Právě na modlitební knížky a Kristovy historie navazuje Peterleho tisk *Vita Christi*.

2.3.3.1 Vita Christi

Poprvé patrně roku 1579 připravil Peterle první vydání spisu s modlitbami Johanna Habermanna⁴²⁵ *Vita Christi*. Toto jazykově německé vydání se nejspíše nedochovalo v žádném exempláři.⁴²⁶ Překlad Habermannovy předmluvy z 1. dubna 1579 byl nejspíše beze změn přetisknut v českojazyčném vydání *Vita Christi: Život a celá Evangelistská Historia o Pánu Ježíši Kristu*, kde je uvedeno, že kniha obsahuje „figůr tolik, kolik jest modliteb, totiž 150 podle počtu žalmů svatého Davida“.⁴²⁷ V autorské předmluvě Habermann uvádí některé další okolnosti vzniku knihy: „Tuto jsem knížku o Životu Pána Ježíše Krista s pěknými a milostnými figůrkami s přidáním k nim Svatých písem, kteréž se k tomu vztahují, též i s modlitbami křesťanskými... složil a k imprimování vydal... V takovou práci jest mne slovutný a poctivý muž pan Michal Peterle, jeden impresor pražský podrobil, uvolivši se dobrovolně, ty všecky figůry, kteréžkoliv k tomu náležeti budou, ke cti a chvále Pánu Bohu a lidem k užitečnému a spasitedlnému prospěchu na svojej vlastní náklad ozdobně a mistrovsky dáti rejsovati, řezati a se vši pilností pěkně imprimovati.“⁴²⁸ Předmluva je zajímavým dokladem uctivého až přátelského vztahu německého autora a českého tiskaře. O možných vazbách mezi oběma osobnostmi bude pojednáno ve druhé kapitole této práce.

⁴²¹ VD16 B 4431 Lipsko 1542.

⁴²² SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel...*, s. 50.

⁴²³ *Tamtéž*, s. 134-135.

⁴²⁴ VD16 B 4826, Frankfurt nad Mohanem, 1579.

⁴²⁵ Johann Habermann (1516 Cheb – 1590 Zeitz) zvaný též Avenarius. mezi lety 1540 a 1542 přestoupil k protestantismu, profesor teologie 1573 v Jeně a 1574 ve Wittenberku. Srov: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz1645.html>>.

⁴²⁶ Databáze VD16 obsahuje jeden exemplář až z roku 1580 uložený v Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz v Berlíně (VD16 XL 28). Bok v dodatcích také uvádí pouze exempláře z roku 1580. Viz BOK č. 103. CizBoh neevidují.

⁴²⁷ Srov. KNEIDL č. 46, s. A7b.

⁴²⁸ Srov. KNEIDL č. 46, s. a7a-a7b.

Českojazyčná verze *Vita Christi: Život a celá Evangelistská Historia o Pánu Ježíši Kristu*⁴²⁹ vyšla u Peterleho v roce 1579. Jak bylo zvykem, Peterle ji otiskl nejen s autorskou, ale i s impresorskou předmlouvou.⁴³⁰ V impresorově předmluvě je možné se dočíst: „Vždycky jsem o to bedlivě usiloval, ni žádná práce ani nákladuov nelitující, abych dobré a pobožné a užitečné jak duchovní, tak světské historie a skutky lidem příkladné na všeliký způsob vůbec imprimované vydával. Však nicméně podle toho také pod rozličným těch věcí přemýšlováním jsem i na to pomyslíl, kterak bych tu nejsvětější... historii... v pěkný způsob uvedl, to figúrami krásnými, subtýlnými a milostnými ozdobiv, k nim svrchu i vespod řeči Zákona Božího přínáležitě kratičce přidadúc, z druhé strany ty texty v modlitby svaté složiti, a tak knížku takovou... vydati mohl. Za kterouž to příčiní jsem se ctihodného a vysoce učeného muže pana Jana Hobermana ze Hbu [=Chebu], doktora Písem svatých..., že jest takové modlitby, kteréž se k těm řečem svatým výborně strefují, na mou žádost snažnou s pilností složil, dožádal, a ty sem již v jazyku německém imprimoval.“⁴³¹ Zdá se tedy, že Peterle pojal záměr vydat knihu s ilustracemi, které by odpovídaly modernímu vkusu, a nechal takové vyrobit. Johann Habermann mu dodal příslušný text a modlitby. Co tiskaře vedlo k vydání díla v českém jazyce, je zřejmé z pokračování předmluvy: protože tuto „knížku... mnozí dobří a pobožní lidé křesťanští jak vyššího tak nižšího stavu sobě velice oblibují... jsouc od mnohých znamenitých lidí a dobrých panů a přátel za to snažně žádán, abych takovou knížku také v jazyku českém vydal. I vidělo mi se to za slušné a skutek dobrý býti. Protože jsem takového nákladu se opováživ...“⁴³² Jednotlivé strany českojazyčného vydání jsou orámovány lištami s biblickou tematikou (viz kapitola 2.2.2 Rámy). V textu se nachází 93 christologických štočků, dva štočky použité již v *Kázáních křesťanských*⁴³³ a dva větší štočky (Hlava Krista z profilu a Ukřižování). Ilustrace byly zpravidla umístěny uprostřed stránky, tzn. nad i pod ilustrací byl otištěn text.

⁴²⁹ KNEIDL č. 46.

⁴³⁰ Dedikace a předmluvy „impresorovy“ psali zejména tiskaři, kteří se sami účastnili vydavatelské nebo autorské činnosti (Alexandr Oujezdecký, Jiří Melantrich, Daniel Adam Veleslavín, Sixtus Palma Močidlanský), z pouhých profesionálů pak Daniel Carolides, Šebestián Oks, Daniel Sedlčanský st., Mikuláš Pštros, Oldřich Valda, Pavel Sessius, Matěj Pardubský či právě Michal Peterle st. (BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 206).

⁴³¹ Srov. KNEIDL č. 46, s. b1b-b2a.

⁴³² Srov. KNEIDL č. 46, s. b2a-b3a.

⁴³³ KNEIDL č. 44.

Německojazyčné vydání *Vita Christi: Das Leben und die gantze Historia von Jesu Christo*⁴³⁴ z roku 1580 pro mne nebylo dostupné. Jeden exemplář vlastní Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz v Berlíně, avšak po celou dobu vypracovávání této práce procházel digitalizací. Moravská zemská knihovna v Brně vlastní pouhých šest listů. Jedná se o modlitby č. 144-150. Dle dochované části lze s určitostí konstatovat, že v tomto vydání Peterle praktikoval stejný typografický princip jako v předchozím jazykově českém vydání z roku 1579.

Latinskojazyčné vydání *Vita Christi qua continentur integra Evangelica historia, de Jesu Christo*⁴³⁵ z roku 1583 je ozdobeno základním christologickým cyklem o 97 štočcích (oproti českojazyčnému vydání bylo šest štočků přidáno a dva odebrány). Dále se zde nachází stejně jako v předchozích vydáních dva větší štočky s hlavou Krista a s Ukřižováním, dva starší štočky použité již dříve v *Kázáních křesťanských*⁴³⁶ a navíc třináct štočků apoštolů a Jana Evangelisty. Rámy s biblickou tematikou byly nahrazeny jednoduchými linkami, které lépe souzní s použitou elegantní antikvou či polokurzívou.

Další českojazyčná verze *Vita Christi* vyšla ještě na počátku 17. století u Ondřeje Mizery Jarovského.⁴³⁷ Byly zde použity původní Peterleho ilustrační štočky – Kristus z profilu⁴³⁸ a christologický cyklus.⁴³⁹ Jarovský zachoval rozměry zrcadla sazby, nejspíše však nevladl lišty s biblickými náměty.⁴⁴⁰ Nahradil je zaleželými renesančními lištami vytvořenými technikou dřevořezu bílé linie. V předmluvě se Jarovský netají tím, že kniha původně vyšla Peterleho a dodává, jak se do tiskárny, kde pracoval, použité ilustrační štočky dostaly: „... i do našeho českého jazyka se dostala a někdy snažnou prací od dobré paměti Michala Petrle vytlačena byla. Kteréž práce, poněvadž exemplářův již se nedostávalo, nýbrž pomalu, prodloužením času jako tratiti se počínaly, mnozí muži to znamenajíc, nýbrž i vědomost toho majíc, že impresí Petřlovská, v níž prve byla tlačená, Jeho Milosti urozenému pánu panu Henykovi

⁴³⁴ BOK č. 103, VD16 XL 28 Praha 1580.

⁴³⁵ KNEIDL č. 55

⁴³⁶ KNEIDL č. 44.

⁴³⁷ Knihopis č. 2839 Dobruška 1614.

⁴³⁸ Příl. č. 2.3.3.1.

⁴³⁹ Příl. č. 2.3.1.1.-100.

⁴⁴⁰ Příl. č. 1.2.4-50.

z Valdštejna, na Dobrovici a Kunstberce, etc. panu mému laskavému prodejem v moc a v užívání se dostala.⁴⁴¹

Z uvedeného vyplývá, že jazykově česká verze a německé verze vydané u Peterleho jsou oproti té latinské opatřeny stránkovými rámy s biblickou tematikou (viz kapitola 2.2.2 Rámy). Naopak společné mají všechny verze použití štočku s Kristem z profilu na titulní straně.⁴⁴² Okolo Krista flankují andílci s nástroji Kristova umučení. Nad Kristovou hlavou poletuje holubice jako symbol Ducha svatého. Nad ní se nachází hebrejský nápis: Jahve, který tak zpečetuje vyobrazení Svaté Trojice. Nepochybně jde o práci zkušeného řezáče, s největší pravděpodobností stejného, který pracoval i na christologickém cyklu. Dokazuje to např. tvarování očí postav christologického cyklu i Kristových andíků pomocí tečky a čárky naznačující horní oční víčko. V dolní části zanechal monogram IA (o tomto monogramu viz kapitola 2.2.3 Bordury). Dle mého názoru představuje tento dřevořez to nejlepší, co se z Peterleho zásob dochovalo. Téma oblak spolu s andílkou zformovanými kolem Krista není novinkou, je možné vidět ho již u Krista se sférou Hanse Baldunga Griena z počátku 16. století.⁴⁴³ Zajímavá je ovšem vazba Peterleho Krista na pozdější ilustrační materiál Tiskárny jezuitské. V *Jak kostelní tak domácí postille* z let 1667-1668⁴⁴⁴ je otištěna ilustrace Svaté Trojice, která se Peterleho ilustrací nejspíše inspirovala. Pracoval na ní méně zručný řezáč, který Krista z profilu nahradil Kristem se sférou. Výsledná ilustrace je oproti původní zrcadlově obrácena.

Nyní bych se ráda zabývala narativním christologickým cyklem, který je společný pro všechna vydání *Vita Christi*.⁴⁴⁵ Ačkoliv žádný štoček nenese monogram IA, nejspíše na něm pracoval stejný dřevořezáč, jako na Kristovi z profilu. Obdivuhodná je velikost plochy, kterou měl k dispozici: pouhých ca 35×48 mm. Přesto nezachytil jen hlavní scénu. Pracoval s vrstvením plánu, s bohatým krajinným prostředím a nezapomněl do plenéru umístit architektonické prvky. Je nasnadě porovnat jeho práci s mistrem drobnokresby Sebaldem Behamem, jehož um lze sledovat např. na starozákonních

⁴⁴¹ Knihopis č. 2839 Dobrovice 1614, s.): (7b-8a.

⁴⁴² Příl. č. 2.3.3.1.

⁴⁴³ Viz Kristus se sférou. Vyobrazení in: HOLLSTEIN, sv. 2, s. 103.

⁴⁴⁴ Knihopis č. 15253 Praha 1667-1668.

⁴⁴⁵ Příl. č. 2.3.1.1-100.

ilustracích frankfurtské Bible,⁴⁴⁶ nebo na jeho novozákonních ilustracích pro Lutherovu modlitební knihu z roku 1527.⁴⁴⁷ Beham mnohem více spoléhá na účinné bílé plochy a lépe pracuje s výrazem obličejů figury. Jeho ilustrace působí přehledně a vyrovnaně. Stejně vrstvení plánu jako na Peterleho štočcích volil ve svých novozákonních ilustracích Heinrich Aldegrever⁴⁴⁸ již v 50. letech 16. století.⁴⁴⁹ Snaha ukázat více dějových celků se však vlivem manýrismu prohlubovala. Peterleho christologický cyklus je hrdým nositelem kritérií manýrismu: uvolněné osové vázanosti, proplétání forem, nedostatku proporcionality a užití vrstevnaté struktury. Kvalitou zpracování snese srovnání s pracemi známého grafika Virgila Solise st., např. s jeho christologickým cyklem o rozměrech ca 42×57 mm pro *Newe Figuren*.⁴⁵⁰ Solisův cyklus je na první pohled přehlednější, k čemuž přispívá úhlednější šrafura. Peterleho christologický cyklus však navíc pracuje s vrstvením plánu a jistou plodnou účinností a podrážděností se přibližuje i pracím vyspělejšího Solisova žáka Josta Ammana. Při srovnání Peterleho christologického cyklu s Ammanovým christologickým cyklem pro *Icones Evangeliorum*⁴⁵¹ o větších rozměrech (ca 94×134 mm) je nutné vyzdvihnout schopnost Peterleho kreslíře pracovat s množstvím figur na malém prostoru. Peterleho cyklus se inspiroval Ammanovým uměním kompozice. Nejedná se o žádný neobvyklý jev, Amman měl silný vliv např. na mědiryty Matthäuse Meriana.⁴⁵² I Peterleho christologický cyklus byl napodobován. Tiskárna Dačických vlastnila cyklus, který nejspíše vznikl méně povedenou nápodobou Peterleho cyklu.⁴⁵³ Otiskla ho např. v *Novém zákoně* z roku 1597.⁴⁵⁴ Do christologického cyklu latinského vydání Peterle přimíchal šest novějších štočků.⁴⁵⁵ Ač se jejich řezáč pokusil napodobit styl řezáče celého cyklu, neužíval křížovou šrafuru a s výjimkou Podobenství o dělnících na vinici Páně⁴⁵⁶ se vyhýbal motivům menších rozměrů.

⁴⁴⁶ VD16 B 2692 Frankfurt nad Mohanem 1534.

⁴⁴⁷ Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. 3, s. 169.

⁴⁴⁸ THIEME-BECKER, 1. sv., s. 240-243.

⁴⁴⁹ I on užíval monumentální motiv v předním plánu, méně důležité scény v plánu zadním. Nezapomínal ani na daleké pohledy na města. Viz např. cyklus o dobrém Samaritánovi. Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. 1, s. 25.

⁴⁵⁰ VD16 S 6975 Frankfurt nad Mohanem 1565. Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. 67, s. 214-236.

⁴⁵¹ VD16 neuvádí. Frankfurt nad Mohanem 1587. Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. Jost Amman Book illustrations, part 9, s. 182-218.

⁴⁵² THIEME-BECKER, 24. sv., s. 413-414. Schmidt, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel...*, s. 271.

⁴⁵³ Blíže VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický...*, s. 171-172, příloha č. XLVIII.

⁴⁵⁴ Knihopis č. 17118 Praha 1596.

⁴⁵⁵ Příl. č. 2.3.1.13, 14, 16, 23, 55, 66.

⁴⁵⁶ Příl. č. 2.3.1.55.

Mezi christologickým cyklem má své místo také větší štoček s Ukřižováním.⁴⁵⁷ Vytvořil ho nejspíše řezáč Krista z profilu a štočků pro *Vita Christi* (tedy neznámý monogramista IA). Je zde vyobrazena Marie, Jan a Máří Magdaléna objímající kříž. Pod křížem leží lebka, v dálce opět nechybí pohled na město. Vlevo na obloze se nachází Slunce, vpravo Měsíc. Opět se nejedná o ojedinělá témata.⁴⁵⁸ Dále do cyklu Peterle přimíchal štočky, které vlastnil již roku 1578, kdy je přidal k Černého ilustracím s obdobnou tematikou zdobícím *Kázání křesťanská*.⁴⁵⁹ Drobné obrázky byly vytvořeny jednou rukou. Stylově s christologickým cyklem poměrně dobře souzní. Řezáč pracuje podobným způsobem se světlem a stínem. Nechybí figurální stafáže, ani pohled do daleké krajiny.

Za manýristický lze označit také apoštolský cyklus užitý v jazykově latinské verzi.⁴⁶⁰ Třináct štočků o velikosti pouhých ca 35×34 mm zachycuje apoštola s jeho atributy a na pozadí způsob světcovy mučednické smrti. Mezi znaky patří nepravidelná obloučková šrafura, absence křížové šrafury a záliba v drobnokresbě. I v tomto případě je možné sledovat návaznost na práce Virgila Solise st. a Josta Ammana. U Solisových apoštolů s vyobrazením jejich smrti v zadním plánu o rozměrech ca 118×79 mm, kteří jsou součástí ilustračního doprovodu *Hortulu animae* vydaného u Geißlera,⁴⁶¹ je možné vysledovat podobnou kompozici. Ammanův propracovaný apoštolský cyklus byl otištěn v knize *Enchiridion veteris et Novi Testamenti* vydané u Sigmunda Feyerabenda.⁴⁶² Ammanův cyklus je i s přihlédnutím k větším rozměrům o mnoho propracovanější.

Spis *Vita Christi* mohl soupeřit s publikacemi na zahraničních trzích.⁴⁶³ Ve Willerových katalozích⁴⁶⁴ na léta 1580 a 1587, kdy se Peterle účastnil frankfurtského postního (Velikonočního) knižního veletrhu, jsem však záznam o nabídce Habermannova spisu

⁴⁵⁷ Příl. č. 2.3.3.2.

⁴⁵⁸ Ukázka ukřižování Krista s tématem slunce a měsíce in: HOLLSTEIN sv. 7, s. 264.

⁴⁵⁹ KNEIDL č. 44. Příl. č. 2.3.3.3-4.

⁴⁶⁰ Příl. č. 2.3.2.1-13.

⁴⁶¹ VD16 R 1693 Norimberk 1552. Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. 66, s. 14-17.

⁴⁶² VD16 L 743 Frankfurt nad Mohanem 1573. Vyobrazení in: HOLLSTEIN sv. Jost Amman Book illustrations part 5, s. 19-30.

⁴⁶³ Ukázka typického levného Gebetbuchu u Kunzeho (KUNZE, s. 595) dosvědčuje, že dřevořezy s christologickými motivy opatřenými rámy z typografických ozdůbek se v Německu zdobilo ještě v roce 1690.

⁴⁶⁴ Augsburský knihkupce Georg Willer připravoval katalogy knižního zboží na frankfurtském trhu od roku 1564.

nenášla.⁴⁶⁵ Obsah a forma vydání navíc konvenovala s prohlášením Martina Luthera o případech, kdy je vhodné doplnit slovo obrazem: „Wohl halte ich Bilder aus der Schrift und von guten Historien für fast nützlich.“⁴⁶⁶ Je tak pravděpodobné, že Peterle odbyt spisu našel u saských luteránů. Petr Voit uvádí, že „už některé Melantrichovy ediční aktivity pamatovaly na zahraniční trh, ale teprve v 80. letech přichází doba, kdy se rudolfínský knihtisk otevřel cizině. Podmínky tohoto kosmopolitního rozměru tkvěly jednak v přílivu zahraničních tvůrčích kapacit, a jednak je spoluvytvářeli ambicióznější tiskaři tím, že kvalitu výroby počali diferencovat podle jazyka cílových skupin čtenářů. K domácímu českojazyčnému publiku tak směřovaly levnější, sporadicky ilustrované publikace, zatímco pro čtenáře bilingvní a pro zahraniční trh vznikaly latinské a německé knihy s náročnějším obrazovým doprovodem (tento rozdílný přístup diktovaný jazykovým principem se po 1620 ještě prohloubil)“.⁴⁶⁷ Peterle *Vita Christi* vydal nejdříve německy. Až když se setkal s pozitivní reakcí, rozhodl se knihu nabídnout také čtenáři ovládajícímu češtinu. Publikace určená německému publiku tak napomohla vydání publikace určené publiku českému. Poté ilustrační materiál otiskl znovu pro potřeby čtenáře znalého latiny.

2.3.3.2 Ostatní náboženské ilustrace

Do Peterleho zásob patřil kromě Ukřižování užitého ve *Vita Christi* ještě jeden štoček s tímto motivem. Ten také vyobrazuje ukřižovaného Ježíše s lotry.⁴⁶⁸ V popředí Jan podpírá Marii, která je utěšována Máří Magdalénou. Za nimi postávají vojáci. Spontánní šrafura, kypící kompozice a specifické karikaturní pojetí figur odkazují na vliv Mistra českého Petrarcy pracujícího např. na ilustračním cyklu pro *Pána rady*.⁴⁶⁹ Štoček si mezi sebou tiskaři nejspíše předávali, protože byl minimálně jednou užit znovu, a to v *Evangeliiích a epištolách*, které vydal v roce 1588 Jiří Jakubův Dačický.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*. WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1581 bis Herbstmesse 1587*

⁴⁶⁶ BELTING, Hans. *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*. 2. vyd. München: C. H. Beck, 1991, s. 519. ISBN 3-406-34367-8.

⁴⁶⁷ VOIT, s. 395, heslo Ilustrace 16. století

⁴⁶⁸ Pokud známo, Peterle tento štoček užil pouze v: KNEIDL č. 42. Příl. č. 2.3.5.4.

⁴⁶⁹ Knihopis č. 6829 Praha 1505. Blíže: VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 222-227. POLANSKÁ, Magda. *Ilustrace v tisku tzv. Pán rady (1505)*. Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění.

⁴⁷⁰ Knihopis č. 2271 Praha 1588. Blíže: VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihtiskaři Jiří Jakubův Dačický...*, s. 172, příloha č. XLVII/2.

V liturgické příručce *Obsequiale sive Benedictionale*⁴⁷¹ z roku 1585 Peterle otiskl dřevořez s českými zemskými patrony sv. Vojtěchem, sv. Prokopem, sv. Zikmundem, sv. Vítem, sv. Ludmilou a sv. Václavem o rozměrech 168×145 mm.⁴⁷² Peterle si pořídil kopii z předchozího Höltzelova vydání z roku 1520.⁴⁷³ Další verzi dřevořezu – s monogramem AD na štítu – uveřejnil Friedrich Wilhelm Hollstein.⁴⁷⁴ Obrázek předběžně přisoudil Erhardu Schönovi a datoval ho rokem 1520. Upozornil, že původní námět vytvořil anonymní řezáč pro *Pražský misál*,⁴⁷⁵ který vydal Georg Stuchs v Norimberku.⁴⁷⁶

Mezi další jednotliviny s náboženskou tematikou užité u Peterleho patří např. sv. Prokop vyobrazený jako opat v pontifikáliích s berlou a mitrou.⁴⁷⁷ U nohou mu leží dva chudáci, v pozadí orá zkrocený ďábel. Dřevořez je vyveden dlouhou přehlednou šrafurou. Pěkně zpracované jsou David žalmista s hebrejským nápisem „Jahve“ na nebi⁴⁷⁸ a zmrtvýchvstalý Kristus s ďáblem u nohou.⁴⁷⁹ Zajímavé jsou též čtyři drobné štočky s evangelisty, jeden z nich signovaný monogramem IA (o monogramu viz kapitola 2.2.3 Bordury).⁴⁸⁰ Friedrich Wilhelm Hollstein štočky zařadil mezi práce Josta Ammana.⁴⁸¹

Až v produkci Michaela Peterleho ml. se dochovala Panna Marie s Ježíškem sedící na půlměsíci – Assumpta.⁴⁸² Byla součástí ilustračního materiálu *Hortulu anime* z roku 1520,⁴⁸³ o jehož osudech již bylo pojednáno výše (viz strana 55). Autorem štočku je Hans Springinklee.⁴⁸⁴

⁴⁷¹ KNEIDL č. 61.

⁴⁷² Příl. č. 2.5.2.

⁴⁷³ Knihovna Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou sg. XVI E 16 Norimberk 1520. CizBoh. CizBoh.

⁴⁷⁴ HOLLSTEIN, sv. 47, s. 102-103.

⁴⁷⁵ VD16 M 5614 Norimberk 1503. CizBoh.

⁴⁷⁶ HOLLSTEIN, sv. 47, s. 102-103.

⁴⁷⁷ KNEIDL č. 77. Příl. č. 2.3.5.6.

⁴⁷⁸ KNEIDL č. 24. Příl. č. 2.3.5.1.

⁴⁷⁹ KNEIDL č. 42. Příl. č. 2.3.5.5.

⁴⁸⁰ KNEIDL č. 49. Příl. č. 2.3.4.1-4. Příl. č. 4.31.

⁴⁸¹ HOLLSTEIN, sv. Jost Amman Book illustrations, part 10, s. 234-235.

⁴⁸² Příl. č. 4.31.

⁴⁸³ Knihopis č. 3171 Norimberk 1520. VD16 5117 Norimberk 1520.

⁴⁸⁴ HOLLSTEIN, sv. 76, s. 55.

2.3.3.3 Kázání křesťanská

Kázání křesťanská Friedricha Nausey⁴⁸⁵ vyšla v roce 1578 za spolupráce Peterleho a zdatného tiskaře Jiřího Černého. Protože v impresu je jako místo tisku označeno Staré Město pražské, předpokládám, že práce byla vytištěna v tiskárně Černého. Jak eviduje Knihopis,⁴⁸⁶ tato sbírka kázání vyšla již předtím u Šebestiána Okse.⁴⁸⁷ Oksovo vydání je vyzdobeno čtyřmi dřevořezy novozákonního obsahu, na podobě pozdějšího Peterleho a Černého cyklu se ale nijak neodrazily.

Ilustrace *Kázání křesťanských* jsou stylově různé. K jednotě přispívá snad jen jejich ohrazení dřevořezovými rámy⁴⁸⁸ nebo rámy z typografických ozdůbek. Jejich použitím tiskaři vyšli vstříc trendu, který propagoval o více než 15 let dříve ve svých *Biblische Figuren* Virgil Solis st.⁴⁸⁹ Hlavním ilustračním doprovodem je christologický cyklus čítající 54 dřevořezů o velikosti ca 50×62 mm otištěných na 61 místech.⁴⁹⁰ Působí renesančním dojmem. Kříženou šrafuru německých mistrů využívá řezáč jen zřídka. Netrpí strachem z bílé plochy, což jeho ilustracím propůjčuje vzdušný ráz blízký italským umělcům. Tváře účastníků jsou protáhlé a je-li to možné, snaží se řezáč modelovat jejich výraz. Většinou nepracuje s vrstvením plánu. Téměř nic ho tedy nespojuje s jinými ilustracemi z Peterleho dílny. Naopak Černý štočky hojně využíval,⁴⁹¹ a tak se domnívám, že je obstaral on. Z Peterleho zásob jistě pochází další dva štočky o velikosti ca 48×53 mm – později je otiskl i ve spisu *Vita Christi*. Další užitý cyklus jedenácti apoštolů a evangelistů o velikosti ca 67×49 mm vznikl původně za jiným účelem.⁴⁹² Řezáč štoček pracuje s robustní kříženou šrafurou, tvarující čáry využívá hojně při formování obličejů svatých. Figury jsou rozmístěny v přírodní scénérii, občas se v dálce tyčí stavba. Celkově působí štočky pozdně středověkým dojmem, snad pocházejí z tzv. Severinského ateliéru činného do roku 1542⁴⁹³ (v roce

⁴⁸⁵ KNEIDL č. 44.

⁴⁸⁶ Knihopis českých a slovenských tisků od doby nestarší až do konce 18. století [online]. [cit 2015-11-03]. Dostupný z: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS>.

⁴⁸⁷ Knihopis č. 6092 Praha 1561?

⁴⁸⁸ Příl. č. 3.2.1-12.

⁴⁸⁹ VD16 S 6974 Frankfurt nad Mohanem 1562.

⁴⁹⁰ Příl. č. 3.3.1-54, 3.5.1.

⁴⁹¹ Např. v roce 1590 otiskl v *Carmen de passione... a mortuis tertia die resurrectione, & triumpho D. N. I. C. Scriptum* (CizBoh neuvádí) Narození Krista (Příl. č. 3.3.5).

⁴⁹² Příl. č. 3.4.1-13, 3.5.2.

⁴⁹³ Blíže: VOIT, Petr. *Český knihtisk...*

1545 Jan Severin ml. otiskl štoček s apoštolem sv. Pavlem).⁴⁹⁴ Výjimkou je štoček vyobrazující sv. Jana Evangelistu, který sedí v místnosti spolu se svým atributem – orlem. Zpracování je jemnější (řezáč pracuje více s bílou plochou a používá útlejší linií), ale i chaotičtější (figura není tak dominantní jako ostatní svatí, navíc sedí). Štoček byl do cyklu přimíchán opět z jiného neznámého zdroje. Celý apoštolský cyklus (bez Jana Evangelisty) otiskl Jiří Melantrich či Daniel Adam v *Epištolách a evangeliích nedělních i svátečních*.⁴⁹⁵ Zdá se, že Peterle s Černým cyklus kromě *Kázání křesťanských* v žádné jiné publikaci nepoužili, a tak je pravděpodobné, že jej měli pouze vypůjčený z Melantrichovy tiskárny.

Předchozí podkapitola měla za úkol představit a zasadit do dobového kontextu náboženskou ilustraci vycházející z Peterleho tiskárny. Nad jiné dřevořezy vyniká ilustrační doprovod historie o životě Ježíše Krista opatřené modlitbami, kterou sepsal pod názvem *Vita Christi* Johann Habermann. Výborná práce řezáče christologických ilustrací umožňuje postavit publikaci vedle obdobných tisků lepší kvality vycházejících v německých zemích. Není divu, že se štočky staly inspirací pro budoucí tiskaře (užití u Dačických, v Tiskárně jezuitské). Kniha je zajímavá díky autorské předmluvě, která se pochvalně zmiňuje o tiskaři i o doprovodných ilustracích. Jazykově německá, česká a latinská mutace navíc umožňovala ilustrace rozšířit mezi širší okruh odběratelů.

2.3.3 Herbářová ilustrace

V produkci Peterleho tiskárny se nachází několik ilustrací herbářového typu. Tyto ilustrace byly otisknuty ve spisu Lukáše Martinovského *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkrantzlein*⁴⁹⁶ a na jednolistu z Dobřenského sbírky.⁴⁹⁷ Ačkoliv Martinovského spis z botanického hlediska není herbářem, vzhledem k povaze ilustrací je nutné přesunout se do kategorie medicínské literatury. Pravidelně rozšiřovaná oblast naukové prózy zabývající se výzkumem rostlin totiž úzce souvisela s lékařstvím a v aplikované rovině se realizovala zvláště v 15. a 16. století formou ustáleného herbáře.⁴⁹⁸ Herbář je knižně

⁴⁹⁴ VOIT, Petr. *Český knihtisk...*, s. 56, č. 15. Knihovna Národního muzea sg. 31 E 15 (unikát) Praha 1545.

⁴⁹⁵ Knihopis č. 17824 Praha 1553-99.

⁴⁹⁶ Poprvé nejspíše KNEIDL č. 51.

⁴⁹⁷ KNEIDL č. 29.

⁴⁹⁸ VOIT, s. 135, heslo Botanika.

vydaný seznam a popis lékařsky využitelných rostlin a jejich částí. Dle vzoru středověkých rukopisných fyziologů je ještě v některých tiscích 16. století patrná snaha obsáhnout i přírodniny a říši zvířat. Součástí herbáře mohl být i přídavek o destilaci. Nauková ilustrace, determinovaná praktickým posláním herbáře, se koncentrovala na celek i na detail (kořen, květ, list, plod).⁴⁹⁹

Botanická ilustrace je spjata s nejstaršími dějinami knihtisku; první herbář vyšel v letech 1483-4 v Itálii,⁵⁰⁰ a to latinsky. Jako „Kräuterbuch-Stadt“ však byla díky Petru Schöffferovi a Jacobu Meydenbachovi⁵⁰¹ označována Mohuč. Až do 30. let 16. století herbáře čerpaly z osvědčených středověkých zdrojů. Od tradičních zdrojů bylo opouštěno postupně díky nastupující metodě botanického výzkumu – exaktnímu pozorování.⁵⁰² Text prvního českého tištěného herbáře Jana Černého roku 1517⁵⁰³ sice také čerpal ze středověkých předloh, leč autor Černý i vydavatel Mikuláš Klaudyán text obohatili o své vlastní zkušenosti. Ilustrace, jež Klaudyán obstaral,⁵⁰⁴ se ovšem inovativním směrem neubíraly, zůstávaly poplatné zobrazovací tradici přelomu 15. a 16. století.⁵⁰⁵ Rozdíl v obou přístupech je jasně patrný při srovnání jarních rostlin Erharda Reuwicha⁵⁰⁶ pro *Gart der Gesundheit* z roku 1485,⁵⁰⁷ které jsou silně konzervativní, kdežto Dürerův žák Hans Weiditz⁵⁰⁸ v latinském Brunfelsově herbáři *Herbarum vivae icones* 1530-1536⁵⁰⁹ již plně rozvinul schopnost pozorovat a reprodukovat přírodu.⁵¹⁰ Ve Frankfurtu se rychle rozšířil *Kreutterbuch* z roku 1533,⁵¹¹ ke kterému tiskař Egenolff přidal *Distillierbuch* Hieronyma Brunschwiga, což Kunze

⁴⁹⁹ VOIT, s. 349, heslo Herbář.

⁵⁰⁰ VOIT, s. 349, heslo Herbář.

⁵⁰¹ Botanická kompilace Johanna Wonneckeého von Cube *Hortus sanitatis* (Mohuč: Jakob Meydenbach, 1491) byla mnohokrát přetiskována především ve Štrasburku.

⁵⁰² KUNZE, s. 430.

⁵⁰³ Knihopis č. 1767 Norimberk 1517.

⁵⁰⁴ Bohatcová zjistila, že nejčastější oporou obrazového doprovodu byla nejspíše výše zmíněný *Hortus sanitatis* 1491 a jeho německé znění *Gart der Gesundheit* (Štrasburk, Johann Grünninger ca 1485-1586). BOHATCOVÁ, Mirjam. *Čtení na pomezí botaniky...*, s. 17-18.

⁵⁰⁵ *Tamtéž*, s. 3-34. VOIT, Petr. *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*, s. 396-397.

⁵⁰⁶ THIEME-BECKER, 28. sv., s. 80.

⁵⁰⁷ Wonnecke, Johann: *Gart der Gesundheit*. GW M09766 Mohuč 1485.

⁵⁰⁸ THIEME-BECKER, 35. sv., s. 269-271.

⁵⁰⁹ 1. sv. poprvé VD16 B 8499 Štrasburk 1530, 2. sv. poprvé VD16 B 8500 Štrasburk 1531/32, 3. sv. se mi nepodařilo dohledat.

⁵¹⁰ KUNZE, s. 431.

⁵¹¹ VD16 W 4363 Frankfurt nad Mohanem 1533.

označuje za velice podařený tah.⁵¹² Nabízí se připomenout, že po obdobném prostředku sáhl při tisku Černého Herbáře už v roce 1517 Mikuláš Klaudyán, v jeho závěti z roku 1521 se však hovoří o asi 300 neprodaných exemplářích.⁵¹³ Dokumentem o vztahu autora a ilustrátora je předmluva Leonharda Fuchse k *De historia stirpium commentarii insignes* z roku 1542,⁵¹⁴ v níž Fuchs vyjadřuje hluboký respekt k práci malířů Heinricha Füllmauera⁵¹⁵ a Albrechta Meyera⁵¹⁶ pracujících spolu s dřevořezáčem Veitem Rudolfem Specklinem.⁵¹⁷ Vzniklé obrazy však nevyzařují tak harmonickým spojením vědecké přesnosti a uměleckého ztvárnění jako u Weiditze.⁵¹⁸ Protože cena velkých herbářů byla vysoká, začaly být vydávány v kapesním formátu. Každá rostlina měla vyhrazenou svoji stranu, označena byla pouze latinským a německým názvem, doprovodný text chyběl úplně (např. tzv. *Kleine Fuchs* z roku 1545⁵¹⁹). Následně přišla specializace na floru, která v daném místě skutečně rostla. Kupř. Hieronymus Bock sepsal německojazyčný spis zaměřený na byliny rostoucí v německých oblastech.⁵²⁰ Přesvědčil však Wendela Rihela, aby knihu vytiskl bez ilustrací. Jak je zmíněno v předmluvě ke druhému vydání, čtenáři navyklí na obrazový doprovod první vydání bez obrázků nepřijali. Druhé vydání⁵²¹ již bylo vyzdobeno dřevořezy mladého Davida Kandela,⁵²² který rostliny, keře, stromy a jejich plody překreslil dle autorových pokynů pouze v základních rysech, bez umělecké invence. Ve spojení názorných obrázků a prakticky namířeného textu vznikla jednoduchá srozumitelná příručka, která si získala velkou oblibu širokého kruhu čtenářů.⁵²³ Herbáře vycházely také u Egenolffů, kteří opakovaně vydávali herbář svého příbuzného Adama Lonicera.⁵²⁴ Použitý text i dřevořezy nepřišly s ničím novým, jejich úspěch nejspíše tkvěl ve značné pozornosti věnované destilaci bylin.⁵²⁵ Celoevropskou senzací se stala díla italského lékaře Pietra

⁵¹² KUNZE, s. 431-432. Již dříve však byl připojován přídavek o pálení a destilování vod Michaela Schricka. Poprvé publikovaný: GW M36475 Augsburg 1478.

⁵¹³ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Čtení na pomezí botaniky...*, s. 13.

⁵¹⁴ VD16 F 32 Basilej 1542.

⁵¹⁵ THIEME-BECKER, 12. sv., s. 560.

⁵¹⁶ THIEME-BECKER, 24. sv., s. 461.

⁵¹⁷ THIEME-BECKER, 31. sv., s. 346.

⁵¹⁸ KUNZE, s. 432.

⁵¹⁹ VD16 F 3246 Basilej 1545.

⁵²⁰ VD16 B 6015 Štrasburk 1539.

⁵²¹ VD16 B 6016 Štrasburk 1546.

⁵²² THIEME-BECKER, 19. sv., s. 514-515.

⁵²³ KUNZE, s. 433-434.

⁵²⁴ Poprvé VD16 L 2414 Frankfurt nad Mohanem 1551.

⁵²⁵ KUNZE, s. 436.

Andrea Mattioliho. V roce 1554 vyšel v Benátkách jeho komentář k Dioscoridovi.⁵²⁶ Ve stejném roce se Mattioli usadil v Praze jako lékař habsburského místodržícího českých zemí arcivévody Ferdinanda Tyrolského. Nadále však spolupracoval s benátským tiskařem Vincenzem Valgrisim, který se spolu s Jiřím Melantrichem podílel na vydání Mattioliho herbáře v roce 1562⁵²⁷ v češtině (volně přeložil a obohatil o vlastní zkušenosti Tadeáš Hájek z Hájku). Herbář byl vybaven ilustracemi nakreslenými „ad vivum“, které nepocházely ani v nákresech, ani ve štočcích z jedné ruky (a doprovází je množství signatur).⁵²⁸ Na konec knihy byl opět připojen spis o destilování. Herbář se o rok později dočkal i německojazyčného vydání s novými či pozměněnými dřevořezy.⁵²⁹ Pak Mattioli všechny štočky poslal do Benátek, kde je nadále používal Vincent Valgrisi.⁵³⁰

V roce 1580 Peterleho tiskárnu opustil nábožensky vzdělavatelský spis Lukáše Martinovského⁵³¹ s herbářovými ilustracemi *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkrantzlein*, o rok později v češtině jako *Křesťanských pobožných panen věneček*

⁵²⁶ EDIT16 37627 Benátky 1554.

⁵²⁷ Knihopis č. 5416 Praha 1562.

⁵²⁸ Totožnost tvůrců štočků tohoto vydání, i dalších zahraničních vydání, je předmětem dohadů. Claus Nissen upozorňuje např. na dřevořezy užitě v Camerariově edici Mattioliho herbáře, které měl vytvořit „nějaký“ dřevořezáč Peterlin povoláný za tímto účelem do Norimberku. NISSEN, Claus. *Die botanische Buchillustration: ihre Geschichte und Bibliographie*. 2. vyd. Stuttgart: Hiersemann, 1966, s. 56. ISBN 3-7772-6614-0. Rudolf Weigel identifikuje několik umělců, kteří se na pracích měli podílet (jmenuje některé s důrazem na zmíněného Peterlina): „zuerst ein Züricher Künstler (wohl Asper...) dann ein Prager Künstler, dann W. Meierpeck aus Meissen u. Peterlin in Nürnberg, und die Strassburger Künstler B. Jobin, Seb. Franck, ... ferner als Maler oder Illuministen, der obige Peterlin, Brechtel und Amman.“ WEIGEL, Rudolph. *Rudolph Weigel's Kunstkatalog: Fünfzehnte bis einundzwanzigste Abteilung*. Leipzig: Rudolph Weigel, 1850, s. 19-20. Je možné, že Peterlin byl ve skutečnosti Peterle a pracoval jako dřevořezáč či malíř a iluminátor na Mattioliho publikaci *De plantis* vydané u Joachima Cameraria (VD16 M 1613 Frankfurt nad Mohanem 1586)? Zdá se, že jde o pouhé dohady, které doposud nebyly potvrzeny. Bližší informace o dřevořezáči Peterlinovi jsem nenalezla.

⁵²⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*, s. 35-58.

⁵³⁰ Zajímavý je další osud štočků: V 18. století se dostaly k francouzskému botanikovi Henrimu Louisovi Duhamelovi du Monceau, který 154 kusů použil pro své pojednání o stromech a keřích. Tato část se ztratila, zbytek zůstal v majetku dědiců. Štočky pak byly prodány až roku 1956. Část se dostala do USA, další se občas objevují na francouzských aukcích. VĚTVIČKA, Václav. *Tadeáš Hájek z Hájku jako botanik*. In: DRÁBEK, Pavel. *Tadeáš Hájek z Hájku*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 2000, s. 101.

⁵³¹ Lucas Martini (1548-1599) zastával kněžské úřady v Zeitzu, Nordhausenu a Braunschweigu. Srov. Bildindex: der Kunst und Architektur Thesaurus [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj67099879>>. Jaroslava Kašparová čerpala z Jöcherova Allgemeines Gelehrten-Lexikonu (1750-1751. Bd. 3, s. 230): Magistr filosofie, arciděkan v Zeitzu, žil ještě roku 1604. In: KAŠPAROVÁ, Jaroslava. „Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti“ Alžběty Homutové z Harasova a Bibiany z Pernštejna. In: Východočeský sborník historický. 1996, 5, s. 3. Josefu Jirečkovi se nepodařilo zjistit nic více, než se dočetl v předmluvě *Věnečku* v roce 1581. JIREČEK, Josef. *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*, Svazek II., s. 17.

poctivosti. Kritické vydání této verze vyšlo v roce 2008 v edici *Gender v českých preskriptivních diskurzech raného novověku (v literatuře o ženství, panenství, vdovství, manželství a ženském těle)*.⁵³² Nábožensky vzdělavatelské spisy určené ženám se začaly koncem 16. a na počátku 17. století objevovat ve velkém počtu, zejména z pera příslušníků Jednoty bratrské a právě luterských autorů. Tyto oblíbené publikace vydávané povětšinou v praktickém „kapesním“ vydání se obracely k ženám vdaným i speciálně k dívkám svobodným.⁵³³ O jejich oblíbenosti svědčí, že německou mutaci *Věnečku Peterle* roku 1580 nabízel na postním (Velikonočním) knižním veletrhu ve Frankfurtu.⁵³⁴

Součástí německého vydání jsou předmluvy Johanna Habermanna a autora Lukáše Martinovského, české vydání obsahuje navíc předmluvu tiskaře. Tiskař se hlásí k nákladu na vytištění („a ode mne s nemalým nákladem k vytištění způsobeno“),⁵³⁵ o ilustracích se bohužel nezmiňuje. Habermann vystupuje jako „učitel Písma svatého a nejvyšší správce Naumburského záduší a v Caycu“,⁵³⁶ který předkládané dílo schvaluje a zmiňuje se o autorovi: „Protož také schvaluji tu práci a pilnost ctihodného a učeného pana mistra Lukáše Martinovského, skrze svého milého spolutovaryše a pomocníka v Pánu Bohu, kterýž jest tyto knížky, *Věneček poctivosti* k užitku všem křesťanským pannám, udělal a sepsal, v nichž se všelijaké kvítíčko, jehož se k věncům užívá, i s přirozením barvou, povahou a mocí se vypisuje a oznamuje.“⁵³⁷ Autor Martinovský potvrzuje, že je Habermannovým spolupracovníkem v Zeitzu: „Netoliko posluhováním v kázání Slova Božího, kteráž jsem v této obci křesťanské v Ceycu, spolu s jinými ctihodnými v témž Slovu spomocníky svými ji poručenu a svěrenou maje

⁵³² RATAJOVÁ, Jana, ed. a LUCIE STORCHOVÁ, ed. *Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2008. 591 s. ISBN 978-80-86197-95-1. Autorky do svazku vedle *Věnečku* zařadily *Rozkoš a zvůli panenskou* a *Korunku aneb vínek panenský* Adama Klementa Plzeňského, *Zahradu panenskou* Daniela Hussonia Pacovského, *Vdovství křesťanské* Jana Hertvicia Pražského a *Ku poctivosti a k potěšení počestnému pohlaví ženskému* Havla Žalanského Phaëtona. Následující dvě studie Marie Storchové a Jany Ratajové se zabývají čistě genderovou analýzou.

⁵³³ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. „*Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*“ Alžběty Homutové..., s. 190.

⁵³⁴ WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*, s. 456.

⁵³⁵ KNEIDL č. 53, s. A2a.

⁵³⁶ KNEIDL č. 53, s. A4a.

⁵³⁷ KNEIDL č. 53, s. A3a-A3b. Fráze *skrze svého milého spolutovaryše* mne vedla ke spekulaci, zda Habermann nezmiňuje tiskaře. Avšak původní německá verze se vyjadřuje přesněji: *Darum lobe ich auch die Arbeit und den fleiß des Ehrwürdigen unnd Wolgelehrten herrn Magistri Lucae Martini, meines lieben Collegen un[d] Mitgehülffen in dem Herren, welcher dieses Büchlein, der Ehrenkrantz genant... gemacht hat...* KNEIDL č. 51, s. A3b.

posavád, ale jako nehodný služebník Páně činíval, nýbrž také i tímto spisem pobožným k napomenutí v takové malé knížce jako manuálu vytačený... v kterémžto spisu jsem toliko jediný stav života lidského, totižto stav panenský před sebe vzav... vidělo se mi za dobré tuto knížku vydati.⁵³⁸ Dále dává na srozuměnou, že na trhu chybí publikace, která by pomáhala rodičům vychovávat dceru (mimo klášterní způsob), „aby hanby a lehkosti nedošla.“⁵³⁹ Postup autorovy práce byl následující: „Já sem pak všelijaké Ctnosti spolu s uvážením jich příčinami, na kvítíčka a bylinky, kterýchž se k věncům užívá (o jichž to moci a způsobu vypsání z nejznamenitějších a nejslovutnějších prostých herbářův Dioscorida a Matheola vzavši), to na všelikú barvu hedvábnú, zlaté i stříbrné šňůrky vztáhl.“⁵⁴⁰ O druhé části spisu, ve které se nachází vyobrazení květin, píše: „Všecky Ctnosti panenské zejména pořád položíme a je skrze kvítíčko a bylinky, jichžto se k věncům užívá, vysvětlíme a vyjádříme.“⁵⁴¹ Květiny tak slouží jako literárně manýristická alegorie panenských Ctností, aby je dívkám snadněji zpřístupnily.

Vzhledem ke své profesi Peterle jistě znal ilustrace k dílům Andrea Mattioliho, která vycházela u Jiřího Melantricha v době, kdy Peterle již byl činný v Praze (v roce 1562 se s Kozlem podílel na jednolistovém pohledu na Prahu, viz kapitola 2.3.1.1 Veduta Prahy). Tyto ilustrace dokonce mohly zaangažovanému dřevořezáči sloužit jako předloha (o čemž svědčí i výše uvedená autorova zmínka o Mattiolim v předmluvě). Porovnala jsem vyobrazení rostlin z *Věnečku*⁵⁴² s českým a německým Mattioliho herbářem.⁵⁴³ Pomínou-li vysokou uměleckou úroveň Mattioliho štočků oproti Peterleho verzi, vyznačují se Mattioliho rostliny značnou bujností, a ve většině případů je jejich součástí kořen. Tvůrce Peterleho štočků si často z trsu vybral jen část (Majoránka, Polej, Trojník, Karafiát, Levandule, Yzop), nebo vyřezal značně řidší trs (Fialka, Cypřiš, Nevadlec, Bazalka). Stavba rostlin (např. jejich zakřivení) je však velice podobná, nejlépe je to vidět u Kohoutku, Trojníku, Růže, Rozmarýny a Yzopu. Kořeny má u Peterleho jen Kohoutek, Smil, Trojník a Sedmikráska, popř. Narcis. Jak dokázal

⁵³⁸ KNEIDL č. 53, s. A8b-A9b.

⁵³⁹ KNEIDL č. 53, s. A10b.

⁵⁴⁰ KNEIDL č. 53, s. A11a.

⁵⁴¹ KNEIDL č. 53, s. B3b.

⁵⁴² Příl. č. 2.4.5-24.

⁵⁴³ Uvádím stranu s odpovídajícím vyobrazením v Herbáři 1562 (1563) v pořadí dle Peterleho: Petrklíč Kkk6a (Ppp5a), Karafiát Cc1b (O5a), Bílá fiala Vv4a (Qq1a), Fialka Lll5b (Kkk4a), Cypřiš Kk2a (Aa4b), Majoránka M5b (Ee1a), Polej Kk6a (Bb4a), Kohoutek Rr1a (Ll6a), Smil Kk4a (Aa7b), Trojník Lll6b (Kkk5a), Nevadlec Eee6b (Aa8b), Bazalka Z6a (K5b), Růže H6b (L1a), Karafiát Fff1b (Ggg3a), Routa Nn1b a Nn2a (Ee6a, Ee6b), Rozmarýna Pp4b (Ii3a), Levandule B1a (B2a), Narcis chybí (Zzz4b), Yzop Kk3a (Aa6a), Sedmikráska Xx4a (Ss3a).

již úspěch dřevořezů Davida Kandela,⁵⁴⁴ zjednodušení štočků v zájmu zlepšení jejich názornosti nemusí být vždy na škodu. Peterleho štočky se vyznačují jistou obrysovou linkou a krátkou zpravidla nekříženou šrafurou. Protože Martinovského spis není botanický (květiny slouží pouze jako symboly panenských Ctností), mohl si řezáč dovolit vyobrazení květiny obohatit o talíř s květy (Petrklíč, Bílá Fiala) nebo o květináč (Karafiát, Cypřiš). Jaroslava Kašparová o ilustracích napsala: „Princip ilustrativní názornosti je přítomen i ve výtvarné složce dílka (obrázek šlechtičny vijící věneček v květinové zahrádce, přímo „herbářové“ ilustrace jednotlivých květin a bylin, názorné zobrazení věnečku, jeho nosných a zdobných částí).“⁵⁴⁵ Použitím zmíněného talíře s květy či květináče se kreslíř odklonil od naukové ilustrace směrem k asociativní funkci, a tak došlo k přechodu k ilustraci beletristické.

Frontispis německých vydání *Věnečku* tvoří dřevořez šlechtičny v zahradě.⁵⁴⁶ Vyobrazení zahrad byla běžným ilustračním materiálem herbářů.⁵⁴⁷ Vedle herbářů však vznikaly už ve 13. století rukopisy pojednávající o středověké mariánské a christologické symbolice květin. Ta vrcholila na obrazech nizozemských mistrů 15. století (např. Jana van Eycka⁵⁴⁸), od 16. století byla symbolika květin rozvinuta také v zátiších zejména manýristických umělců (např. Jorise Hoefnagela⁵⁴⁹).⁵⁵⁰ Tzv. „Mariino rostlinstvo“ se nachází v námětu Zahrady uzavřené (Hortulus conclusus), která symbolizuje neposkvrněné početí Panny Marie. Vzhledem k obsahu Martinovského *Věnečku* považují za pravděpodobné, že předobrazem šlechtičny v bylinkové zahradě mohla být právě Panna Marie v zahradě uzavřené.

O úspěchu německého znění *Věnečku* *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkrantzlein* svědčí opakovaná vydání v letech 1581,⁵⁵¹ 1584,⁵⁵² 1585⁵⁵³ u Peterleho st. a po

⁵⁴⁴ VD16 B 6016 Štrasburk 1546.

⁵⁴⁵ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. „Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti“ Alžběty Homutové..., s. 190-191.

⁵⁴⁶ Příl. č. 2.4.2.

⁵⁴⁷ Např. Lonicerovy herbáře, poprvé VD16 L 2414. (Frankfurt nad Mohanem, Christian I Egenolff, 1551).

⁵⁴⁸ THIEME-BECKER, 11. sv., s. 133.

⁵⁴⁹ THIEME-BECKER, 17. sv., s. 193-195.

⁵⁵⁰ ROYT, Jan a Hana ŠEDINOVÁ. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta 1998, s. 80-81. ISBN 80-204-0740-5.

⁵⁵¹ BOK 106, VD16 XL 51 Praha 1581.

⁵⁵² BOK 108, VD16 XL 29 Praha 1584.

⁵⁵³ BOK 109.

tiskařově smrti v roce 1590⁵⁵⁴ u Peterleho ml., potažmo v letech 1595⁵⁵⁵ a v roce 1602⁵⁵⁶ u Marina z Jenčič a 1604⁵⁵⁷ v Hamburku u Philippa van Ohra. Jaroslava Kašparová informovala o dánských vydáních.⁵⁵⁸ Jedná se o překlad do dánského jazyka *Alle christelige oc dydelige Jomfruers A Erekrantz*. Podle online katalogu Královské knihovny v Kodani⁵⁵⁹ vyšel tento spis v dánštině poprvé v Kodani v roce 1594 u Laurentze Benedichta. Benedicht měl spis znovu vytisknout v roce 1604. Kašparová ve svém článku ovšem píše, že první vydání vyšlo roku 1599 v Kodani, druhé pak v roce 1604 v Lübecku. Katalog eviduje další dvě kodaňská vydání v roce 1614 u Henricha Waldkircha a roku 1622 u Salomona Sartoria. Poslední vydání uvedené v katalogu se uskutečnilo v roce 1660 v Sorø. Kašparová zmiňuje vydání datovaná přibližně lety 1650 a 1660. I v Dánsku tedy byl o tuto příručku velký zájem. Kašparová měla příležitost studovat exemplář kodaňského vydání z roku 1614 v Národní knihovně v Paříži. Domnívá se, že bylo použito stejných štočků jako u pražských vydání, leč dánské ilustrace nebyly kolorovány.⁵⁶⁰ Tuto informaci se mi bohužel nepodařilo ověřit.⁵⁶¹

Podkapitola představila Martinovského nábožensky vzdělávací spis, ve kterém Peterle použil ilustrace, pro něž našel předlohy v herbářích (snad v Mattioliho herbáři vydaném v Praze). Rostliny obohatil o některé umělecké motivy, a tudíž došlo k odklonu od botanické k beletristické ilustraci. Publikace byla na našem území vydána několikrát jak v češtině, tak v němčině – německojazyčnou verzí Peterle dokonce nabízel na frankfurtském trhu. Kromě toho našel spis včetně ilustrací příznivce v Dánsku, kde byl též několikrát vydán.

⁵⁵⁴ VD16 XL 30 Praha 1590.

⁵⁵⁵ Strahov sg. BA VII 31 Praha 1595.

⁵⁵⁶ VD17 12:104219N Praha 1602.

⁵⁵⁷ VD17 32:631098D Hamburk 1604.

⁵⁵⁸ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. *Křesťanských pobožných panen věnček poctivosti a jeho kodaňské vydání z roku 1614*. In: *Knihy a dějiny*, 1996, 3, č. 2, s. 1-5.

⁵⁵⁹ The Royal Library and Copenhagen University Library Service. REX [online]. [Cit. 2015-02-28]. Dostupný z: <www.kb.dk/en/ext_links/REX>.

⁵⁶⁰ KAŠPAROVÁ, Jaroslava. *Křesťanských pobožných panen věnček postivosti a jeho kodaňské vydání...*, s. 1-2.

⁵⁶¹ Vydání z let 1594 a 1614 jsou zdigitalizovaná v databázi Early European Books [online]. [Cit. 2015-10-21]. Dostupný z: <<http://eeb.chadwyck.co.uk/>>. Nepodařilo se mi do této databáze získat přístup.

2.3.4 Ilustrace administrativních tisků

Administrativní tisky upravují vztah mezi určitým stupněm státní (popř. církevní) správy a obyvatelstvem. Týkají se správní, soudní, poddanské, hospodářské, finanční, vojenské, bezpečnostní či církevní agendy. Byly vydávány mnohdy dvojjazyčně dvorskými tiskaři nebo dvorskými tiskárnami, a to z větší části na základě privilegia. O monopol na tyto tisky výrobci nežádali z důvodů prestižních, ale i ekonomických, protože společenské postavení objednavatele zaručovalo jak úhradu výloh, tak potřebný odbyť.⁵⁶² Ačkoliv Peterle vydal několik administrativních tisků, formulaci „Cum Gratia & Privilegio“ jsem našla pouze na příloze k mincovnímu mandátu z roku 1577 s nebernými (nepovolenými) toлары vydané ve formě jednolistu.⁵⁶³ Jako dvorský tiskař se na pražských impresech tituluje až Jan Schumann st. a ml.⁵⁶⁴

K výzdobě administrativních tisků se od 16. do 19. století zcela konstantně užíval jen zemský znak, vlys a koncová viněta.⁵⁶⁵ Mezi výjimky patří usnesení zemského sněmu, která byla na úvod opatřována ilustrací s námětem zasedání sněmu, např. v *Právech a zřízeních zemských*, která vyšla v roce 1564 u Jiřího Melantricha.⁵⁶⁶ Též v novelizaci tzv. narovnání o hory a kovy *Publication des Newen Pergwercks Vergleichung im Königreich Böhmen*⁵⁶⁷ Peterle uveřejnil velký dřevorez s vyobrazením staré sněmovny ve starém královském paláci na Pražském hradě během jednání českého zemského sněmu, nebo soudu.⁵⁶⁸ Uprostřed na trůnu sedí panovník, u jeho nohou nejvyšší pražský purkrabí, po stranách pak královská rada. Postavy účastníků jsou tvarovány kratší nesouměrnou šrafurou. Na katedře se nachází nejvyšší písař Království českého a nižší úředníci. V popředí se účastníci scházejí ke sněmu či soudu. Obličejové nižších a nově

⁵⁶² VOIT, s. 41, heslo Administrativní tisky.

⁵⁶³ Mandát vč. přílohy měl být rozeslán do všech královských, panských a rytířských měst. Zde měl být v době konání trhů po čtyři týdny pravidelně vyhlášován a vyvěšen na obvyklém místě (např. na vratech radnice). VOREL, Petr. *Od pražského groše ke koruně české: průvodce dějinami peněz v českých zemích*. Praha: Rybka, 2000, s. 154. ISBN 80-86182-36-3. Knižní forma nebyla pro vyvěšení mandátu vhodná, proto byl mandát vyroben i v otevřené formě. Reprodukcí „Nebertný toлары“ otiskl Petr Vorel v knize *Od českého groše...*, s. 155. Na jednolistu chybí Peterleho impresum, ale obsahuje stejné ilustrace mincí jako Peterleho knižní vydání z roku 1577 (KNEIDL č. 41).

⁵⁶⁴ VOIT, s. 920, heslo Tiskař.

⁵⁶⁵ VOIT, s. 41, heslo Administrativní tisky.

⁵⁶⁶ Knihopis č. 14317 Praha 1564. Vyobrazení in: SCHWARZENBERG, Karel. *Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918*. Praha: Melantrich, 1939, s. 58. Knihy Řádu.

⁵⁶⁷ KNEIDL č. 36.

⁵⁶⁸ Příl. č. 2.5.1.

příchozích úředníků jsou tvarovány pečlivěji než obličej krále a vyšších úředníků. Zdi sálu jsou vyšrafovány tenkou hustou křížovou šrafurou. Trůn a katedru zdobí ornamenty.

V roce 1577 vyvrcholila akce zemského sněmu, která měla stabilizovat a očistit českou a moravskou měnu od nežádoucích příměsí, a to určením berných (tj. povolených) a neberných (tj. nepovolených) zahraničních mincí v peněžním oběhu zemí Koruny české. Výsledný mandát byl vydán jménem nového panovníka Rudolfa II.⁵⁶⁹ Nařízení bylo vytištěno v Peterleho tiskárně česky poprvé v roce 1577.⁵⁷⁰ Ač projekt měnové reformy v Čechách přinesl své hmatatelné výsledky, pronikání cizích platidel do domácího oběhu odstranit nedokázal. Císařské mandáty se tak staly stálou součástí hospodářského života rudolfínské doby.⁵⁷¹ Z Peterleho tiskárny putovaly další českojazyčné edice v letech 1583 a 1588.⁵⁷² Německy mandát vyšel jistě v roce 1588.⁵⁷³ Václav Bok eviduje též německou verzi tohoto mandátu z neznámého roku.⁵⁷⁴ Na otcovu tradici navázal Peterle ml. německy v roce 1592, dále česky a německy roku 1593.⁵⁷⁵

Petr Vorel označuje obrazovou přílohu mandátu z roku 1577 jako „mimořádně kvalitní, do té doby v Čechách u panovnických mandátů nevídanou“.⁵⁷⁶ Otevřená forma mandátu obsahuje dle Vorlových údajů ilustrace 132 berných tolarů, 117 neberných tolarů, 41 ostatních neberných mincí a blíže nespécifikovaného počtu zlatých mincí.⁵⁷⁷ Knižní edice z roku 1577 obsahuje celkem 457 štočků s mincemi vyobrazenými z aversu a reversu. Vzhledem k tomu, že tento typ ilustrace má být především názorný, lze jen špatně sledovat umělcovu invenci. Byla užita jistá obrysová linie a střídá šrafura. Mince jsou zařazeny do čtyř skupin: berné tolary, neberné tolary, neberné groše a zlaté mince. Pokud to bylo možné, použil tiskař stejné štočky znovu i v dalších edicích. Novější mince nepochází od stejného řezáče a jsou zpravidla horší kvality. Následující známá edice z roku 1583 obsahuje kromě již jmenovaných kategorií navíc ostatní

⁵⁶⁹ VOREL, Petr. *Od pražského groše...*, s. 154.

⁵⁷⁰ KNEIDL č. 41.

⁵⁷¹ VOREL, Petr. *Od pražského groše...*, s. 156.

⁵⁷² KNEIDL č. 57, 73.

⁵⁷³ KNEIDL č. 76.

⁵⁷⁴ BOK č. 100.

⁵⁷⁵ KNEIDL č. 87, 88, BOK č. 114.

⁵⁷⁶ VOREL, Petr. *Od pražského groše...*, s. 147.

⁵⁷⁷ *Tamtéž*, s. 156.

neberné mince. V obnoveném mandátu z roku 1588 dochovaném v češtině i v němčině jsou obsaženy berné tolary, neberné tolary a ostatní neberné mince. Peterle ml. si v letech 1592 a 1593 vystačil se štočky po svém otci, nový štoček musel dát zhotovit jen výjimečně. Nově pořízené štočky jsou však dobré kvality, o čemž je možné se přesvědčit např. na Brunšvickém tolaru, který nese letopočet 1590 (tedy dva roky po smrti Peterleho st.).⁵⁷⁸ Peterle ml. vytiskl jednak berné tolary jednak zlaté a stříbrné mince. Počet mincí v jednotlivých edicích udává následující tabulka.

KNEIDL č.	Rok vydání (jazyk)*	Berné tolary	Neberné tolary	Neberné groše	Ostatní neberné mince	Zlaté, popř. stříbrné mince
Otevřená forma	1577 (ČJ)	132	117	X	41	???
41	1577 (ČJ)	222	124	47	X	64
57	1583 (ČJ)	238	124	47	70	63
73	1588 (ČJ)	249	143	X	109	X
76	1588 (NJ)	249	143	X	109	X
87	1592 (NJ)	184	X	X	X	17
88	1593 (ČJ)	184	X	X	X	17

Tab. č. 1: Počet mincí vyobrazených v mincovních mandátech z Peterleho tiskárny

*ČJ=český jazyk, NJ=německý jazyk

Starší mincovní nařízení s vyobrazenými mincemi před Peterlem nechal vydat Ferdinand I. roku 1561 u Jiřího Melantricha.⁵⁷⁹ Na konci nařízení se nachází sedmnáct mincí z aversní i reversní strany. Zdá se, že Peterleho soubor štočků s mincemi je na našem území ojedinělý, avšak je třeba mít na paměti, že administrativní tisky jsou jen málo probádanou oblastí české knihovny.⁵⁸⁰

Kapitola o ilustraci představila dochovanou zásobu Peterleho ilustračních štočků. Byla započata obrazovým doprovodem příležitostných tisků reprezentativní i dokumentární povahy. Ilustrace nechyběly ani v Peterleho knižní produkci. Jejich motivy jsou bohužel

⁵⁷⁸ KNEIDL č. 88, s. F1a.

⁵⁷⁹ Knihopis č. 17799 Praha 1561.

⁵⁸⁰ Do Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století byly administrativní tisky zařazovány jen výjimečně.

chudé, zpravidla spadají do náboženské sféry. I ilustrace herbářového typu sloužila mravně výchovným záměrům luteránských kněží. Jak dokázala poslední podkapitola, ilustrace se nachází v některých Peterleho administrativních tiscích. Zakázka na výrobu mincovních mandátů je dokonce jedním ze svědků skutečnosti, že Peterleho tiskárna byla živností vyhledávanou státními orgány za účelem výroby kvalitních a zároveň levných ilustrovaných tisků.

Závěr

Tato diplomová práce si kladla za cíl shromáždit dřevořezy, popř. další grafické práce Michaela Peterleho, popř. jeho syna. Vznikla rozsáhlá příloha, která je součástí práce. Všechny knihovny, které jsem navštívila, mi materiál ochotně poskytly ke studiu.⁵⁸¹ Většina knihoven mi umožnila alespoň část tisků nafotit, popř. poskytla tisk v reformátované podobě.⁵⁸² V tom případě jsem se setkala s problémem vzniklým faktem, že originály reformátovaných dokumentů (ať už převedených na mikrofilm či do digitální podoby) nejsou poskytovány ke studiu. Nastal tak problém se změřením velikosti dřevořezů, občas jsem si dokonce nedokázala o velikosti originálu udělat dostatečnou představu, protože u digitálního dokumentu chybělo měřítko. Přesto mi nesmírným pomocníkem při hledání Peterleho dřevořezů i při komparaci jeho dřevořezů s cizinou byly kromě reprodukcí otištěných v literatuře databáze s knihami ve zdigitalizované podobě.⁵⁸³ Soustředěný materiál byl podroben analýze, a to v kontextu s formou jeho zveřejnění. Např. bylo zkoumáno, zda ilustrace jednotlivců souzní s přitištěnou zprávou. Nejedná se ovšem o kompletní analýzu Peterleho tiskové produkce. Předmětem podrobnějšího výzkumu byly pouze tisky obsahující ilustrace či zajímavý dřevořezový dekor. Tuto práci komplikoval nízký stupeň zpracování tiskové produkce poslední třetiny 16. století u nás. Přesto průzkum Peterleho tisků a literatury pojednávající o jeho díle dokázal přinést nový pohled na tiskovou produkci 70. a 80. let 16. století u nás. Peterle se totiž zasloužil o růst české manýristické knihy, jež dosáhla rozkvětu na přelomu 16. a 17. století.

První část práce byla výsledkem studia literatury v průběhu práce na části druhé. Vylíčila dostupné informace o Peterleho životě a díle a snažila se doplnit a snad i překonat Kneidlovu studii. Na Peterleho zde bylo hleděno nejen jako na tiskaře, ale

⁵⁸¹ Za poskytnutí starých tisků ke studiu děkuji těmto paměťovým institucím: Knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Národní knihovně České republiky, Knihovně Národního muzea, Severočeskému muzeu v Liberci a Moravské zemské knihovně v Brně. Za poskytnutí literatury děkuji kromě již uvedených Národní galerii v Praze a Fachbereichbibliothek Kunstgeschichte Universität Wien.

⁵⁸² Knihovna Národního muzea umožňuje vyfotit 20 stran starého tisku. Národní knihovna České republiky neumožňuje fotit staré tisky vlastním přístrojem.

⁵⁸³ Především databáze VD 16 [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <https://opacplus.bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2>.

především jako na malíře, který se častěji než mezi tiskaři mohl pohybovat mezi výtvarnými umělci. Oproti Kneidlovi se tato část nově zabývala např. Peterleho vírou. Druhá a největší část této práce byla věnována dřevořezu v tiscích Michaela Peterleho.⁵⁸⁴ Kapitola č. 2.1 představila techniku dřevořezu a upozornila na častou terminologickou záměnu s dřevorytem. Kapitola č. 2.2 byla zasvěcena dekoru a jeho funkci a stručnému vývoji od počátků knihtisku po Peterleho současnost. V souvislosti s Peterleho vybavením se ukázala jako důležitá především podkapitola o rámech. Peterle totiž vlastnil zajímavé manýristické lišty s motivy personifikovaných Ctností či s biblickými tématy. Jak se zdá, čerpal inspiraci především z rodného Německa, jmenovitě z činnosti věhlasných umělců Virgila Solise st. a Josta Ammana. Vkus českého odběratele tak byl kultivován manýristickým dekorem čerpajícím motivy z ciziny. Jeho zbylý dekor nad produkci soudobých českých tiskáren spíše nevynikal. Kapitola č. 2.3 se pak zabývala ilustrací. Tu je možné obdivovat v příležitostných tiscích (podkapitola č. 2.3.1), ačkoliv je třeba počítat s jejich velkými ztrátami. Peterleho zpravodajské flugblatly byly nejspíše velice oblíbené, protože mu byly nabídnuty i některé reprezentativní zakázky. Náměty čerpal ze soudobých německých letáků, texty jsou buď překladem, nebo je vytvořil některý z českých učenců. Náklady mu šetřilo opakované použití dřevořezových štočků pro různé jazykové mutace (němčina, čeština, latina). Peterle musel v první řadě vyhovět vkusu nadnárodního trhu, tím pádem českému odběrateli nabídl tisky vyšší úrovně než jeho konkurenti v Čechách. V průběhu 70. let si Peterle troufl i na knižní zakázky. Podkapitola č. 2.3.2 představila náboženskou ilustraci knih, které vytiskl sám nebo s Jiřím Černým. Protože česká novozákonní ilustrace nenabízela Peterlemu mnoho inspirace, zabývala jsem se na úvod možnými impulsy z německých zemí. Největší podobnost christologického cyklu pro Habermannův spis *Vita Christi* jsem skutečně našla u Virgila Solise a Josta Ammana. Jako zajímavá se nečekaně ukázala osobnost autora – luterána Johanna Habermanna, který se v předmluvě spisu obšírně zmínil o použitých štočcích a o Peterleho tiskařské práci. Spis byl s největší pravděpodobností určen primárně luteránům v Sasku, díky překladu do češtiny a latiny se však rozšířil mezi větší množství odběratelů. Český čtenář tak měl být opožděně příležitost seznámit se s typickým manýristickým novozákonním cyklem. Velká skupina náboženských štočků zdobí Nauseova *Kázání křesťanská*, avšak ukázalo se, že různorodá sbírka štočků nepocházela ani většinou

⁵⁸⁴ Především se jednalo o tisky Peterleho st., okrajově o tisky Peterleho ml.

z Peterleho zásob. Podkapitola č. 2.3.3 se pohybovala mezi botanickou a beletristickou ilustrací. Ilustrace Martiniho spisu *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein* sice vycházejí ze zobrazovacích schémat herbářů, ale použití uměleckých motivů (např. květináče) je vzdálilo od původního naukového záměru. Tím želbohu jakákoliv hravost z Peterleho štočků zmizela. Marně jsem hledala světské motivy či výjevy z antických bájí, tolik oblíbené v cizině. Podkapitola č. 2.3.4 v krátkosti pojednala již jen o ilustraci administrativních tisků. Zde vynikla především Peterleho nebyvale rozsáhlá zásoba štočků mincí. Diplomová práce se naopak vůbec nezabývala tisky, které nebyly vyzdobeny pomocí dřevořezů. Nehodnotila tedy Peterleho kompletní ediční program, tiskové písmo či sazbu. Nemohla tak v úplnosti ocenit přínos Peterleho tiskařské činnosti pro knižní a čtenářskou kulturu. I v těchto ohledech skrývají tisky Peterleho a jeho dědiců mnohá překvapení, která může specifikovat až další budoucí studium.

Michael Peterle rád zdobil své tisky pomocí dřevořezů. Jak je možné vyčíst z Kneidlova soupisu, z jím zachycených 33 jednolistů, je 25 ilustrovaných. Podobně z 47 Kneidlem evidovaných vícelistových tisků minimálně 30 obsahuje dřevořezovou výzdobu (ať už se jedná o lištu či titulní ilustraci).⁵⁸⁵ Nelze však zapomínat na fakt, že i Peterleho konkurenti vlastnili vždy několik štočků, které používali v lidových tiscích určených širším vrstvám čtenářů. Peterle se tak od svých současníků nelišil použitím alespoň jednoho dřevořezu (např. štočku s Ukřížováním) ve svých tiscích. Je ovšem zřejmě posledním, kdo používal i v případě reprezentativních zakázek dřevořezy. Na přelomu 16. a 17. století je totiž možné sledovat vznik tzv. vyšší typografie, která u drahých zakázek upřednostňovala mědiryt.

Průzkum dekoru a ilustrací umožnil přisoudit Peterleho dílně některé jednolisty z Dobřenského sbírky jednolistů. Kromě Kopáčekových položek⁵⁸⁶ jsou to nově čísla 46a, 46b, 48 a 137. Nutno dodat, že Kneidl Peterlemu připsal ještě jednolisty číslo 65, 168 a 377 (tento jednolist však pochází z tiskárny Jiřího Černého). Narazila jsem i na další Peterleho tisky, které autoři Peterleho bibliografie neevidují. Podrobná Peterleho

⁵⁸⁵ KNEIDL, s. 120-130.

⁵⁸⁶ Čísla 6-16, 49, 51, 79, 84, 85, 114, 136, 191 (pochází z tiskárny Jiřího Černého), 192 (pochází z tiskárny Jiřího Černého), 207a, 255, 257, 302, 305, 321, 376, 381, 382, 409 a 423. KOPÁČEK, Jiří. *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*, s. 273.

bibliografie však nebyla cílem této práce, a proto se zmiňuji pouze o ilustrovaných tiscích.⁵⁸⁷

V závěru se nabízí otázka nejpalcivější: byl Peterle dřevořezáč, nebo se jedná o další mylný předpoklad české knihovnědy? Prameny hovoří o Peterlem pouze jako o iluminátorovi (či briefmalerovi) a tiskaři. Nejstarší zmínku o Peterlem – dřevořezáči pak má na svědomí nejspíše Antonín Rybička,⁵⁸⁸ který např. neváhal bez uvedení pramenů poslat tiskaře Jiřího Melantricha na zkušenou do německých, nizozemských či švýcarských krajín (a mladší literatura jeho domněnku začala přejímat jako fakt), na což nedávno upozornil Petr Voit.⁵⁸⁹ Je jisté, že Peterle byl především briefmaler a v této funkci pracoval u Jana Kozla na známém pohledu na Prahu či při tvorbě série dřevořezů císaře Maxmiliána II. a šesti kurfiřtů (viz kapitola 2.3.1 Ilustrace příležitostných tisků). Diplomová práce vycházela z předpokladu, že Peterle byl také dřevořezáč a větší část dřevořezů ze svých zásob sám vyřezal, především ilustrace příležitostných tisků ze 70. let 16. století. Od konce 70. let a v 80. letech již Peterleho účast na většině dřevořezáčských prací s přihlédnutím k jeho vytíženosti v tiskárně nebyla pravděpodobná. V průběhu výzkumu dochovaného dekoru a ilustrace se ukázalo, že některé grafiky pocházejí ze starších období či ze zásob jiných tiskáren.⁵⁹⁰ Zbylé štočky jsem dle jejich charakteru rozčlenila do několika skupin. Do první skupiny řadím práce ze 70. let, o kterých jsem se domnívala, že jsou Peterleho výrobky.⁵⁹¹ Jejich provedení i kvalita jsou však značně rozkolísané. Lepší kvalitou se vyznačují dřevořezy vytvořené dle předloh Donata Hübschmanna.⁵⁹² Druhou skupinu tvoří zdařilé kopie již existujících dřevořezů.⁵⁹³ Třetí skupina obsahuje pěkné erby, které se nachází i v produkci jiných soudobých pražských tiskáren (viz kapitola 2.2.5 Heraldické erby a znaky). Na konci

⁵⁸⁷ Jedná se o druhé vydání Série vyobrazení šesti kurfiřtů, které Kneidl eviduje pod čísly 3-9 (správně 3-8). STRAUSS, s. 435-436 Praha 1576. Z jednotlivých dále německojazyčná verze položky číslo 11. HARMS VII.49 Praha 1572. Potom také knihy: *Leichpredigt über Maximilian den Andern*. VD16 XL 118 Praha 1577. *Historica Tragoedia*. VD16 XL 119 Praha 1580. *Ein kurtzer Bericht vber die recht warhafft Contrafactur Türkischer Belegerung*. Národní knihovna České republiky Sg. 65 E 9216. *Ausführlicher Bericht von der waren Kirchen Gottes*. VD16 XL 96 Praha 1585.

⁵⁸⁸ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*, 6. sv., s. 309.

⁵⁸⁹ VOIT, Petr. *Neslavné začátky slavného tiskaře Jiřího Melantricha*. In: Humanismus v rozmanitosti pohledů: farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata. Praha: Knihovna AV ČR, 2014, s. 286.

⁵⁹⁰ Např. Peterle s Černým získali nejspíše od Jiřího Melantricha štočky apoštolů a evangelistů, které vlastnil v roce 1545 Jan Severin ml. Viz kapitola 2.3.3.3 Kázání křesťanská.

⁵⁹¹ Příl. č. 1.5.1, 1.6.1, 2.2.10-12, 2.2.20-24, 2.4.3-27, 2.5.1, 2.5.5-x.

⁵⁹² Příl. č. 2.2.2-8, 2.2.15-16.

⁵⁹³ Příl. č. 2.2.27-36, 2.2.38, 2.5.2.

70. let obohatil Peterle své zásoby o manýristické dřevořezy vyšší úrovně,⁵⁹⁴ některé signované nespojitým monogramem IA.⁵⁹⁵ Domnívám se, že se jedná o značku dosud neznámého řezáče tvořícího v Praze.⁵⁹⁶ Poslední skupina zahrnuje množství jednotlivin různé kvality od různých řezáčů. Z uvedeného vyplývá, že se v Peterleho zásobách nedá vysledovat linie štočků vznikajících kontinuálně od konce 60. let do konce 80. let rukou jednoho řezáče či kreslíře. Michael Peterle st. tedy nebyl dřevořezáčem. Zůstává mu pouze pramenně podložená úloha briefmalera a tiskaře.

⁵⁹⁴ Příl. č. 1.2.4-64, 1.3.3-6, 2.2.39, 2.3.1-100, 2.3.2.1-13, 2.3.3.1-2, 2.3.4.1-4, 4.24-25.

⁵⁹⁵ Příl. č. 1.3.3, 1.3.5, 2.3.2.1-13, 2.3.3.1-2, 2.3.4.1.

⁵⁹⁶ Řezáč tvoří jistou obrysovou linií a nepravidelnou, místy kříženou šrafurou. Umně pracuje s malou plochou štočku, místy však křížená šrafura způsobuje nečitelnost. Oči zpravidla tvaruje pomocí tečky a zaoblené čárky ztvárňující horní víčko.

Seznam literatury

- BACHLEITNER, Norbert a Franz M. EYBL. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2000. xi, 413 s. Geschichte des Buchhandels; 6. sv. ISBN 3-447-04129-3.
- BALEKA, Jan. *Výtvarné umění: výkladový slovník: (malířství, sochařství, grafika)*. Praha: Academia, 1997. 429 s. ISBN 80-200-0609-5.
- BAUTZ, Friedrich Wilhelm, ed. a Traugott BAUTZ, ed. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Herzberg: Bautz, 1990. 2. sv. ISBN 3-88309-032-8.
- BELTING, Hans. *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*. 2. vyd. München: C.H. Beck, 1991. 700 s. ISBN 3-406-34367-8.
- BÉNÉZIT, Emmanuel. *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs: de tous les temps et de tous les pays par un groupe d'écrivains spécialistes français étrangers*. Nouvelle édition. Paris: Gründ, 1976. 8. sv. ISBN 2-7000-0156-7.
- BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-131-0.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. *Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny. (České tištěné herbáře 16. století)*. In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie. 1993 [vyd. 1996], 38, č. 3-4, s. 1-65.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. *Jednolisty v curyšské sbírce zvané Wickiana*. In: Bibliotheca Strahoviensis. 2001, 4-5, s. 155-170.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. *Knižní dřevorez v Čechách a na Moravě od 70. let 15. století do 1620*. In: BLAŽÍČEK, Oldřich. *Dějiny českého výtvarného umění. Od počátku renesance do závěru baroka*. II/1. Praha: Academia, 1989. S. 107-116.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. *Počátky ilustrace v české tištěné knize*. In: Umění. 1986, 34, s. 111-118.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. *Signety pražských tiskařů do konce stavovského státu*. In: Knihy a dějiny. 1996, 3, č. 2, s. 6-25.
- BOK:** BOK, Václav. *Poznámky a doplňky k produkci pražské tiskárny Michaela Peterla st. a Michaela Peterla ml. (1562-1593)*. In: Bibliotheca Strahoviensis. 1997, 3, s. 125-135.
- BUTSCH, Albert Fidelis. *Die Bücherornamentik der Renaissance*. Leipzig: G. Hirth, 1878.
- BUTSCH, Albert Fidelis. *Die Bücherornamentik der Hoch und Spätrenaissance*. Leipzig: G. Hirth, 1881.
- DOBROVSKÝ, Josef. *O zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 125 s. Spisy a projevy Josefa Dobrovského; sv. 19. Československá akademie věd. Sekce jazyka a literatury.

DOKOUPIL, Vladislav. *První tiskaři a některá příbuzná povolání v Brně v 15. století*. In: Knihtisk v Brně a na Moravě. Sborník z konference Brno - 4. září 1986. 1987, s. 15-28.

FUČÍKOVÁ, Eliška, ed. a kol. *Rudolf II. a Praha: císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy: katalog vystavených exponátů: [Praha 30. května - 7. září 1997]*. Praha: Správa Pražského hradu, 1997. 522 s. ISBN 80-902051-7-8.

HARMS: HARMS, Wolfgang, ed. a Michael SCHILLING, ed. *Die Sammlung der Zentralbibliothek Zürich: Kommentierte Ausg.* Tübingen: Max Niemeyer, 1997. 341, 361 s. Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts; 6., 7. sv. ISBN 3-484-10752-9.

HOLLSTEIN: HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm. *German Engravings, Etchings and Woodcuts, Ca. 1400-1700*. 1.-8. sv. Amsterdam: M. Hertzgerger; 9.-31. sv. Amsterdam: Van Gendt; 32.-44. sv. Roosendaal: Koninklijke Van Poll; 45.-82. sv. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 1954-2014. *The New Hollstein German Engravings, Etchings and Woodcuts, 1400-1700. Jost Amman: Book Illustrations*. 10 sv. Rotterdam: Sound & Vision Interactive, 2002-2003.

HORÁK, František. *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha: František Novák, 1948. 253 s.

HORNÍČKOVÁ, Kateřina, ed., Michal ŠRONĚK, ed. a Milena BARTLOVÁ. *Umění české reformace: (1380-1620)*. Praha: Academia, 2010. 555 s. ISBN 978-80-200-1879-3.

CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do r. 1860*. In: Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví Strahovská knihovna. 1966-1984, roč. 1-19.

CHYTIL, Karel. *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha staroměstská z let 1490-1582*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906. 353 s.

JIREČEK, Josef. *Dějiny literatury české: Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku: ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. 2. sv. Praha: Nákladem B. Tempského, 1876. 392 s.

KABÁT, Karel. *Knihtisk a jeho vývoj v Československu*. Praha: Spolek faktorů knihtiskáren v ČSR, 1936. 352 s.

KADLEC, Karel. *Počátky práva autorského: Studie o vzájemných poměrech tiskařů a spisovatelů v minulých stoletích*. In: Časopis Musea Království českého. 1893, 67, s. 105-132, 341-380, 560-587.

KAŠPAROVÁ, Jaroslava. „*Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*“ Alžběty Homutové z Harasova a Bibiany z Pernštejna. In: Východočeský sborník historický. 1996, 5, s. 187-196.

KAŠPAROVÁ, Jaroslava. *Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti a jeho kodaňské vydání z roku 1614*. In: Knihy a dějiny, 1996, 3, č. 2, s. 1-5.

KILLY, Walther. *Literaturlexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache*. 4. sv. Gütersloh: Bertelsmann, 1989. 512 s. ISBN 3-570-04674-5.

KLIMEŠ, Vladimír. *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha: Orbis, 1955. 193 s. Edice Novinářského studijního ústavu.

KNEIDL: KNEIDL, Pravoslav. *Michael Peterle, přední pražský dřevorytec a tiskař 16. století*. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. 1995, 1, s. 107-133.

KNEIDL, Pravoslav. *O kometě před čtyřmi sty léty*. In: *Strahovská knihovna: Sborník památníku národního písemnictví*. 1979-80 [vyd. 1980], č. 14-15, s. 191-194.

KOPÁČEK, Jiří. *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*. Praha, 2000. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví.

KOZÁK, Jan a Krystyna SZYKUŁA. *Prag 1.5.6.2.: Das Prager Stadtpanorama aus dem Jahre 1562 von Jan Kozel und Michael Peterle nach dem Exemplar der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau*. Weissenhorn: Konrad, 1995. 39 s. ISBN 3-87437-322-3.

KROPÁČEK, Jiří. *Pražské veduty: Proměny obrazu města (1493-1908)*. Praha: Aventinum, 1995. 175 s. ISBN 80-7151-480-2.

KROUPA, Jiří. *Školy dějin umění: Metodologie dějin umění 1*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 253 s. ISBN 978-80-210-4247-6.

KUNZE: KUNZE, Horst. *Geschichte der Buchillustration in Deutschland: Das 16. und 17. Jahrhundert*. 2 sv. Leipzig: Insel, 1993. 682, 609 s. ISBN 3-458-16183-X.

LAZAROVÁ, Markéta a Jiří LUKAS. *Praha: Obraz města v 16. a 17. století: Soupis grafických pohledů = Prague: picture of the town in the 16th and 17th centuries: list of views on graphic art pieces = Prag: Stadtbild im 16. und 17. Jahrhundert: Verzeichnis graphischer Ansichten*. 1. sv. Praha: Argo, 2002. 200 s. ISBN 80-7203-433-2.

MATĚJČEK, Antonín. *Ilustrace*. Praha: Jan Štenc, 1931. 351 s.

NAGLER, Georg Kaspar. *Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekanntenen Künstler aller Schulen, welche sich zur Bezeichnung ihrer Werke eines figürlichen Zeichens, der Initialen des Namens, der Abbeviatur desselben, &c., bedient haben*. 5 sv. München: Franz, 1858-1879.

NAGLER, Georg Kaspar. *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc.* 11. sv. München: E. A. Fleischmann, 1841.

NISSEN, Claus. *Die botanische Buchillustration: ihre Geschichte und Bibliographie*. 2. vyd. Stuttgart: Hiersemann, 1966. x, 677 s. ISBN 3-7772-6614-0.

NOSOVSÝ, Karel. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*. Praha: Nákladem vlastním, 1927. 687 s.

NOVOTNÝ, Antonín. *Ikografie Prahy od konce XV. do polovice XIX. stol*. In: *Památky archeologické*. 1930, Díl XXXVI., Ročníky 1928–1930, s. 219-240.

O'DELL, Ilse. *Jost Ammans Buchschmuck-Holzschnitte für Sigmund Feyerabend: zur Technik der Verwendung von Bildholzstöcken in den Drucken von 1563-1599*.

Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. 327 s. Repertoiren zur Erforschung der frühen Neuzeit; 13. sv. ISBN 3-447-03393-2.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 19. sv. Praha: J. Otto, 1902.

PANOFSKY, Erwin. *Ikonografie a ikonologie: Úvod do studia renesančního umění.* In: PANOFSKY, Erwin. Význam ve výtvarném umění. 2. vyd. Praha: Malvern, Academia, 2013. S. 41-72.

PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620.* Praha: Karolinum, 1993. 166 s. ISBN 80-7066-789-3.

POLANSKÁ, Magda. *Ilustrace v tisku tzv. Pán rady (1505).* Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Dostupná také z univerzitního digitálního archivu: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/135610>>.

RATAJOVÁ, Jana, ed. a Lucie STORCHOVÁ, ed. *Nádoby mdlé, hlavy nemající?: diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku.* Praha: Scriptorium, 2008. 591 s. ISBN 978-80-86197-95-1.

RIEGER, František Ladislav, ed. a Jakub MALÝ, ed. *Slovník naučný.* 6. sv. Praha: Kober & Markgraf, 1876.

ROYT, Jan a Hana ŠEDINOVÁ. *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii.* Praha: Mladá fronta, 1998. 201 s. ISBN 80-204-0740-5.

RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních.* Díl I, Ulice Anenská - Karlov. 2. vyd., v NLN 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. 472 s. ISBN 80-7106-130-1.

RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních.* Díl III, Purkyňova ulice - Žofín. 2. vyd., v NLN 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. S. 899-1244. ISBN 80-7106-130-1.

SEKYRKA, Tomáš, ed. *Umění a Mistrovství: pražská malířská bratrstva 1348-1783: katalog výstavy, Praha 21. května - 7. září 1997.* Praha: Scriptorium, 1997. 116 s. ISBN 80-7035-185-3.

SCHILLING, Michael. *Bildpublizistik der frühen Neuzeit: Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700.* Tübingen: M. Niemeyer, 1990. 8, 503 s. Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur; 29. sv. ISBN 3-484-35029-6.

SCHMIDT, Ph. *Die Illustration der Lutherbibel: 1522-1700.* Basel: Friedrich Reinhardt Verlag, 1977. 496 s. ISBN 9783858830166.

SCHWARZENBERG, Karel František, ed. *Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918.* Praha: Melantrich, 1939. 247 s. Knihy Řádu.

SMOLKA, Josef a Marta VACULÍNOVÁ. *Renesanční lékař Georg Handsch (1529-1578).* In: Dějiny věd a techniky. = History of sciences and technology. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky. 2010, 43, č. 1, s. 1-26.

STERNBERG-MANDERSCHIED, Franz v. *Beiträge u. Berichtigungen zu Dlabacž Lexikon böhmischer Künstler.* Praha: André, 1913. 63 s.

STRAKA, Cyril. *Typografická úprava tisků příležitostných koncem XVI. století*. In: Ročenka českých knihtiskařů. 1925, 8, s. 27-45.

STRAUSS: STRAUSS, Walter L. *The German Single-leaf Woodcut, 1550-1600*. 3 sv. New York: Abaris Books, 1975. ISBN 80-7066-789-3.

ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knihy kupovati...: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014. 499 s. Historie. ISBN 978-80-200-2404-6.

THIEME-BECKER: THIEME, Ulrich a Felix BECKER. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. 37 sv. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1907-1950.

TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějepis města Prahy*. Díl XII. 2. vyd. Praha: Nákladem knihkupectví Fr. Řivnáče (Antonína Řivnáče), 1906. 431 s.

VEČEŘOVÁ, Petra. *Šumanská tiskárna (1585-1628)*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2002. 370 s. ISBN 80-8619742-5.

VEČEŘOVÁ, Petra. *Knihtiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar Jakubův Dačický*. Praha, 2012. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Dostupná také z univerzitního digitálního archivu: < <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104091> >.

VĚTVIČKA, Václav. *Tadeáš Hájek z Hájku jako botanik*. In: DRÁBEK, Pavel. *Tadeáš Hájek z Hájku*. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky, 2000. S. 95-102.

VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Praha: KLP, 2013. 463 s. ISBN 978-80-86791-98-2.

VOIT: VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*. 2. vyd. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. 2 sv. 655 s., 656 s. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica. ISBN 978-80-7277-390-9.

VOIT, Petr. *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2015. 1335 s. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, 6. ISBN 978-80-88009-05-4.

VOIT, Petr. *Neslavné začátky slavného tiskaře Jiřího Melantricha*. In: Humanismus v rozmanitosti pohledů: farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata. Praha: Knihovna AV ČR, 2014. S. 285-296.

VOIT, Petr. *Nesnadná cesta knihovědy k dějinám knižní kultury*. In: Česká literatura. 2012, 60, 4, s. 586-602.

VOIT, Petr. *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*. In: Documenta Pragensia. 2010, 29, s. 389-457.

VOLF, Josef. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. Praha: Arthur Novák, 1926. 191 s.

VOLF, Josef. *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*. Praha: Duch novin, 1930. 231 s.

VOLRÁBOVÁ, Alena. *Rudolf II. a mistři grafického umění*. Národní galerie v Praze, 2012. ISBN 978-80-7035-515-2.

VOREL, Petr. *Od pražského groše ke koruně české: průvodce dějinami peněz v českých zemích*. Praha: Rybka, 2000. 551 s. ISBN 80-86182-36-3.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol. *Biografický slovník českých zemí*. Praha: Libri: Academia: Historický ústav AV ČR, 2004-. 18 sv. ISBN 80-7277-214-7.

WEBER, Bruno. *Zeichen der Zeit: aus den Schatzkammern der Zentralbibliothek Zürich*. Zürich: Neue Zürcher Zeitung, 2002. 187 s. ISBN 3-85823-855-4.

WEIGEL, Rudolph. *Rudolph Weigel's Kunstkatalog: Fünfzehnte bis einundzwanzigste Abteilung*. Leipzig: Rudolph Weigel, 1850. Dostupný také z: <<https://archive.org/details/rweigelskunstca04weigooog>>.

WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1574 bis Herbstmesse 1580*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1973. 495 s. Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts; 2. sv.

WILLER, Georg. *Die Messkatalog Georg Willers: Fastenmesse 1581 bis Herbstmesse 1587*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1980. 617 s. Die Messkataloge des sechzehnten Jahrhunderts; 3. sv.

WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526-1620)*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909. vii, 749 s.

WÜNSCH, Josef. *Der Einzug Kaiser Maximilians II. in Wien 1563*. In: Berichte und Mitteilungen des Altertums-Vereines zu Wien. 1914, XLVI. a XLVII., s. 11-34.

ZÍBRT, Čeněk a Antonín DOLENSKÝ, ed. *Z dějin českého knihtiskařství*. Mladá Boleslav: Hejda a Zbroj, 1939. 140 s.

ZSCHELLETZSCHKY, Herbert. *Die „drei gottlosen Maler“ von Nürnberg: Sebald, Beham, Barthel Beham und Georg Pencz: Historische Grundlagen und ikonologische Probleme ihrer Graphik zu Reformations- und Bauernkriegszeit*. Leipzig: E. A. Seeman, 1975. 441 s.

Seznam webových zdrojů

Bildindex: der Kunst und Architektur Thesaurus [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj67099879>>.

CERL Thesaurus. Martini, Lucas [online]. [Cit. 2015-02-23]. Dostupný z: <<http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01009642>>.

Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501–1800 (BCBT): Obsahová bohemika 16. a 17. století [online]. [Cit. 2015-11-13]. Dostupný z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/bohemika_obsah_16_17/LK_KVO_zboh16.html>.

Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501–1800 (BCBT): Tiskařská bohemika 16. a 17. století [online]. [Cit. 2015-11-13]. Dostupný z: <https://www.lib.cas.cz/kvo/produkce-tiskaren-cr/LK_KVO_tiskari.html>.

Deutsche Biographie: Avenarius, Johann [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz1645.html>>.

Early European Books [online]. [Cit. 2015-10-21]. Dostupný z: <<http://eeb.chadwyck.co.uk/>>.

EDIT16 [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/ihome.htm>.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>>

Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do r. 1860 [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.clavmon.cz/chyyba/>>.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS>.

LYSTER, Jens. 1516-2016: Johann Habermann (Johannes Avenarius) 1516-1590: Sein Leben und sein Gebetbuch [online]. [Cit. 2015-02-21]. Dostupný z: <<https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https%3A%2F%2Fsites.google.com%2Fsite%2Fjenslyster%2FHabermanns%2520Gebetbuch.pdf%3Fattredirects%3D0%26d%3D1>>.

The Royal Library and Copenhagen University Library Service. REX [online]. [Cit. 2015-02-28]. Dostupný z: <www.kb.dk/en/ext._links/REX>.

REPERTORIUM [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.clavmon.cz/clavis/sttisky/repertorium/>>.

TEIGE, Josef. Seznamy měšťanů pražských [online]. [Cit. 2015-01-03]. Dostupný z: <<http://147.231.53.91/src/index.php/?s=v&cat=33&bookid=345>>.

Universal Short Title Catalogue [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <<http://www.ustc.ac.uk/>>.

VD 16. Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts [online]. [Cit. 2015-11-03]. Dostupný z: <https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2>.

VD 17. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts [online]. [Cit. 2015-11-04]. Dostupný z: <<http://www.vd17.de/>>.

Seznam pramenů

(řazený dle podchycení v bibliografických soupisech)

- Soupis tisků Michael Peterle staršího a jeho nástupců:

KNEIDL č. 11, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,

65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 94, 95, 96.

- Dodatky ke Kneidlově bibliografii od Václava Boka:

BOK č. 100, 103, 108.

- Databáze jazykově českých prvotisků (REPERTORIUM):

URB XLI Vimperk 1484?.

URB XLI Vimperk 1484?.

URB X Kutná Hora 1489.

URB XXV Norimberk 1495.

URB XLV Praha 1497-98.

- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století:

Knihopis č. 6829 Praha 1505.

Knihopis č. 1097 Benátky 1506.

Knihopis č. 1767 Norimberk 1517.

Knihopis č. 3172 Plzeň 1533.

Knihopis č. 1099 Praha 1537.

Knihopis č. 1101 Praha 1549.

Knihopis č. 17824 Praha 1553-99.

Knihopis č. 5969 Praha 1554.

Knihopis č. 1005 Olomouc 1556-57.

Knihopis č. 6092 Praha 1561?

Knihopis č. 17799 Praha 1561.

Knihopis č. 5416 Praha 1562.

Knihopis č. 3262 Praha 1564.

Knihopis č. 14317 Praha 1564.

Knihopis č. 1104 Praha 1570.

Knihopis č. 1208 Praha [1571-1616].

Knihopis č. 2264 Ivančice 1571.

Knihopis č. 2350 Praha 1573.

Knihopis č. 6093 Praha 1574?

Knihopis č. 1107 Kralice 1579-1601.

Knihopis č. 2271 Praha 1588.
Knihopis č. 336 Praha 1589.
Knihopis č. 6862 Olomouc 1593.
Knihopis č. 17118 Praha 1596.
Knihopis č. 8773 Praha 1602.
Knihopis č. 1104 Praha 1605.
Knihopis č. 2839 Dobruška 1614.
Knihopis č. 15253 Praha 1667-1668.

- Gesamtkatalog der Wiegendrucke:

GW 04307 Kolín 1478.
GW M36475 Augsburg 1478.
GW 04303 Nürnberg 1483.
GW 4 Sp.109a Nürnberg 1483.
GW M09766 Mohuč 1485.
GW 10329 Nürnberg 1491.
GW M40784 Nürnberg 1493.

- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des
16. Jahrhunderts (VD 16):

VD16 ZV 26581 Lyon a Nürnberg 1516.
VD16 ZV 26590 Lyon a Nürnberg 1517.
VD16 5114 Nürnberg 1518.
VD16 5117 Nürnberg 1520.
VD16 B 4318 Wittenberg 1522.
VD16 B 4319 Wittenberg 1522.
VD16 L 4081 Augsburg 1522.
VD16 ZV 18696 Augsburg 1522.
VD16 B 4322 Augsburg 1523.
VD16 L 4089 Augsburg 1523.
VD16 L 4098 Nürnberg 1527.
VD16 L 4100 Wittenberg 1529.
VD16 ZV 6454 Wittenberg 1529.
VD16 B 8499 Straßburg 1530.
VD16 B 8500 Straßburg 1531/32.

VD16 W 4363 Frankfurt nad Mohanem 1533.
VD16 B 2694 Wittenberk 1534.
VD16 B 2692 Frankfurt nad Mohanem 1534.
VD16 B 6015 Straßburk 1539.
VD16 B 4431 Lipsko 1542.
VD16 F 32 Basilej 1542.
VD16 F 3246 Basilej 1545.
VD16 B 6016 Štrasburk 1546.
VD16 L 2414 Frankfurt nad Mohanem 1551.
VD16 R 1693 Norimberk 1552.
VD16 ZV 6459 Lipsko 1553.
VD16 ZV 6463 Norimberk 1557.
VD16 S 6974 Frankfurt nad Mohanem 1562.
VD16 B 6067 Frankfurt nad Mohanem 1564.
VD16 S 6975 Frankfurt nad Mohanem 1565.
VD16 A 2113 Frankfurt nad Mohanem 1569.
VD16 I 36 Frankfurt nad Mohanem 1571.
VD16 M 6701 Basilej 1572.
VD16 B 7169 Kolín nad Rýnem 1572.
VD16 L 743 Frankfurt nad Mohanem 1573.
VD16 XL 118 Praha 1577.
VD16 XL 28 Praha 1580.
VD16 XL 51 Praha 1581.
VD16 XL 29 Praha 1584.
VD16 ZV 19752 Frankfurt nad Mohanem 1587.
VD16 ZV 9799 Frankfurt nad Mohanem 1588.
VD16 G 2541 Frankfurt nad Mohanem 1588.
VD16 XL 30 Praha 1590.

- Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienen Drucke des
17. Jahrhunderts (VD17):

VD17 12:104219N Praha 1602.
VD17 32:631098D Hamburg 1604.

- Universal Short Title Catalogue (USTC):

USTC 554197 Norimberk 1557.

USTC 708957, USTC 552832 Štrasburk 1572.

- Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo (EDIT16):

EDIT16 37627 Benátky 1554.

EDIT16 75495 Benátky po 1572.

- Ostatní

Knihovna Rytířského řádu Křížovníků s červenou hvězdou sg. XVI E 16 Norimberk 1520.

Knihovna Národního muzea sg. 31 E 15 (unikát) Praha 1545.

HOLLSTEIN sv. Jost Amman Book illustrations, part 9, s. 173-218 Frankfurt nad Mohanem 1587.

Fürstenberská knihovna Křivoklát sg. XLIV J 11 Praha [s. a.].

Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově BA VII 31 Praha 1595.